

כיכר השוק ריקה

כיכר השוק ריקה

עלייתה ונפילתה של ירושלים הערבית 1967-2007

הלל כהן

מכון ירושלים לחקר ישראל

עברית הוצאה לאור

The Rise and Fall of Arab Jerusalem 1967-2007

Hillel Cohen

פרסום זה רואה אור בתמיכת קרן גאס ובסיוע קרן צ'רלס ה' רבסון

©

כל הזכויות שמורות

מכון ירושלים לחקר ישראל תשס"ז 2007

עברית הוצאה לאור

The Jerusalem Institute for Israel Studies

Ivrit - Hebrew Publishing House

עיצוב העטיפה: נאוי + שירה עיצוב גרפי

סדר: עדי חסיד

נדפס בדפוס כתר בע"מ

תוכן

הקדמה 7

פתיחה 15

פרק ראשון | ירושלים כבירת פלסטין וכמוקד זהות 1917-1993 23

יצירתה של בירה 1917-1948 23

בירה בהמתנה 1948-1967 26

בירה בהתהוות 1967-1993 30

ירושלים באינתיפאדה הראשונה 38

פרק שני | בירה בדעיכה: התהליך המדיני ושקיעת אלקודס 1993-2000 45

שנות אוסלו: המימד הביטחוני 46

שנות אוסלו: המימד הריבוני והחברתי 54

מדיניות ישראל בעיר: מבט מזווית פלסטינית 67

פרק שלישי | בירה בהתרסקות: אינתיפאדת אלאקצא והמאבק המזוין 73

הירושלמים ופיגועי התאבדות 78

חוליות ירי, דקירה ובקבוקי תבערה 91

פרק רביעי | פעילות פוליטית בצל אינתיפאדת אלאקצא 105

הר הבית כמוקד פוליטי 111

התנועה האסלאמית בישראל והר הבית 118

ארגונים לא ממשלתיים בירושלים 123

חינוך וזהות 131

פעילות פוליטית פלסטינית-ישראלית 137

הריסות בתים ותיכנון 149

אלקודס, אוניברסיטה במחלוקת 153

בחירות 2006: ההכנות 158

תוצאות הבחירות 175

במקום סיכום: ירושלים 2007 - תמונת מצב ומבט לעתיד 183

הערות 195

מקורות 208

מפתח 212

הקדמה

במשך ארבעה עשורים של שליטה, הצליחה ישראל לבסס את שלטונה בירושלים המזרחית באופן כמעט מוחלט, ואף מאמציה לריסוק המוסדות הפלסטיניים בעיר נשאו פרי. שכונות ענק יהודיות נבנו בין השכונות הפלסטיניות, על עתודות הקרקע שלהן; חומת ההפרדה ניתקה בין העיר לבין העורף החברתי, הכלכלי והתרבותי שלה; מוסדות פלסטיניים רבים עזבו את ירושלים מרצונם או בשל לחץ ישראלי; הפיצול והתחרות המאפיינים את המערכת הפוליטית הפלסטינית גברו, ובמקביל פחתה יכולתה לתפקד בירושלים; תלותם של המוסדות הירושלמיים במוסדות הרשות הפלסטינית (הרש"פ) גברה, אך התפקוד הלקוי של האחרונים פוגע גם בתפקוד המוסדות הירושלמיים; התנועות הפלסטיניות מתקשות להסכים על סדר יום פוליטי ואינן מסוגלות להניע המונים לפעולה; הציבור הרחב מתנרנד בין זיקתו הלאומית לרשות לבין מציאות חייו תחת שלטון ישראל על ההטבות הכרוכות בכך, עובדה שתורמת לשיתוק הפוליטי. ניתן לנסח זאת גם כך: החלום הפלסטיני לראות את ירושלים המזרחית הופכת לבירת פלסטין, שבראשית שנות ה־1990 נראה בהישג יד, נתפס כיום כקשה למימוש מאי פעם. במובנים מסוימים זהו הישג ישראלי:

המדיניות הישראלית השיגה את מטרתה. אלא שמוקדם לדעת את השלכות ההישג הזה על מערך היחסים בין ישראל לפלסטינים בכלל ועל מארג החיים בירושלים בפרט.

התרסקות החברה והפוליטיקה הפלסטינית בעיר היא תוצאה של שתי חולשות, או כישלונות, פלסטיניים: חולשתם היחסית בתהליך המדיני (תהליך אוסלו) שאילצה אותם לוותר על כל סממן ריבונות בירושלים, וכישלון המאבק המזוין בתקופת אינתיפאדת אלאקצא. עם זאת, אין להבין מכך כי המאבק הסתיים. פעילות התנגדות פלסטינית ממשיכה ותימשך בירושלים במגוון אמצעים, אלימים ואחרים. לכך שני טעמים עיקריים הקשורים זה בזה: ראשית, הפלסטינים בירושלים חיים תחת שלטון ישראלי, שלטון זר, המפלה אותם לרעה. כיוון שכך, פעולות התנגדות זוכות ללגיטימציה רחבה. שנית, הציבור הפלסטיני בעיר הינו חלק מהעם הפלסטיני ומהאומה הערבית והאסלאמית, ורובו רואה עצמו מחויב לערכים ולתפיסות הלאומיות והדתיות הרווחות. כתוצאה מכך, חלק מהפלסטינים בעיר רואה באיתגור השליטה הישראלית חובה דתית, לאומית ומוסרית, ורואה עצמו כשליח האומה הערבית לעניין זה. זו הסיבה מדוע ההצלחה הישראלית הנוכחית אינה מבשרת את קץ המאבק. השאיפה הפלסטינית לסיום הכיבוש לא נגוזה, גם לא בירושלים. העוצמה שבה דיכאה ישראל את האינתיפאדה השנייה, והצלחתה לחשוף את (כמעט) כל החוליות הפלסטיניות החמושות שפעלו בעיר גרמו לפלסטינים להכיר בעליונותה המודיעינית והצבאית, אך לא תרמו לקבלתה במרחב הערכי ולא הפכו את שליטתה לרצויה.

תהליך נוסף, העומד בקשר מורכב עם המסקנות שלעיל, ראוי אף הוא לציון: בשנים שחלפו מאז שנת 2000 התחזקה הזהות הפלסטינית הירושלמית הייחודית, והפער בין הפלסטינים בירושלים לאלו שבשטחים התרחב. שורשיו של פיצול הזהות נטועים ב-1967, עם קביעת גבולות ירושלים המורחבת ומתן מעמד תושב למתגוררים בתחומה. הפיצול התקבע ב"שנות אוסלו" (1994-2000) בעקבות הוויתור של אש"ף על אחיזה בירושלים בשלב הביניים של ההסדרים. מדיניות הסגרים של ישראל שליוותה את התהליך המדיני הביאה

לבידודה של ירושלים מהמרחב הפלסטיני שסביבה, וסגירת מוסדות פלסטיניים שפעלו בה ניתקה את תושבי העיר מההוויה הפוליטית הפלסטינית. ההתנהלות הבעייתית של הרשות בתחומי טוהר המידות וזכויות האדם הרתיעה ירושלמים רבים שלא יכלו להתעלם מיתרונות מסוימים הנלווים לחיים תחת שלטון ישראל. בתקופת אינתיפאדת אלאקצא הפכה הזהות הפלסטינית הירושלמית למובחנת עוד יותר מזו הכללית משתי סיבות. ראשית: הפריבילגיות הכרוכות במעמד התושב, כמו חופש תנועה ותעסוקה וכיטחון סוציאלי, הפכו משמעותיות יותר מאז פרוץ האינתיפאדה והבליטו את השוני בין הירושלמים לאחרים. שנית: הניתוק הפיזי הכפוי של העיר מיתר השטחים הפלסטיניים, באמצעות חומת ההפרדה המקיפה את העיר, החליש זיקות חברתיות, כלכליות, פוליטיות ומשפחתיות קודמות, והביא להקטנה נוספת בנפח הפעילות הפוליטית הפלסטינית בירושלים. כתוצאה מכך, פחתה גם ההזדהות של תושבי העיר עם הרשות. ודוק: עם הרשות, ולא עם התפיסות הפלסטיניות הלאומיות והדתיות שהתיימרה לייצג.

חיבור זה מתרכז בתהליכים שעברה המערכת הפוליטית הפלסטינית והחברה הפלסטינית כולה תחת השלטון הישראלי, ובייחוד מאז הסכמי אוסלו. המהלכים הישראליים – הן אלו המוגדרים כניסיונות פיוס, הן אלו שנועדו לחזק את השליטה הישראלית בירושלים – עומדים ברקע של האירועים ולא בחזיתם. הוא פותח במבוא היסטורי המציג את תהליך מיצובה של ירושלים – אלקודס – כבירת פלסטין בתודעה הפלסטינית החל מראשית הלאומיות הפלסטינית, וסוקר את המהלכים הפלסטיניים שנועדו להפוך את ירושלים מסמל לאומי ודתי למוקד פעילות פוליטית. כפי שנראה, ב־25 השנים הראשונות לשלטון ישראל בעיר הצליחו הפלסטינים להפוך את ירושלים לבירתם בפועל, ובשלהי האינתיפאדה הראשונה היתה העיר מרכז פלסטיני לאומי שהוכר ככזה גם על ידי הקהילה הבינלאומית. סמלה של הבירה הפלסטינית היה האוריינט האוס, מקום מושבם של פייסל

חוקייני וצוותו. הפרק השני של הספר מנתח את תהליך הדעיכה שחוו המוסדות הפלסטיניים בעיר לאחר חתימת הסכם אוסלו והקמת הרשות הפלסטינית. יריבויות ותחרויות פלסטיניות פנימיות העצימו את החולשה הפלסטינית אל מול ישראל ויחד גרמו לצמצום הנוכחות הפלסטינית המוסדית בעיר.

אינתיפאדת אלאקצא שפרצה בשנת 2000 הביאה לקריסה סופית של רוב המוסדות הללו. לאינתיפאדה והשלכותיה מוקדשים שני פרקים - הפרק השלישי, שמנתח את הפעילות הצבאית של הארגונים הפלסטיניים בירושלים בתקופת האינתיפאדה, את מאפייני החוליות החמושות, את ההבדלים בין התנועות השונות ואת רמת ההתארגנות בשכונות ירושלים וכפריה, והפרק הרביעי, הדן בפעילות הפוליטית בזמן האינתיפאדה ואחריה, ובכלל זה בבחירות 2006 לפרלמנט הפלסטיני והשלכותיהן. באמצעות ניתוח הפעילות האזרחית והצבאית, איפיון המשתתפים בה ועמידה על היקפה, מוצגים הלכי הרוח והזרמים הפוליטיים והתודעתיים העיקריים בקרב הפלסטינים בעיר בשנות האינתיפאדה, ומידת התלות שלהם במערכת הפלסטינית הכללית.

הנה תמונת המצב העדכנית לשנת 2007: המכה האנושה שהנחיתה ישראל על החברה הפלסטינית בעיר ומוסדותיה הפכה את התושבים הפלסטינים בה לפסיביים מבחינה פוליטית, אך לא גרמה לשינוי מהותי במערך אמונותיהם וערכיהם. הגורמים הלאומיים והאסלאמיים בעיר ממשיכים בבניית כלים להמשך ההתנגדות לכיבוש למרות חולשתם המובהקת, תוך שהם לוקחים בחשבון את מאזן הכוחות ואת התנאים המיוחדים השוררים במרחב ירושלים. הגורמים הפחות מיליטנטיים בקהילה הפלסטינית מרכזים את מאמציהם בשימור הזהות הערבית של העיר וחיזוק כושר העמידה של תושביה, באמצעות מיזמים חינוכיים ותרבותיים ובאמצעות עבודות שיפוץ ובנייה ברובע המוסלמי ובאזורים אחרים. התחושה כי ישראל יכולה לעשות בעיר כרצונה רווחת בציבור הפוליטי והבלתי-פוליטי, עם יוצא מהכלל אחד, הר הבית, שפגיעה משמעותית בו תוציא

פלסטינים רבים למאבק. פתרון פוליטי שייקה בחשבון את הזכויות הלאומיות והדתיות של הפלסטינים בעיר יישקל בחיוב על ידי רבים, אולם מעטים מאמינים שישראל תיזום פתרון כזה. פתרון כפוי על ידי ישראל שבו ינותקו הפלסטינים בשטחים ובשכונות הקצה של ירושלים מהעיר העתיקה ואתריה הקדושים ותימשך שלילת כל סימני ריבונות פלסטינית באגן ההיסטורי, יידחה על ידי המוסדות הפלסטיניים הרשמיים וההנהגה הפלסטינית בעיר.

מתודולוגיה ומקורות: מחקר זה הוא בעיקרו מחקר איכותני-התרשמותי. הוא מתבסס על שיחות רבות מאוד עם פלסטינים, במהלך השנים כמו גם בשנה האחרונה, בירושלים. במסגרת המחקר שוחחתי עם אנשי חמאס ומשת"פים, פעילי פת"ח ופורשי התנועה, שמאלנים וימניים, פוליטיקאים ומתנזרים מפוליטיקה, חברי NGOs אליטיסטים ומובטלים קשי יום, ודומני שבאתי כמגע עם אנשים המעורבים במרבית סוגי הפעילות החברתית, הדתית, הצבאית והפוליטית בעיר ועם מגוון התפיסות הקיימות.

בעיצומו של סכסוך לא נמנעים פלסטינים רבים, גם כאלו המשתייכים לתנועות רדיקליות, לשוחח עם חוקרים ישראלים. המניע העיקרי הוא שאיפתם להביא את דברם לציבור הישראלי, ונראה שרצונם לשמור על אפיקי הידברות פתוחים הוא בעל חשיבות כשלעצמו.

מטבע הדברים, התוצר של שיחות אלו הוא התרשמות ולא נתונים מספריים. מקורות אחרים תרמו היבטים כמותיים הקשורים למאבק הפלסטיני בעיר. למשל: תיקי בתי משפט שבהם נדונו ענייניהם של תושבים ממזרח העיר שהועמדו לדין בשל פעילות פוליטית או צבאית. סקירה של עשרות רבות של תיקי בתי המשפט בירושלים ובתי דין צבאיים מאפשרת לקבל – ולהציג – תמונה רחבה למדי של הפעילות הפלסטינית הצבאית בעיר, לנתח את אופי ההתארגנויות הללו, ולעמוד על מערך האמונות של הפעילים ורשת הקשרים שלהם. במידת האפשר הצלבתי בין שני סוגי המקורות הללו: בעקבות התודעות לאירועים

שונים מעיון בתיקי בתי משפט, פניתי לאנשים שהיו מעורבים באירועים אלו. או להפך: לאחר שמיעה אודות אירוע פניתי לראות כיצד התבטא בפרוטוקולים משפטיים. מקור נוסף שבו הסתייעתי הוא אתרי אינטרנט של התנועות הפלסטיניות, ובעיקר פורומים לדיונים. בפורומים אלו מתפרסמים מכתבים המוברחים מבתי הכלא שבהם מספרים ראשי חוליות על עצמם, בפורומים אלו מספרים קרוביהם של שהידים על חינוכם, ובפורומים אלו ודומיהם מנהלים פעילי הפת"ח, החזיתות והחמאס קרבות מילוליים. זהו חומר רב ערך להבנת הדינמיקה התוך ובין־ארגונית בעיר ובכלל. ושוב, בעקבות קריאה בפורומים ניסיתי במידת האפשר לחזור לאנשים המעורבים או למקורביהם, כדי להעמיק בנושאים הנדונים. מקור נוסף ששימש אותי הוא פרסומי ועדת הבחירות הפלסטינית העליונה. בפרק המנתח את תוצאות הבחירות בעיר השתמשתי בנתונים המפורטים שפרסמה הוועדה, ולהבדיל מהפרקים האחרים, אלו הם נתונים סטטיסטיים מדויקים.

הערה על המינוח: הפער העצום בתפיסה הישראלית והפלסטינית את ההיסטוריה ואת הסכסוך ביניהם מונע אפשרות להשתמש במינוחים שיהיו מקובלים על הכול. הר הבית בעיני הפלסטינים אינו הר הבית, כיוון שהם מטילים ספק בקיומו של הבית, כלומר בית המקדש, על ההר. בהעדר פתרון טוב יותר לטעמי, בחרתי להשתמש במינוח העברי ובמינוח הערבי (אלחרם אלשריף) לסירוגין. באשר למאבק הפלסטיני המזוין, הרי שפלסטינים רבים רואים את כל אופניו כלגיטימיים, ואינם מקבלים את הגדרתו כטרור גם במקרים של פגיעה מכוונת באזרחים. אני מצדד בגישה המבחינה בין פעילות מזוינת נגד מטרות צבאיות לבין פעילות המכוונת כלפי אזרחים. את האחרונה ניתן להגדיר טרור וזו הלשון אותה אני נוקט בספר.

הגדרת כלל המציאות בירושלים נתונה אף היא לוויכוח סמנטי, שבמרכזו השאלה אם ניתן להגדיר את ירושלים המזרחית כשטח כבוש או לא. ישראל החילה על השטחים הערביים שסופחו לעיר את החוק הישראלי ואינה רואה בהם שטח כבוש. הפלסטינים וחלק ניכר

מהקהילייה הבינלאומית גורסים שהסיפוח אינו תקף והשטח עודנו כבוש, על פי החוק הבינלאומי. אלא שענייננו כאן איננו במעמד משפטי אלא במציאות חיים, ודומני שהתייחסות למציאות הקיומית מצביעה על כך שללא קשר למחלוקת המשפטית על מעמדו של השטח, הרי שתושביו הפלסטינים חיים בתנאי כיבוש, ולו מהטעם הפשוט שאין הם בעלי זכות בחירה לכנסת הישראלית שהיא הריבון בשטח, וכן בשל המהלכים הישראליים מאז 1967 שנועדו להחליש את אחיזתם בו (באמצעות הפקעת אדמות, מניעת בנייה וכיוצא בכך) תוך חיזוק השליטה הישראלית. כיוון שכך, המונח "תחת כיבוש" שבו אני משתמש מתייחס לאוכלוסייה, ולא דווקא לטריטוריה.

תודות: תודה לכל מי ששיתף אותי במידע או בהרהורים אודות העיר - הפלסטינים הרבים והישראלים המעטים שעמם שוחחתי. לא כולם מצוינים בשמותיהם, מטעמים מובנים. מטבע הדברים לא כל מה ששמעתי נכלל בספר זה, ונושאים שונים לא מוזכרים בו בשל מגבלות זמן ומקום. תודה מיוחדת למכון ירושלים לחקר ישראל ולעומדים בראשו, יעקב בר סימנטוב ואורה אחימאיר, על ההזדמנות שנתנו לי לערוך מחקר על ירושלים. כפרפראזה על דבריו של חבר הפרלמנט מטעם החמאס בירושלים, אבראהים אבו סאלם (הנמצא במעצר בעת כתיבת שורות אלו), אני מודה על הזכות שניתנה לי לצרף את שמי לשם ירושלים, באמצעות פרסום מחקר זה.

הספר מוקדש לאוהבי ירושלים, אלקודס, ולאהובי בירושלים.

פתיחה

בארבעה באוקטובר 2000 נהרג מוחמד אלסורח¹, תושב ג'בל מוכבר שבירושלים המזרחית, מירי חיילי צה"ל בתקרית בכפר ביתוניא, מצפון לירושלים. הוריו נסעו לבית החולים ברמאללה לזהות את גופתו, ולאחר מכן הביאו אותו לקבורה בשכונת מגוריהם. רבים מתושבי ג'בל מוכבר באו ללוותו בדרכו האחרונה. ביניהם היה גם שכנו וידידו של ההרוג, בסאם משאהרה, שעבד באותה עת בחברת אגד במערב ירושלים. מותו של אלסורח¹ התחבר אצל משאהרה לתמונות שרצו שוב ושוב בטלוויזיה הפלסטינית – צילומי הרגעים האחרונים לחייו של הילד מוחמד אלדורה, שנהרג באותו שבוע ברצועת עזה כשלצדו אביו, חסר אונים, תמונות ביקורו של הח"כ דאז אריאל שרון בהר הבית, וצילומי הפצועים וההרוגים מההפגנות שנערכו בעקבות הביקור. משאהרה חש שהוא חייב לעשות מעשה. לצדו בלוויה פסע חוסאם שאהין, פעיל נמרץ בשביבה של הפת"ח באזור ירושלים. משאהרה ביקש ממנו לשלב אותו מחדש בפעילות של התנועה.¹ העימות האלים שפרץ בסוף הלוויה בין חבריו של ההרוג לבין לוחמי מג"ב ומסתעריבים שבאו להפגין נוכחות רק חיזק את החלטתו.

עבור משאהרה, השתתפות בשלב החדש של המאבק בכיבוש היתה דבר טבעי. כיליד שנת 1968, הוא חי את כל חייו תחת שלטון ישראל. כיתר הפלסטינים במזרח ירושלים קיבל מעמד של תושב ישראל, שהקנה לו זכויות סוציאליות ואזרחיות מסוימות (כמו ביטוח לאומי וזכות להצביע בבחירות לעירייה) אך שלל ממנו, מהוריו ומיתר בני קהילתו את הזכות הפוליטית הבסיסית: להשתתף בבחירות לפרלמנט שהינו הריבון על השטח בו הם חיים, ובכך להשתתף בעיצוב השלטון ולתת ביטוי לזהותם הלאומית. במילים אחרות: משאהרה חי תחת כיבוש והיה מודע לכך. הוא גם היה ער לביטויים שונים של הכיבוש, כמו האפליה המתמשכת של התושבים הפלסטינים בעיר, ובניית שכונות יהודיות על אדמות שהופקעו מפלסטינים.

לאחר שסיים את בית הספר היסודי בשכונת מגוריו, עבר משאהרה ללמוד בבית הספר התיכון אלרשידיה שמול שער הפרחים. שם נפגש עם נערים מכל רחבי מזרח העיר ושם התגבשה זהותו הפוליטית. בכיתות הגבוהות של בית הספר העירוני פעלו תאים של הארגונים הפלסטיניים השונים. משאהרה התקרב לתנועת אלשביבה אלטלאביה אלפתחאוייה, נוער פת"ח, שהפכה במחצית שנות ה-1980 לדומיננטית במזרח העיר. כשהגיע לגיל עשרים פרצה האינתיפאדה הראשונה. הוא נמנה אז עם רעולי הפנים שהניחו מחסומים, יידו אבנים וכתבו סיסמאות על גדרות הכתים, בעיקר בשכונת מגוריו. כשהמשיך ללימודים גבוהים, במכללת האומה בצפון ירושלים, השתלב בתא הסטודנטים של הפת"ח, עליו היה אחראי שאהין הנזכר.

לאחר חתימת ההסכמים בין ישראל לאש"ף הפסיק משאהרה כמעט לחלוטין את פעילותו הפוליטית. כמו רבים אחרים האמין שהחלה תקופה חדשה בפלסטין, שבה יזכה עמו לחיים של חירות וכבוד. הוא השתלב בשוק העבודה במערב ירושלים, הצליח לקבל אישור להשאיר בארץ את ארוסתו, פלסטינית ילידת ירדן, וחי בשלווה יחסית. התנגדותו לכיבוש, עם זאת, נותרה בעינה וכך גם חיבתו לנשק. בשנת 1995, כשהיה בביקור בירדן, השתעשע ברובה ציד של קרובי משפחה (הוא ניסה לצוד ארנבות). בשנת 1999, בביקור

אצל קרובים רחוקים בג'נין, רכש בכספו הפרטי אקדח אף-אן משוטרי פלסטיני, והטמין אותו במקום מסתור בביתו.

חוסאם שאהין, לעומתו, ראה בפוליטיקה דרך חיים. כשחתם יאסר ערפאת על הסכמי אוסלו היה בין הפעילים שאירגנו את הפגנות התמיכה בהסכם, ולאחר הקמת הרשות הפלסטינית נע בין ירושלים לרמאללה, כשהוא יוצא ובא במשרדיהם של בכירי פת"ח, ביניהם פייסל חוסייני ומרואן ברגותי. שני אישים אלו, ויחד איתם רוב צעירי הפת"ח, תמכו עקרונית בהסכמי אוסלו למרות שהיו מודעים לחסרונותיהם עבור הפלסטינים. הם גם תמכו בקיום מגעים עם ישראלים מכל קצות הקשת הפוליטית. חוסאם שאהין, שהתמנה לאחראי על קשרי החוץ של השכיבה, היה מעורב במפגשים מסוג זה, שהתקיימו לרוב באירופה, והיה שותף לפורום שבו נפגשו צעירי פת"ח עם צעירי הליכוד. אלא שהנסיעות לאירופה לא סיחררו את ראשו, גם לא הבילויים במסעדות ובמועדונים ברמאללה. כמו חברי פת"ח רבים אחרים, התפכח שאהין אט אט מאשליית אוסלו. הם הבחינו בגידול העצום של בנייה בהתנחלויות מאז חתימת ההסכמים, חשו על גופם את ניתוק מזרח ירושלים מיתר שטחי הגדה המערבית, והעריכו שישראל מנסה להתל בהם ואינה מתכוונת לסגת לגבולות 1967 ולאפשר הקמת מדינה פלסטינית בת קיימא.

מבלי להיכנס למחלוקות האם תוכננה אינתיפאדת אלאקצא מראש על ידי ההנהגה הפלסטינית אם לאו ומי אחראי לכישלון השיחות בקמפ דייוויד 2000, אין ספק שביקורו של ראש האופוזיציה אריאל שרון בהר הבית ב־28 בספטמבר התסיס את דעת הקהל הפלסטינית. פעילים פלסטינים, ובראשם אנשי הפת"ח, מיהרו להתייצב בראש המוחים. יום לאחר הביקור, יום שישי בשבוע, נערכה בהר הבית הפגנה אלימה רבת משתתפים, שבה השתתפו פעילים לאומיים ואסלאמיים כאחד. כוחות הביטחון הישראליים הרגו שבעה מהמפגינים, והאש התפשטה אף יותר (גם לתוך תחומי ישראל). המפגינים אף הם לא נצרו את נשקם: בהפגנות בשטחים השתתפו גם חמושים, חלקם אנשי פת"ח, שפתחו בירי לעבר עמדות צה"ל וסימנו בכך שינוי בדרכי הפעולה של הפלסטינים.²

האירועים האלימים קיבלו את הכינוי אינתיפאדת אלאקצא כיוון שהחלו לאחר ביקורו של שרון בהר הבית. אולם יותר מתגובה לביקור עצמו הן ביטאו זעם על התנהלותה של ישראל מאז הסכמי אוסלו ותסכול בשל חוסר האונים הפלסטיני ותפקודה הלקוי, ולעתים מושחת, של חלק מההנהגה הפלסטינית. מחלוקות בתנועת הפת"ח סביב סוגיית המשא ומתן עם ישראל תרמו אף הן להיווצרותו של מחנה מיליטנטי שהתייצב אל מול ההנהגה הוותיקה. את המחנה הזה הובילו מנהיגי פת"ח מקומיים, ראשי התנזים בגדה וברצועה. אצלם הצטרפה המרירות האישית בשל דחיקתם לשולי מעגל מקבלי ההחלטות אל התחושה שהאסטרטגיה הפלסטינית שגויה מיסודה. עם כשלון השיחות בקמפ דייוויד (2000) הם הציגו מדיניות חלופית, שהתבססה על שלושה עקרונות: הפסקת שיתוף הפעולה הביטחוני עם ישראל ויצירת חזית לאומית משותפת עם יתר הארגונים; הימנעות משיחות תחת חסות אמריקאית ודרישה לחסות בינלאומית; והנעת ההמונים למאבק עממי נגד הכיבוש (כולל, במידת הצורך, מאבק מזוין מוגבל בשטחים).³ הזדמנות לממש את העיקרון השלישי נמצאה להם לאחר עליית שרון להר הבית. בשבוע הראשון של ההפגנות הללו נהרג, כזכור, אלסורח⁴, שכנו של משאהרה.

שבועיים לאחר הלווייתו של אלסורח⁴ העימות טרם נרגע. מספר ההרוגים הפלסטינים עלה בהתמדה, בעוד שבצד הישראלי כמעט לא היו נפגעים. את המאזן הזה רצו הפלסטינים לשנות. משאהרה החל לתכנן הקמת חוליה חמושה. שבוע מאוחר יותר כבר יצא ברכב, יחד עם שאהין ושותף נוסף, לעבר מחסום צה"לי ליד אבו דיס. ברשותם היו שלושה תת מקלעים. הם החנו את הרכב בדרך צדדית, אחד החברים נשאר ליד ההגה ומשאהרה וחברו עלו על גבעה סמוכה לתצפת על המחסום. הם מצאו עמדת ירי, והסתכלו על החיילים מבעד לכוונות. אלא שבמחסום עמדו פלסטינים רבים והם ויתרו על הפעולה. ימים ספורים לאחר פעולת הנפל הזו נעצר משאהרה בידי השב"כ, ובשלהי שנת 2001 נשפט לחמש שנות מאסר ועוד שנתיים על תנאי. שאהין נעצר רק שלוש שנים מאוחר יותר. על פי החשד,

רוב הזמן עד למעצרו שהה במוקאטעה ברמאללה, יחד עם אנשיו של ערפאת. בזמן שחלף עד שנלכד ניסה להקים בכפרו "הירושלמי", ג'בל מוכבר, חוליה של גדודי חללי אלאקצא, ושימש איש קשר של לשכת ערפאת עם מבוקשים ברחבי השומרון. במארס 2007 עדיין היה במעצר ומשפטו טרם הסתיים. בדיון שנערך באותו חודש דרשה התביעה להטיל עליו 27 שנות מאסר.

מהפעולה הכושלת שיזמו שאהין ומשאהרה ניתן ללמוד על הלכי הרוח בקרב הציבור הפלסטיני עם תחילת אינתיפאדת אלאקצא, כמו גם על תמורות אצל חברי הפת"ח. כאשר ביקש משאהרה, פעיל פת"ח ירושלמי זוטר, לקחת חלק במאבק, היה זה ביטוי למהפך התודעתי שעברו אנשי הפת"ח מאז החתימה על הסכמי אוסלו ועד לשלהי שנת 2000 - מתמיכה בתהליך המדיני להתנגדות עיקשת אליו. זה היה גם ביטוי להרגשה של פלסטינים רבים - ובכך לא שונים תושבי ירושלים מאחרים - שישראל מזלזלת בחיי פלסטינים ואינה מהססת להרוג נשים וילדים. היענותו המהירה של שאהין (שסיפק נשק באמצעות מכריו בזרוע הצבאית של התנועה), היתה עדות לכך שהנהגת התנזים בחרה באופציה הלוחמתית. אולם הפעולה הזו מייצגת אספקטים נוספים. הראשון - קיומה של זיקה הדוקה, ולמעשה תלות, של אנשי הפת"ח במזרח ירושלים באלו שבגדה המערבית. כמו במקרה הזה, כך גם במקרים רבים נוספים נשענה הפעילות הצבאית של חברי הפת"ח (ויתר התנועות) בירושלים על התשתית של התנועה בגדה המערבית, הן מבחינת מימון, הן מבחינת אמצעי לוחמה. נקודה חשובה נוספת היא המהירות שבה נחשפה ההתארגנות. למעשה, עוד בטרם הצליחה להוציא לפועל ולו פעולה מבצעית אחת. ניתן להניח שהסיבה לכך היא מערך המודיעים הרחב של השב"כ, הקיים בכל רחבי הגדה המערבית, וביתר שאת במזרח ירושלים.

החדירה המודיעינית העמוקה של השב"כ לאוכלוסייה הפלסטינית במזרח העיר, לצד הנוכחות הקבועה של כוחות משטרה ומג"ב, הן בין הסיבות לכך שהפלסטינים תושבי ירושלים ממעטים יחסית ליזום פעולות מזוינות. היותם פלסטינים המאורגנים באותן תנועות

כמו הפלסטינים בשטחים (להבדיל מהפלסטינים אזרחי ישראל שלהם מוסדות משלהם), חיייהם תחת כיבוש (אם כי שונה מהכיבוש בשטחים) וזיקתם העמוקה לאתוס הפלסטיני מסבירים מדוע אינם נמנעים, כאשר הם נדרשים לכך, לשמש כסייענים של פעילי טרור מהשטחים ומדוע לעתים הם גם היוזמים.

אולם האופי השונה של המאבק הפלסטיני בירושלים אינו נובע רק מהצלחות טקטיות כאלו או אחרות של גורמי הביטחון. אליהן יש להוסיף את הסיפוח בפועל של ירושלים המזרחית למערכה והצהרותיה של ישראל בדבר כוונתה להנציח את שליטתה במזרח ירושלים, את המגע התכוף יותר של רבים מתושבי מזרח העיר עם יהודים ישראלים, את ניתוקה הפיזי של העיר מיתר השטחים באמצעות מחסומים ואת המעמד המשפטי המיוחד של הפלסטינים במזרח העיר (על ההטבות הכרוכות בו). כל אלו יחדיו יצרו בירושלים המזרחית מציאות שונה במידה ניכרת מהמציאות בשטחים, ותוך כך ייצרו טיפוס שונה של פלסטיני, מין יצור כלאיים בין הערבי הישראלי לבין הפלסטיני מהשטחים.

במשפטו של משאהרה העיד המוח'תאר של ג'בל מוכבר, לבקשת הסניגורית שלו, לאה צמל. דבריו אינם מלמדים בשום אופן על הלוך הרוחות הכללי במזרח העיר, אולם יש בהם כדי להצביע על מגוון הדעות בשאלת היחס הראוי לשלטון הישראלי וכן להזכיר שבירושלים נפוצה ההסתייגות מהמאבק המזוין יותר מבמקומות אחרים. וכך אמר המוח'תאר, יוסף קומבר, בעדותו לטובת משאהרה: "המשפחה הזו לא התערבה בשום דבר ולא היו אצלה שום בעיות. אני מכיר את הנאשם שהיה איש טוב והוא עדיין איש טוב. ישבנו והחלטנו [ראשי המשפחה והקהילה] שלא יהיה עוד דבר כמו הדבר הזה וזה לא יחזור על עצמו". במילים אחרות: המוח'תאר בדבריו התעלם לחלוטין מהמימד הלאומי בפעילותו של משאהרה, והעדיף להציג את מעשהו כשגיאה שהציבור ככלל מתנגד לה. הוא גם התחייב - ללא קשר ליכולתו בפועל - למנוע פעילות לוחמתית מצד בני הקהילה שלו.

הדברים הללו נאמרו במטרה לשכנע את בית המשפט להקל בעונשו של משאהרה, כך שאך טבעי היה שמקורביו ינסו להציג עמדה מתונה, אנטי-מיליטנטית. אלא שהתפיסה כי תושבי ירושלים המזרחית אינם צריכים לקחת חלק במאבק המזוין - המנוגדת במובהק לשיח הפלסטיני המרכזי הרואה בהשתתפות במאבק המזוין חובה לאומית ודתית המזכה את ממלאיה בכבוד ויקר - אינה נחלתם של מוח'תארים ומקורבי השלטון בלבד, ואינה באה לידי ביטוי רק ברגעי מצוקה. גם חברים ירושלמים בתנועות לוחמניות כמו החמאס והפת"ח טוענים לא פעם שהמאבק בירושלים צריך לשאת אופי שונה מאשר המאבק ביתר חלקי פלסטין, גם בשל הקושי לפעול בירושלים, המצויה כולה תחת שליטה ישראלית מלאה, וגם בשל המחיר היקר שעלולים התושבים הפלסטינים לשלם אם יבחרו בדרך המאבק המזוין. אותם חברים לא בהכרח מתבטאים נגד המאבק המזוין - אכן פינה באתוס הפלסטיני הלאומי והדתי - אך הם מציעים לו חלופות. דעתם כמובן אינה הדעה היחידה, ולא חסרים ירושלמים התומכים בשימוש בנשק, אולם היא נפוצה למדי בשיח המקומי.

ספר זה בא, אם כך, לבחון את דרכי הפעולה של הפלסטינים בירושלים - במישור הצבאי והפוליטי - מאז פרוץ אינת'פאדת אלאקצא ועד היום לאור ייחודיותה בעיני ישראל והפלסטינים, ולהציג את התמורות שחלו באותה עת במערכת הפוליטית הפלסטינית. במוקד המחקר כאן תעמוד פעילות של ממש על אופניה השונים, ובכלל זה בינוי מוסדות ופעילות צבאית ואזרחית, בעוד הטיעונים הפוליטיים והשיח הדתי ישמשו כרקע בלבד.

הבנת הייחודיות של המאבק הפלסטיני על ירושלים ובתוך ירושלים מחייבת לחזור להיסטוריה של ירושלים כמוקד דתי ולאומי וכמוקד פעילות פוליטית פלסטינית, וכן להציג בקצרה את המהלכים הישראליים בעיר שהביאו ליצירתה של הזהות הפלסטינית-הירושלמית הייחודית, ועל כך להלן.

פרק ראשון

ירושלים כבירת פלסטין וכמוקד זהות 1917-1993

יצירתה של בירה 1917-1948

בעשורים האחרונים של השלטון העות'מאני בארץ ישראל היתה ירושלים בירתו של מחוז עצמאי (סנג'ק) שהיה כפוף ישירות לממשל באיסטנבול. הדבר ביטא הכרה במעמדה הייחודי ובחשיבותה לאימפריה. תחומי הסנג'ק היו נרחבים וכללו את נפות בית לחם, יפו, חברון, באר שבע ועזה, כלומר: את כל מרכז הארץ ודרומה, ובני המשפחות המיוחסות בעיר היו את גרעין ההנהגה של הסנג'ק כולו. קדושתה של העיר בעיני בני שלוש הדתות המונותאיסטיות, יחד עם מעמדה הפוליטי האזורי, הביאו את הבריטים שכבשו את העיר בדצמבר 1917 לקבוע אותה כבירת הארץ. גבולות הישות המדינית החדשה הזו, שתיקרא פלשתינה-א"י, נקבעו עם ניתוק עבר הירדן המזרחי מהמערבי (1922) וסימון קו הגבול בין המנדט הבריטי בארץ למנדט הצרפתי בלבנון (1923). הבירה ירושלים הפכה למרכז העצבים של המינהל הבריטי, ואף היהודים והערבים תושבי הארץ ראו אותה כבירתם הטבעית (למרות תביעות בכורה מצד ערים נוספות). העובדה שבני משפחות האליטה הירושלמית - ובעיקר החוסיינים - הם שהתייצבו בראש התנועה הלאומית הערבית בפלסטין חיזקה עוד

יותר את מעמדה של ירושלים כמוקד פוליטי ערבי. לאחר שנבחר חאג' אמין אלחוסייני למופתי של ירושלים, הוכר כמופתי העליון של פלסטין (1921), והועמד בראש המועצה המוסלמית העליונה (1922) - הפכה ירושלים למקום מושב המוסדות הלאומיים הפלסטינים ובירת המדינה הערבית שבדרך. השימוש שעשה המופתי בקדושתה של ירושלים לאסלאם כדי לגייס את העולם האסלאמי לתמיכה במאבק הפלסטיני, תרם נדבך נוסף לחיזוק מעמדה של ירושלים. כמצופה מתנועה לאומית המאחדת נוצרים ומוסלמים, השתלבו גם אנשי דת ערבים-נוצרים במאבק נגד הציונות, כשהם מבליטים את קדושתה של ירושלים בנצרות.⁴ כך הפכה העיר בתקופת המנדט לסמל דתי ולאומי כאחד.

חשיבותה של ירושלים לנצרות, ובכלל זה לנוצרים הערבים, נובעת כידוע מהיותה הזירה שבה פעל ישו. גם על קדושת ירושלים באסלאם אין צורך להרחיב את הדיבור. ירושלים היא העיר שאליה כיוונו מוחמד וחבריו את פניהם בשעת התפילה בחודשים הראשונים להתגבשות עדת המאמינים (אולא אלקבלתין), והיא נחשבת המקום השלישי בקדושתו לאסלאם (ת'אלת' אלחרמין) אחרי מכה ומדינה. ירושלים היא גם המקום שאליו הוסע הנביא מוחמד במסע הלילה הפלאי (אסראא) וממנו עלה השמימה לפגוש בנביאים הקדומים ובמלאכים (מעראג'). המסורות הללו היו מוכרות למוסלמים לאורך ההיסטוריה, אך כמו בתקופות קדומות יותר, המאבק הלאומי-דתי סביב העיר חיזק עוד יותר את מרכזיותה של העיר בתודעת הציבור. המועצה המוסלמית העליונה בהנהגתו של חאג' אמין קידמה תפיסה זו במודע. מדי אביב קראה להמונים להתכנס במתחם אלחרם אלשריף, הר הבית, כדי לצאת בתהלוכה לנבי מוסא שבערבות יריחו, וחגיגות יום עלייתו של מוחמד לשמים נחגגו אף הן ביתר שאת.

ההתמקדות של חוסייני בירושלים נבעה לא רק מכך שהעיר היתה בסיס כוחו ומשפחתו החזיקה בה בתפקידים דתיים ומנהליים לאורך שנים (מופתים, קאדים, וכן ראשות העירייה עד 1920), אלא גם מכך שעל פי ניתוחו העמידה התנועה הציונית את ירושלים בראש

סדר העדיפויות שלה. ניתוח זה לא היה מדויק. בין הציונים רווחו גישות שונות בסוגיית ירושלים, ומרכזיותה היתה סמלית יותר מאשר מעשית, אך חוסייני טען, וככל הנראה גם האמין, שהתנועה הציונית מבקשת להשתלט על ירושלים ובייחוד על הר הבית. מהלכים פוליטיים ותהליכים דמוגרפיים גרמו לרבים בציבור הפלסטיני לאמץ את גישתו. הם לא היו אדישים להתחזקות ההדרגתית של הישוב היהודי בירושלים והפיכת תושביה הערבים למיעוט, והיו ערים לניסיונות הציוניים בראשית ימי המנדט לרכוש את רחבת הכותל המערבי. המאבק היהודי לשינוי הסטטוס קוו ברחבת הכותל - הניסיונות להעמיד מחיצה בין גברים לנשים, להציב ספסלים לשיבה ולתקוע בשופר ליד הכותל - הגביר את המתיחות סביב המתחם הקדוש, והשפיע על תודעתם של הערבים יותר מאשר התועלת הכלכלית שהפיקו מההגירה היהודית לעיר.⁵ אכן, לא מקרה הוא שהתקפות הדמים על יהודי חברון, צפת ומקומות אחרים בקיץ 1929 החלו בעקבות שמועה כי יהודים הורגים מוסלמים בירושלים ומנסים להשתלט על מסגדיה.

האמונה שהיהודים פועלים להחריב את מסגדי הר הבית היא אבן יסוד בשיח האסלאמיסטי מאז ימי המופתי. גם כיום מגייסת התנועה האסלאמית בישראל בראשותו של שיח' ראאד צלאח את הציבור תחת הסיסמה "אלאקצא בסכנה". התארגנויות של יהודים לפגוע במסגדי הר הבית - הראשונה שבהן בראשית שנות ה-1930, על האחרונות דווח במקביל לביצוע תוכנית ההתנתקות מרצועת עזה בקיץ 2005 - מצביעות על כך שלא מדובר בחשש שווא.⁶ במידה מסוימת, אלאקצא אכן בסכנה. דוברים אסלאמיים מציינים כי לא רק השוליים הקיצוניים־דתיים דוגלים בהחרבת המסגדים ובניית בית המקדש השלישי, אלא גם גורמים מרכזיים יותר בחברה הישראלית.⁷ חפירות ארכיאולוגיות סמוך למתחם ההר, המבוצעות על ידי המדינה בחסות מתנחלי מזרח ירושלים ומקורביהם, פתיחת מנהרת הכותל בספטמבר 1996, תקציבי מדינה המוזרמים לעמותות העוסקות בהכנת כלי הקודש והמקדש, העבודות בשער המוגרבים ב־2007 ופעולות דומות

ברוח זו – כל אלו מוכיחים, על פי ניתוחם, שגם הממסד הישראלי לוקח חלק בניסיון להשתלט על ההר.

שורשיהן של תחושות אלו הם, כאמור, בתקופת המנדט. אז הן שימשו ככלי לביסוס מעמדה של העיר כסמל הלאומיות הפלסטינית. אולם בה בעת הלכה העיר ואיבדה ממעמדה כמוקד הפעילות הלאומית. לכך היו סיבות היסטוריות מוחשיות. ראשית, עם פרוץ המרד הגדול, בשנת 1936, וביתר שאת כשהגיע לשיאו בשנת 1938, היו אלה הכפריים שנשאו את נס המרד. בני המשפחות העירוניות המבוססות, ובכלל זה האליטה הירושלמית (פרט לכמה מבני משפחת חוסייני), כמעט לא לקחו חלק פעיל במרד. משמעות הדבר היתה שהפעילות הלאומית והיוקרה הנובעת ממנה, נדרו לאזורים הכפריים. ואכן, הטוענים לכתר "המפקד העליון" של המרד היו כולם מקרב יחידות המורדים שקמו בכפרי השומרון. גורם נוסף לפיחות במרכזיותה של העיר בפוליטיקה הפלסטינית דאז היתה בריחתו/ עזיבתו של המופתי חאג' אמין את העיר באוקטובר 1937, מחשש שייעצר בידי הבריטים.

קשה להפריז בחשיבות השלכותיו של האירוע הזה. משנת 1937 ועד 1948 נדר המופתי יחד עם חברים אחרים בוועד הערבי העליון בין לבנון, סוריה, עיראק, גרמניה ומצרים, והמרכז הפוליטי הפלסטיני נדר איתם. אמנם שאיפתה המוצהרת של ההנהגה הגולה היתה להקים מדינה פלסטינית שבירתה ירושלים בכל שטחי פלסטין המנדטורית, אבל היא פעלה מחוץ לירושלים, והעיר איבדה את מעמדה כמרכז פוליטי מוביל. להיעדרות המוסדות הלאומיים מהארץ היתה השפעה שלילית על תפקוד התנועה הלאומית במלחמת 1948, ובכלל זה בעיר הקדושה.

בירה בהמתנה 1948–1967

הפלסטינים ב־1948 היו כצאן בלי רועה. ההנהגה הלאומית שהתה בקהיר והיתה מוגבלת בתנועותיה ויותר מכך במשאביה. המנהיגים שנותרו בארץ היו מחוסרי סמכות ואמצעים ועזבו את עריהם כיתר

התושבים, לעתים לפניהם. המשבר המנהיגותי היה בין הגורמים החשובים לתבוסה. במרחב ירושלים התבטאה המפלה בעקירת הכפרים הערביים שהיו בעורף הכפרי ממערב לעיר, שבהם התגוררו כמה רכבות אנשים (ובכלל זה ארבעת הכפרים שאדמותיהם הוכללו לאחר המלחמה בגבולות ירושלים העברית: אל-מאלחה, לפתא, עין כארם ודיר יאסין), וכן בעקירת תושבי השכונות הערביות בעיר המערבית (כ-20 אלף במספר).⁸ אמנם לצד הערבי היו גם הישגים מסוימים - ובראשם כיבוש העיר העתיקה כולה ועקירת תושבי הרובע היהודי - אך אלו נתפסו בעיני הפלסטינים כבטלים בשישים למול גודל האסון. אולם על מעמדה הסמלי של העיר הקפידו הפלסטינים לשמור גם כאשר התבוסה היתה כבר עובדה מוגמרת: בספטמבר 1948, בשלהי המלחמה, הכריזה ההנהגה הפלסטינית על הקמת "ממשלת כל פלסטין", והיא קבעה כי עזה היא מקום מושבה הזמני, ואילו בירת המדינה הפלסטינית היא ירושלים. הנה פרט היסטורי נשכח: בעידן המודרני היו אלו הפלסטינים שהכריזו ראשונים על ירושלים כבירתם. ממשלת ישראל קיבלה החלטה דומה רק בחמישה בדצמבר 1949.

אלא שגם במהלך הצהרתי זה בא לידי ביטוי הפער בין הרובד הסמלי, "ירושלים כבירת פלסטין", לבין המציאות. מדינה פלסטינית לא קמה ב-1948, ומזרחה של העיר ניתן תחת שלטון ירדן. תושבי העיר המזרחית אמנם לא הפכו פליטים או מיעוט לאומי במדינה יהודית, כפלסטינים אחרים, אולם גם הם חוו שבר פסיכולוגי ופוליטי, נוסף לזה הדמוגרפי והטריטוריאלי. פליטים מכפרי האזור התיישבו בעיר, בין היתר בשכונות יהודיות לשעבר (הרובע היהודי, שכונת שמעון הצדיק), רמת השירותים הבסיסיים (כמו מים וחשמל) נפגעה, כיוון שהתבססה עד אז על מערכת משותפת עם שכונות מערב העיר, ונוסף לכל: מעיר בירה הפכה ירושלים לעיר גבול, משנית בחשיבותה. הירדנים, שפעלו לקעקוע הזהות הלאומית הפלסטינית, ידעו כי לשם כך עליהם לערער את מעמדה הפוליטי של ירושלים עוד יותר. לפיכך, ביססו את עמאן כבירה יחידה על חשבון ירושלים, ושנה אחרי סיפוח ירושלים והגדה,

בשנת 1951, החליטו שמוסדות הממשלה בירושלים לא ישמשו עוד כסניפים ראשיים עצמאיים של המיניסטריונים השונים אלא יהיו כפופים למשרדים בעמאן. מחאות מצד ראש עיריית ירושלים, עארף אלעארף, ואישים נוספים, נדחו על הסף. כדי להמתיק את הגלולה ובמטרה לקבל לגיטימציה מערביי פלסטין לשלטונם בגדה המערבית, שילבו הירדנים במסד ההאשמי אישים פלסטינים בכירים, שחלקם תמכו במדיניות הסיפוח הירדנית.

ובכל זאת, הלאומיות הפלסטינית המשיכה לתסוס מתחת לפני השטח. ביטוי קיצוני לכך היתה ההתנקשות במלך עבדאללה ב־20 ביולי 1951, בעת שבא כמנהגו לתפילת יום השישי בהר הבית. המתנקש, מוצטפא עשו, תושב שיח' ג'ראח, התקרב אליו וירה בו למוות. בחקירה התברר שאחד ממפעיליו היה מוסא עבדאללה אלחוסייני, בן למשפחת המופתי. החקירה הסתיימה מבלי שהתגלו כל הפרטים, אך אין ספק שההתנגדות של פלסטינים לאומיים, שמרכוזם בירושלים, למדיניות הירדנית, היא שהובילה להתנקשות.⁹

אלא שההתנקשות היתה אירוע יוצא דופן. ככלל, מיעטו תושבי הגדה המערבית וירושלים לפעול נגד בית המלוכה ההאשמי, אם כי שאלת הזהות הפלסטינית והיחסים בין הגדות נותרה פתוחה ותביעתם לייצוג פוליטי לא שככה. דומה שהאפליה ממנה סבלו, הן בתקציבים והן בהשפעה על קבלת החלטות, היתה בין הגורמים שסייעו לשמר את זהותם הפלסטינית. בשנת 1959 ניסה המלך חוסיין להתמודד עם ההתמרמרות של תושבי ירושלים והגדה המערבית לנוכח מדיניותו באמצעות הכרזה על ירושלים כבירה השנייה של הממלכה. העירייה קיבלה את התואר אמאנה, עיריית בירה, שהיה שמור עד אז רק לעמאן, והמלך הודיע על כוונתו לבנות ארמון בעיר. אלא שהצעדים הללו היו פחות מסמליים. לעיר לא הוזרמו כל תקציבים מיוחדים, בעיותיה לא טופלו ולא היתה אליה כל התייחסות כאל עיר בירה. המשך ההזנחה הוביל שנתיים מאוחר יותר להתפטרות קולקטיבית של חברי מועצת העירייה הירדנית.¹⁰

כנס היסוד של הארגון לשחרור פלסטין (אש"ף), במאי־יוני 1964, במלון אינטרקונטיננטל בירושלים סימל לא רק את תחייתה של הלאומיות הפלסטינית הממוסדת, אלא גם את העובדה שהתנועה הלאומית המחודשת ממשיכה לראות בירושלים את בירתה. אמנם אחמד שוקיירי, יו"ר אש"ף שפעל בחסות הליגה הערבית, היה מנוע מבחינה פוליטית מלהציג דרישות טריטוריאליות לירדן, אולם הקמת הארגון עוררה עוד יותר את הרגשות הלאומיים־פלסטיניים של תושבי הגדה המערבית.

תביעתם הפוליטית של הפלסטינים בגדה המערבית לא היתה באותה עת מוגדרת לחלוטין, אולם ההתנגדות לממשל ההאשמי ולמדיניות שנקט כלפי תושבי הגדה הלכה וגברה. בנובמבר 1966, בעקבות פעולת התגמול של צה"ל בכפר סמוע שבדרום הר חברון, החל גל הפגנות אנטי־האשמיות ברחבי הגדה המערבית. באופן טבעי היתה ירושלים אחד ממוקדי האירועים. ביום שישי ה־25 בנובמבר, לאחר התפילה בהר הבית, נערכו בעיר הפגנות ענק, בתוך החומה ומחוצה לה, שבמהלכן ירו מפגינים לעבר שוטרים שהוצבו בשער שכס. במקרה אחד נחטף נשק מחייל והמפגינים החלו לירות באמצעותו (ופצעו למוות מפגינים אחרים). עוצר מלא הוטל על העיר עד לאחר הלוויות. מושל ירושלים הירדני הציב שמירה חמושה ליד משרדי אש"ף בירושלים ובבית חנינא, לכאורה כדי להגן על עובדיהם, למעשה כדי להרתיעם מהובלת ההפגנות. עצרות והפגנות מקבילות נערכו בערים נוספות בגדה המערבית, והאירועים הונהגו בידי פעילים לאומיים משכם ומירושלים. בגילוי דעת שפרסמו דרשו, בין היתר, שירדן תקיים שיתוף פעולה מלא עם אש"ף ולא תעמוד למכשול בפני הפידיאין הפלסטינים.¹¹ ערב מלחמת ששת הימים ידעה העיר גל נוסף של הפגנות סוערות. מושל ירושלים דאז, אנואר אלח'טיב, מספר בזיכרונותיו כי יו"ר אש"ף, אחמד שוקיירי, הגיע לתפילת יום שישי בעיר כמה ימים לפני פרוץ הקרבות, ומיד נישא על הכתפיים תוך כדי שהמונים צועקים סיסמאות בזכות אש"ף. בתום התפילה, הוא ממשיך ומתאר, חטף אי מי מהקהל את המיקרופון מידי

הדרשן, והעביר אותו לידי שוקיירי, שנשא נאום נלהב ביותר.¹² הנה כי כן, ירושלים, והר הבית שבמרכזה, היו מוקד חשוב של הלאומיות הפלסטינית קודם למלחמת 1967, ובין אישי העיר היו לא מעטים שהדגישו את לאומיותם הפלסטינית.

שוקיירי, כרבים אחרים, האמין באותם ימים שצבאות ערב יביסו את ישראל ותקוותו היתה שאש"ף בראשותו יקבל את השליטה על האדמות הפלסטיניות המשוחררות. אלא שתקוותו נכזבה. במהלך שישה ימי לחימה הצליח צה"ל לפגוע קשות בצבאות מצרים, סוריה וירדן ולנטרל אותם, ולכבוש מכל אחת ממדינות אלו שטחים נרחבים. ירושלים המזרחית ניתנה לראשונה בהיסטוריה המודרנית תחת שליטה ישראלית מלאה, וכך גם רבבות התושבים הערבים שחיו בה.

בירה בהתהוות 1967–1993

כיבוש ירושלים המזרחית בידי ישראל בא באמצעו של תהליך התחזקות הזהות הלאומית הפלסטינית בקרב תושביה. אולם הזהות הזו היתה באותה עת מורכבת למדי ולא בהכרח דרשה את הפרדת הגדה המערבית מזו המזרחית. זוהי אחת הסיבות לכך שכאשר הקימו האישים הבולטים בעיר את המועצה המוסלמית העליונה, ביולי 1967, קבע גילוי הדעת שלהם כי "ירושלים הערבית הינה חלק בלתי נפרד מירדן".¹³ אמת, להצהרה זו היו גם סיבות אחרות: הבנה שאת הוויכוחים הפנימיים יש להשאיר למועד שלאחר נסיגת צה"ל מהאזור, ההנחה כי מבחינת הקהילה הבינלאומית הדרישה להחזיר את השטח לריבון קודם חזקה יותר מאשר הדרישה להקמת ישות חדשה, וכך הקשרים האמיצים שהיו לכמה מאישים אלו עם השלטון הירדני.

הקמת המועצה המוסלמית העליונה היתה הביטוי המוסדי למאבק של תושבי מזרח העיר בכיבוש הישראלי, ובראש ובראשונה בהחלטת ישראל מיום ה-28 ביוני 1967 להחיל את החוק הישראלי על מזרח ירושלים בגבולותיה המורחבים ("סיפוח מזרח ירושלים"). אלא

ששאיפות חבריה היו מרחיקות לכת אף יותר, והם שאפו להפוך להנהגה הכלל ארצית של הפלסטינים בגדה. התגובה הישראלית ליוזמה היתה נוקשה: ארבעה מיוזמי הקמת המועצה הוגלו אל מחוץ לעיר עד שהתחייבו שלא לעסוק בפוליטיקה, ובשנה הראשונה אחרי המלחמה גורשו ראשי המועצה בזה אחר זה מן הארץ. במגורשים היו השיח' עבד אלחמיד א-סאיה, נשיא בית הדין השרעי לערעורים (שמונה מאוחר יותר ליו"ר המועצה הלאומית הפלסטינית), עו"ד מוחסן אבו מיזור, השר לשעבר כמאל דג'אני וראש עיריית ירושלים המזרחית - שמועצתה פוזרה מיד לאחר סיפוח מזרח העיר למערכה

- רוחי אלח'טיב.¹⁴

סיפוח, התנגדות וגירוש - אלו היו הצעדים וצעדי הנגד הראשונים של מדינת ישראל מחד, וההנהגה הפוליטית הערבית בעיר מאידך. אלו העידו על כוונותיהם ארוכות הטווח של שני הצדדים ביחס לעיר ועתידיה. במשוואת הכוחות השתלבה באופן מידי גם תנועת הפת"ח, שעם תום המלחמה הלכה ותפסה את מקומה כתנועה הפלסטינית המובילה, בזכות התאוששותה המהירה והתנופה שבה החלה בארגון חוליות חמושות בגדה המערבית ובירושלים. עמדתה העקרונית היתה שונה באופן בסיסי מזו של ההנהגה הפוליטית בעיר: עבורה ירושלים לא היתה חלק בלתי נפרד מירדן אלא בירת פלסטין. ההתארגנות המהירה של הפת"ח בעיר ובגדה בכלל נבעה לא רק מההתנגדות לכיבוש, אלא גם מחשש מפני הסדר מדיני שבמסגרתו תיסוג ישראל ותחזיר את השטח לירדן, מה שיביא לאובדן הסיכוי לריבונות של הפלסטינים על מולדתם.

הוועד המרכזי של הפת"ח - אז עדיין תנועה בצמיחה, שאיננה חברה רשמית באש"ף - התכנסה בדמשק יומיים אחרי תום המלחמה. יאסר ערפאת ואבו ג'יהאד העבירו בוועדה החלטה לפתוח במאבק מזוין מתוך השטחים הכבושים במהירות המירבית ובמקביל לעורר מרי אזרחי כולל. ערפאת לקח על עצמו להקים תאים מזוינים בגדה. תוך ימים לא מעטים עבר את הירדן יחד עם כמה מעמיתיו והחל להקים חוליות בשטחים. בששת החודשים בהם שהה בגדה הגיע גם

לירושלים ואירגן בה גרעין של הפת"ח. באוגוסט הוא נפגש עם פייסל חוסייני (השניים הכירו כשחיו בקהיר), שהיה פעיל במקביל בכמה גופים לאומיים, צייד אותו בנשק והציע לו את הפיקוד על הפת"ח בירושלים. חוסייני נעצר באוקטובר 1967 מבלי שהספיק לפעול, ונידון לשנת מאסר בפועל. במקביל פעלו בירושלים חוליות פת"ח נוספות. האחת, אליה השתייכה פאטמה ברנאווי (שמונתה למפקדת כוח הנשים ברצועת עזה לאחר הקמת הרשות הפלסטינית), הניחה באוקטובר מטען חבלה בקולנוע ציון, שהתגלה בטרם התפוצץ. חוליות נוספות של הפת"ח, ושל החזית העממית שהצטרפה למאבק המזוין, נחשפו עוד בטרם הצליחו לבצע פיגועים בעיר, אם כי בחדשים שלאחר מכן הצליחו חוליות ירושלמיות של שני הארגונים לבצע כמה פיגועים בעיר. הבולטים שבהם היו ליל הרימונים (18 באוגוסט 1968, החזית העממית) ומכונת התופת בכיכר ציון (22 בנובמבר 1968, פת"ח).

ההצלחות של גורמי הביטחון הישראליים בסיכול, חשיפה ומעצרים הביאו לדחיקה של מפקדות הפת"ח אל מחוץ לשטחים, אך מעמדה של התנועה בזירה הפלסטינית והכלל-ערבית הלך והתחזק, וניסיונותיה לגייס פעילים בירושלים נמשכו. אחרי קרב כראמה (מארס 1968) שנתפס בעיניים פלסטיניות כהוכחה ליכולתם של ארגוני הגרילה הפלסטיניים להתמודד בהצלחה עם צה"ל, הפך הפת"ח לגורם הפלסטיני הראשון בחשיבותו. הדבר בא לידי ביטוי מוסדי מובהק בהחלטת המועצה הלאומית הפלסטינית שהתקבלה ביולי 1968 לשנות את הרכבה. ממועצה שחבריה מייצגים את הפלסטינים על פי מקומות מושבם הפכה למועצה שבה מיוצגים ארגוני הגרילה על פי משקלם היחסי. הפת"ח קיבל רוב יחסי במועצה, ובפברואר 1969 היא בחרה בערפאת, מראשי הפת"ח, ליו"ר אש"ף. התפתחויות אלו, שמשמעותם היתה חיזוק הזהות הפלסטינית הייחודית, גרמו לעליית התמיכה באש"ף גם במזרח ירושלים, ובמקביל לירידת התמיכה בירדן. בחמש השנים שלאחר מכן הואץ התהליך עוד יותר: אירועי "ספטמבר השחור" ב-1970 - המערכה הצבאית של ירדן נגד הארגונים

הפלסטיניים שבה הציב עצמו חוסיין כאויב הפלסטינים - החלישו את ההזדהות עם השלטון ההאשמי, והחלטת הליגה הערבית (רבאט, 1974) שאש"ף הוא הנציג הלגיטימי היחיד של העם הפלסטיני חיזקה את הזרם הפלסטיני הלאומי.

אלא שהביטוי בפועל לתמורות הזרות הללו לא היה כה מוחשי. התחזקות הזהות הפלסטינית, אפילו בגירסתה האש"פית המובהקת, לא הביאה למהפך בהתנהלות היומיומית של הציבור בירושלים ואף לא לשינויים מוסדיים ניכרים. לכך היו שלוש סיבות עיקריות. האחת - האוכלוסייה הפלסטינית בעיר נהנתה, בחלקה הגדול, מהיתרונות הכלכליים של חיים תחת שלטון ישראלי, בייחוד בתחומי התעסוקה והקיצבאות. כיוון שכך לא מיהרה לפעול נגד הכיבוש ואף לא להתארגן במוסדות לאומיים. דבר זה נכון לגבי תושבי השטחים ככלל, וביתר שאת ביחס לירושלמים. סיבה נוספת להעדר מוסדות פלסטיניים לאומיים ולגיוס המצומצם לשורות אש"ף היתה המאמצים שנקטה ישראל למנוע התבססות של אש"ף בשטחים. ישראל נאבקה במקביל גם באש"ף וגם בגורמי שמאל מקומיים שפתחו בתהליך של בינוי מוסדות ורשתות חברתיות. משימה זו הוטלה על השב"כ, שנוסף לאיסוף מודיעין וסיכול טרור הופקדה בידי המשימה למנוע "חתרנות מדינית" בהגדרה הרחבה של המושג, שהכילה את כלל המוסדות והארגונים האזרחיים שהתנגדו לכיבוש.

סיבה שלישית קשורה בפוליטיקה הפנים-פלסטינית: ההנהגה של אש"ף, כהנהגה גולה, לא עודדה הקמת מוסדות לאומיים בירושלים ובגדה מתוך חשש שחיזוק אישים מקומיים ויצירת מוקדי כוח חלופיים יחלישו את מעמדה היא. עיקר מרצו ותקציביו של הארגון הופנו, לפיכך, לבינוי המוסדות המדינתיים שלו בלבנון. לכל אלו נוספה העובדה שתנועת הפת"ח ראתה עצמה בראש ובראשונה כתנועת גרילה, וככזו לא נטתה לפתח מוסדות חברתיים. כיוון שכך, ולמרות החלטת מוסדות אש"ף מ-1972 לתמוך באיגודים מקצועיים ובמוסדות אחרים בשטחים, לא הקדיש הזרם המרכזי של אש"ף מאמצים ניכרים לבינוי מוסדות כאלו. עדותו של חבר ירושלמי ותיק

בפת"ח מבהירה את שתי הנקודות האחרונות. הוא מספר כי לקראת שחרורו מהכלא בשנת 1980 (הוא נכלא עשר שנים קודם לכן) הגיע למסקנה, יחד עם חברי פת"ח אחרים שהיו כלואים איתו, שעל התנועה בשטחים להתמקד בפעילות פוליטית ואף ליצור קשרים עם גורמים ישראליים. לדבריו, הנהגת אש"ף בחוץ ניסתה לטרפד את הרעיון, בין היתר מתוך חשש שיתנהל משא ומתן מאחורי גבה על עתיד השטחים. רק בעקבות מאבק עיקש הצליחו הפעילים המקומיים - ובראשם פייסל חוסייני - לקבל את אישור הנהגת התנועה.¹⁵ בשנות ה-1970, אם כך, הגורמים הלאומיים היחידים שפעלו לבינוי מוסדות היו ארגוני השמאל, שהתמקדו באזור ירושלים-רמאללה. במקביל אליהם פעלו, אם כי במישור החברתי בלבד (וללא סדר יום פוליטי מובהק), גורמים אסלאמיים, שזכו ב"עידן הנפט" שלאחר מלחמת 1973 לתקציבים נדיבים ממדינות המפרץ, ולסיוע מירדן, שראתה ב"אחים המוסלמים" בני ברית במאבקה באש"ף. כספי הנפט איפשרו האצה בכניית מסגדים ומוסדות חינוך (מגילאי הגן ועד לימודים גבוהים) ויצירת קאדר של פעילים. הברית עם ירדן איפשרה את השתלבות "האחים" במנגנון הוואקה, שחלש על המוסדות האסלאמיים הקיימים, ולמעשה את ההשתלטות עליו, כשהם מעמידים את הר הבית במרכז פעילותם.¹⁶ השפעת המהלכים הללו עתידה להתגלות רק כעבור עשור ומעלה.

הפת"ח, מצדו, בעקבות הלחץ מצד האסירים המשוחררים, החל בפעילות דומה, אך רק בתחילת שנות ה-1980. אז הוקמה תנועת הנוער - השביבה - שנועדה במידה רבה להתחרות בתנועות השמאל, וכן ועדות מקומיות שאיגנו פעילויות חברתיות ופוליטיות ותאי סטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה. למרות זרעי המשבר בפת"ח (שמקורם בין היתר במעורבותו במלחמת האזרחים בלבנון במחצית שנות ה-1970 וכידיעות על שחיתות בחוגי ההנהגה) עדיין נחשבה התנועה למייצגת הנאמנה ביותר של הרוח הלאומית הפלסטינית, והצליחה להפוך עד מהרה לתנועת המונים. לכך תרמה היוקרה שצברה במאבק נגד ישראל, אך לא פחות מכך - התקציבים שהעמידה לרשותה הליגה הערבית

אחרי הסכם השלום בין ישראל למצרים. האופי המסורתי שלה (המנוגד לחילוניות המוצהרת של השמאל), והמעבר שעשתה מתנועת גרילה בלבד לתנועה המשלבת פעילות צבאית, חברתית ופוליטית, איפשרו לה לפנות לכל שכבות הציבור. המשכילים החדשים - בניהם של כפריים ופועלים שזכו ללימודים גבוהים בשל הצמיחה הכלכלית ופתיחת האוניברסיטאות בשטחים - הפכו לאחד מקהלי היעד העיקריים של הפת"ח וסייעו לה להתבסס כתנועה רחבה ומובילה.¹⁷ תהליך זה השתלב עם התפיסה שהלכה והשתרשה באותה עת בשטחים - תפיסת הצמוד - על פיה אין חובה לאחוז בנשק כדי להיות פטריוט פלסטיני, ועצם ההיצמדות לקרקע והשמירה על הזהות הערבית מהוות מרכיב מרכזי במאבק הפלסטיני. אלא שהפת"ח לקח את רעיון הצמוד צעד אחד קדימה: הדבקות בקרקע איננה רק עניין אישי - כל אדם נשאר על אדמתו ועושה לביתו - אלא חובה לאומית שראוי לממש אותה במסגרת המוסדות המקומיים, המרושתים יחדיו למארג של ארגונים הפועלים בהשראת אש"ף.

כיצד השפיעו תהליכים אלו על ירושלים? המעבר מפוליטיקה של אליטות (דוגמת המועצה המוסלמית העליונה או ועדת ההכוונה הלאומית שחבריה הותקפו בידי "המחתרת היהודית" בראשית שנות ה-1980 ואחר כך הוצאה מחוץ לחוק) לפוליטיקה מבוזרת בעלת מוקדי כוח משניים רבים, והצטרפותם של "המשכילים החדשים" למוקד העשייה הפוליטית פגעו במידת מה במרכזיותה של העיר. אולם לזכותה עמדו שני דברים: האחד, התגייסותם של תושבים רבים בעיר ופרבריה לפת"ח וליתר ארגוני אש"ף. השני, חופש הביטוי וההתארגנות בירושלים היה רב יותר מאשר בשטחים, בשל החלת החוק הישראלי על תושביה (בניגוד לחוק הצבאי שחל בשטחים). כיוון שכך, ובשל מעמדה באתוס הפלסטיני, הקימו הפלסטינים בעיר את מוסדותיהם הלאומיים, וירושלים הפכה למרכז תרבותי, תקשורתי ופוליטי. העיתוננים הפלסטיניים החשובים יצאו לאור בעיר, איגודי עובדים, אגודות סופרים והתיאטרון הלאומי קבעו בה את מושבם,

וכינוסים של ההנהגות הפוליטיות נערכו בתוכה. במובנים רבים הפכה העיר בשנות ה-1980 מבירה סמלית לבירה בפועל. על מרכזיותה של העיר מצביעה גם העובדה שמתוך כ-160 מיליון דינר שהוזרמו לפלסטינים בשטחים באמצעות הוועדה הירדנית-אש"פית לתמיכה בצמוד, קיבלה ירושלים כ-18.38%¹⁸.

אלא שירושלים התייחדה מיתר הערים הפלסטיניות בדבר נוסף: בעוד שבערי הגדה המערבית נערכו בחירות מוניציפליות ב-1972 וב-1976, שהביאו ברוב הערים לעלייתה של הנהגה פרו-אש"פית, הרי שבירושלים לא היתה לתושבים הפלסטינים אפשרות לבחור את הנהגתם המקומית. ההנהגה בעיר, לפיכך, שאבה את סמכותה לא מתוקף בחירות אלא על בסיס תרומתה לאוכלוסייה וקשריה עם ההנהגה הלאומית-אש"פית. במחצית שנות ה-1980 התבלט פייסל חוסייני כמנהיג הפוליטי המוביל בעיר.

חוסייני, כפי שהזכרנו, היה אחד הפעילים שפגש ערפאת בתקופת שהותו בירושלים בשלהי 1967. גם ייחוסו המשפחתי סייע לו: הוא היה בנו של עבד אלקאדר אלחוסייני, בן למשפחת ההנהגה הירושלמית ומפקד יחידות הג'יהאד הקדוש בהרי ירושלים, שנהרג על הקסטל באפריל 1948. המלחמה ההיא, שהסתיימה עבור הפלסטינים באסון, נכבה, לא ייצרה גיבורים פלסטינים רבים שהציבור יכול היה להתרפק עליהם, וחוסייני האב היה אחד הבודדים שזכה להכרה לאומית רחבה, לא מעט בזכות העובדה שבניגוד לרוב בני משפחות האליטה הפך בעצמו ללוחם. פייסל היה בן שמונה כשנהרג אביו, וכבר הספיק לנדוד עם הוריו מבגדאד שבה נולד אל סעודיה שנתנה לאב מקלט מדיני ולקהיר שבה שהה ב-1948, בזמן שאביו היה בשדה הקרב. אחרי מות האב נשאר פייסל בקהיר ולאחר שסיים בה את לימודיו התיכוניים למד מדעים באוניברסיטה של בגדאד. כמו פלסטינים רבים, נטייתו הפוליטית אז היתה פאן-ערבית, והוא הצטרף לתנועת אלקומיון אלערב, הלאומיים הערבים, שבמסגרתה עבר קורס פיקודי במתקן האימונים של הקומנדו המצרי באנשאס בשנת 1963. שנה לאחר מכן, בהיותו בן 24, הגיע לראשונה

לירושלים להשתקע בה, ועם הקמת אש"ף באותה שנה מונה לסגן מנהל מחלקה באחד ממשרדיו בעיר.¹⁹ אחרי כשנתיים יצא לסוריה, שם הצטרף לצבא השחרור הפלסטיני.

לירושלים חזר חוסייני לאחר מלחמת 1967 כשהוא מסתנן כמו אחרים דרך מעברות הירדן. הוא לקח חלק פעיל במאמצי אלקומיון לבסס את אחיזתם בשטחים ולהניע מרי אזרחי ומאבק מזוין. במקביל עמד בקשר עם ערפאת, שסיפק נשק ליוצאי הקומיון וניסה לגייס אותם לצדו (חלקם אכן הצטרפו לפת"ח, אך רובם הצטרפו לתנועה-הבת, החזית העממית). השב"כ, שניהל מרדף כושל אחרי ערפאת, הצליח לשים ידו על חוסייני, שנעצר ונכלא לשנה.²⁰ כשהשתחרר לא חזר מיד לפעילות פוליטית. במשך כעשר שנים עסק בעבודות מזדמנות: סוחר שמן, חקלאי (באדמות המשפחה ביריחו), טכנאי רנטגן בבית החולים מקאסר, פקיד קבלה במלון ועוד. בשנים אלו ביסס את קשריו בציבור הירושלמי, והפך מבנו של השהיד המפורסם לאישיות בפני עצמה. ב-1979 הקים עם עמיתים את האגודה ללימודים פלסטיניים, שהיתה בתחילה מכון מחקר בלבד שפעל במבנה של משפחתו, האוריינט האוס, שנבנה בשנת 1897. אז כבר עמד בקשרים עם הנהגת הפת"ח בחוץ. במחצית שנות ה-1980, כאשר החל פת"ח לבנות את רשתותיו החברתיות-פוליטיות בשטחים, היה חוסייני בין מקימי הרשת (שנודעה מאוחר יותר בשם התנזים) בירושלים. כוונתו הראשונית היתה, כנראה, לפעול ברמה הארצית, אלא שישראל הטילה עליו צו שהגביל את תנועתו לתחומי העיר ירושלים בלבד למשך חמש שנים (1982-1987), ולפיכך הקדיש עצמו לפעילות ברמת העיר.²¹ נוסף למכון המחקר הקים אגודה לזכויות אדם שהיתה קשורה לפת"ח ומרכזה היה במזרח העיר. הוא גם עמד בקשר עם חברות אנשי הפת"ח ששימשו כעיתונאים ועורכים בעיתון אלפג'ר המזרח ירושלמי, שמומן על ידי אש"ף.

בתהליך הדרגתי מילאו מוסדות הפת"ח את הריק המוסדי שנבע מהחרם על העירייה, וחוסייני תפס את מקומו כמנהיג הבולט. אז החלה לבוא לידי ביטוי גישתו הבסיסית, שעל פיה ההנהגה בירושלים

צריכה לייצג את כל הזרמים הפוליטיים, ולא רק את תנועתו, הפת"ח. אחרי עסקת חילופי השבויים בין ישראל לארגון החזית העממית (המפקדה הכללית) בשנת 1985, גייס חוסייני לפעילות באוריינט האוס ומוסדותיו הנלווים אסירים משוחררים מכל קצות הקשת הפוליטית. כך חיזק את הזיקה של כלל האוכלוסייה לאוריינט האוס. בהדרגה בנה גם פורום של נציגי ארגונים פוליטיים ומגזרי אוכלוסייה שונים שאיתם דן בסוגיות פוליטיות, חברתיות וכלכליות הנוגעות לחיי היומיום תחת השלטון הישראלי בעיר, והביא ליצירת הנהגה מאוחדת לתושביה הערבים של העיר השסועה. דומה שקשריו עם חזיתות השמאל (כהמשך לחברותו בקומיון אלערב) מצד אחד, וזיקתו לממסד הדתי (כנצר למשפחת חוסייני) מצד שני - כמו גם התנהלותו האישית - הקלו עליו לזכות באמון הציבור הרחב. באותה תקופה החל חוסייני בטיפוח קשרים עם גורמים פוליטיים ישראלים, תחילה עם אנשי השמאל האנטי-ציוני, שאיתם פעל בשותפות מלאה, אך גם עם גורמים ישראלים רדיקלים פחות (ועל כך בהמשך).

ירושלים באינתיפאדה הראשונה

כאשר פרצה האינתיפאדה הראשונה בדצמבר 1987, היו הרשתות החברתיות פוליטיות של הפת"ח חדשות למדי (עובדה שנשכחה מלב רבים) אך מבוססות בשטח, וגם הרשתות של תנועות השמאל היו פרושות לאורכם ולרוחבם של השטחים. דבר זה איפשר למפקדה הלאומית המאוחדת (שהתבססה על הפת"ח ותנועות השמאל) ליזום אירועים בקנה מידה ארצי או מקומי ולבסס עוד יותר את מעמדה. אלא ששני גורמים התחרו עם הנהגה זו: הנהגת "אש"ף-חוק" שרצתה לשמר את שליטתה על המתרחש, ותנועת החמאס שאך זה קמה על בסיס תאי האחים המוסלמים ומוסדות אסלאמיים שונים, ולא הכפיפה עצמה למפקדה הלאומית המאוחדת. ההחלטה האסטרטגית שקיבלה ההנהגה הלאומית המקומית היתה

לתת את הבכורה לאש"ף-חוף, כדי לאחד כוחות במקום לפצלם. ירושלים היתה אחד ממוקדי הקשר בין תוניס לבין השטחים, ודרכה הועברו הנחיות פעולה ותקציבים מההנהגה הגולה אל פעילי השטח. בתוך כך התחזק מעמדה של ההנהגה הפלסטינית הירושלמית והיא השתלבה כשותפה בכירה בהנהגה הכלל-ארצית, ואף בהנהגת אש"ף בכלל. סממן בולט לכך היה מינויו של פייסל חוסייני לראש הפת"ח בגדה המערבית, וצירופו בשנת 1989 לוועד המרכזי של הפת"ח, הגוף החזק של התנועה, המונה 19 חברים, שכלל עד אז רק אישים שחיו מחוץ לפלסטין (נוסף אליו מונה גם זכריא אלאגא, בכיר הפת"ח ברצועת עזה). ההודעה שהוציא הפת"ח בדבר צירוף חברים חדשים לוועד המרכזי לא כללה את שמותיהם, מחשש שייעצרו, אולם בכירי הפת"ח בשטחים ורבים אחרים ידעו היטב במי מדובר.²²

זו היתה אחת ההשלכות החשובות של האינתיפאדה על הזירה הפנים-פלסטינית. תהליך חשוב לא פחות (שהתחולל בירושלים כמו ביתר אזורי פלסטין), היה ההצטרפות המאורגנת של פעילי האחים המוסלמים למאבק המזוין נגד ישראל. הדבר נעשה כמסגרת תנועת החמאס, תנועת הבת של "האחים", שקמה בראשית האינתיפאדה. בשל מעמדה של ירושלים באסלאם, קיומם של מוסדות אסלאמיים בעיר (כזכור, גם האסלאמיסטים הקדישו מאמץ ניכר לבינוי מוסדות מאז שנות ה-1970) ופעילותם של שלוחי השיח' אחמד יאסין (ובראשם השיח' ג'מיל חמאמי), הפכה ירושלים לאחד ממרכזי החמאס בגדה המערבית. הר הבית הפך בהדרגה מסמל אסלאמי למוקד פעילות. הבכורה, עם זאת, נשמרה בידי הפת"ח. אינדיקציה על יחסי הכוחות בין הזרם האסלאמי (חמאס, מפלגת השחרור וג'יהאד אסלאמי), השמאל והזרם הלאומי (שבמרכזו פת"ח) בראשית האינתיפאדה ניתן למצוא בסקר מעמיק שערך החוקר אברהם אשכנזי בשלהי שנות ה-1980. מתוך כ-400 נשאלים מהעיר אמרו 185 אנשים שהם שואפים להקמת מדינה פלסטינית חילונית, 46 קיוו למדינה סוציאליסטית ו-93 הביעו שאיפה להקמת מדינה אסלאמית.²³ הריגת כעשרים מפגינים פלסטינים על הר הבית בידי כוחות הביטחון באוקטובר

1990 חיזקה במידת מה את החמאס בעיר, אולם ככל הנראה לא שינתה באופן מהותי את מאזן הכוחות.

אלא שבירושלים בא עד מהרה לידי ביטוי מעמדה המיוחד של העיר. לאחר שבועות ספורים בראשית האינתיפאדה שבמהלכם התקיימו בשכונות מזרח העיר הפגנות אלימות המוניות, הצליחו כוחות הביטחון, תוך שימוש ביד קשה, להוריד את רמת ההשתתפות בפעילויות הללו. כתוצאה, הפך אופי הפעילות להיות איש־קבוצתי יותר מאשר המוני. דרך פעולה אחת היתה יידוי אבנים וכן הצתת מכוניות של יהודים שהגיעו למזרח העיר. המטרה היתה לסמן את הטריטוריה הפלסטינית. התוצאה היתה הפחתה ניכרת ביותר של ביקורי יהודים מעבר לקו הירוק העירוני. סממן נוסף של האינתיפאדה בעיר היה שביתות המסחר - מלאות או חלקיות - שהיו בתוקף במזרח העיר במשך תקופה ארוכה. דבר זה נועד להציג חזות של שליטת ההנהגה הפלסטינית על האוכלוסייה, והדבר עלה יפה, בדרך כלל. תופעה קשה יותר היתה הסכינאות: אחד המקרים הראשונים היה במאי 1989, כאשר נידאל זלום דקר למוות שני עורכי דין ברחוב יפו - נסים לוי וקלמן ורדי, ובשלוש השנים שלאחר מכן היו דקירות של יהודים (שנפצעו או נהרגו), הן במערב העיר והן במזרחה. פעולות אלו ננקטו בדרך כלל ביוזמה עצמית, ללא קשר לארגון כלשהו. דרך פעולה נוספת, שאותה עודדה ההנהגה המקומית, היתה התקפות על משרדי ממשלה וסמלים אחרים של "ישראליות" בעיר המזרחית (כולל אוטובוסים של אגד ואמבולנסים של מגן דוד אדום). גם כאן נשאו הפעולות מסר ברור, ותוצאתן היתה ירידה באכיפת החוק הישראלי - אך גם צמצום השירותים לתושבים הערבים.²⁴

התנהלות זו הובילה להאצת ההתנתקות מהמוסדות הישראליים ולהתעצמות המוסדות הפלסטיניים בעיר. זו היתה אחת ממטרותיה המוצהרות של ההתקוממות וגם המפקדה הירושלמית המקומית שאפה לכך. ואכן, ברוב שכונות העיר המזרחית הוקמו ועדות סולחה בחסות הארגונים הפלסטיניים, שטיפלו בסכסוכים מקומיים והפחיתו

את ההזדקקות למשטרת ישראל. גם האוריינט האוס - למרות שנסגר בצו ישראלי - המשיך לתפקד כמקור סמכות עבור רוב הפלסטינים בעיר, ממחלקותיו השונות שפעלו במבנים חלופיים. הקואליציה שהקים חוסייני עם מרבית הפלגים הפלסטיניים בעיר - כולל החמאס וחזיתות השמאל - איפשרה לאוריינט האוס להפוך לגוף־על עבור הפלסטינים בירושלים.

ועדיין, התמונה בירושלים היתה מורכבת יותר מביתר ערי השטחים. קריאת הנהגת האינתיפאדה לנתק את הזיקה למוסדות השלטון הישראלי, שזכתה להיענות רבה בשטחים, זכתה בירושלים להיענות חלקית בלבד. מציאות חייהם של הפלסטינים בירושלים ומעמדם המשפטי הייחודי לא איפשרו להם להתנתק מישראל לחלוטין. וכך, פלסטינים תושבי העיר המשיכו לשרת במשטרת ישראל (בעוד רוב השוטרים הפלסטינים במשטרת ישראל ששירתו בשטחים התפטרו באופן קולקטיבי והנותרים היו בסכנת חיים), וגם העובדים הפלסטינים בעיריית ירושלים ובמוסדות ממשלתיים כמו מס הכנסה ומשרד הפנים המשיכו בעבודתם כמעט באין מפריע. מבחינה זו ניתן לומר כי האינתיפאדה העלתה את רמת המתח והאלימות בין היהודים בעיר לפלסטינים שחיים בה, אך בה בעת חשפה את הייחודיות של ירושלים המזרחית והדגישה את ההבדלים בינה לבין יתר האזורים שכבשה ישראל ב־1967.

הדואליות ביחס לדרכי הפעולה בירושלים - כולל בקרב הזרם הלאומי - התבטאה לקראת הבחירות המוניציפליות של 1989, בעוד האינתיפאדה בשיאה. בצעד מפתיע הציע חנא סניורא, עיתונאי ואיש עסקים המקורב לאש"ף, להקים רשימה ערבית בראשותו, שתתמודד בבחירות. טענתו היתה שרשימה כזו תוכל לקדם את האינטרסים של תושבי מזרח העיר במכלול תחומים (מיסוי, תשתיות, בנייה למגורים), מבלי לפגוע בעקרונות הלאומיים ובראשם ההתנגדות לסיפוח העיר המזרחית. יוזמתו נדחתה על ידי הנהגת אש"ף בתוניס, ובירושלים היו אלו פעילי החזית העממית שלקחו על עצמם להבהיר את עומק התנגדותם, באמצעות הצתת שתי מכוניותיו.²⁵ סניורא נסוג מהיוזמה.

בה בעת, דומה כי כבר אז החל פייסל חוסייני לפתח את תפיסתו לגבי ירושלים כ"עיר פתוחה", היינו, חלוקת הריבונות על ירושלים מבלי לחלק אותה באופן פיזי. גם גישה זו נבעה מתפיסה המכירה בירושלים כעיר הדורשת התייחסות ייחודית.

רעיון העיר הפתוחה של חוסייני התגבש במקביל להחלטה האסטרטגית של אש"ף להיכנס למשא ומתן עם ישראל תוך הכרה בה (הכרזת העצמאות הפלסטינית מנובמבר 1988 שהתבססה על החלטת החלוקה של האו"ם היתה אבן דרך בתהליך הזה, וכך גם קבלת החלטה 242 של מועצת הביטחון על ידי אש"ף). במהלכים המדיניים שהחלו עם דעיכת האינתיפאדה לקחה "הנהגת הפנים" תפקיד מוביל. בשיחות ההכנה עם מזכיר המדינה האמריקאי, ג'יימס בייקר, שהתקיימו בירושלים לקראת כינוס ועידת מדריד (1991), היו אלו פייסל חוסייני, זכריא אלאגא וחנאן עשראווי, שייצגו את הפלסטינים. הם היו מקובלים על ישראל, בין היתר כיוון שלא נחשבו אנשי אש"ף היות ודבר צירופם למוסדות הלאומיים טרם התפרסם אז. האוריינט האוס המשיך באותה עת להיות מרכז הפעילות הדיפלומטית הפלסטינית, ושם נפגשו הצוותים שהשתתפו בשיחות הישראליות-פלסטיניות בווינגטון (האפיק האמריקאי הגלוי) וצוותים מקצועיים שדנו בסוגיות שונות.²⁶

אלא שהמשא ומתן המדיני העצים את המתיחות המסורתית בין הנהגת הפנים להנהגת החוץ. ערפאת, כך נראה, המשיך לחשוש מפני עמדות עצמאיות של חוסייני וחבריו, ושיחק משחק כפול באמצעותו ניטרל את הצוות המקומי. במקביל למשא ומתן הגלוי שהתנהל בציר ירושלים-ווינגטון שבו היה לחוסייני תפקיד מרכזי, הסכים ערפאת לפתוח אפיק חשאי באוסלו, עליו הופקדו אנשי "החוץ", אבו מאזן ואבו עלא. לאנשי "הפנים" שניהלו את המשא ומתן בווינגטון הורה לנקוט עמדה קשוחה, אולם בשלב מסוים חזר בו והורה להם לא לכלול את סוגיית ירושלים במסמך התביעות הפלסטיני. בעיניהם היה זה ויתור על אחד מעקרונות היסוד הפלסטיניים, והם הגישו את התפטרותם. מרכז הכובד של המשא ומתן עבר לצוות של אש"ף-חוץ

שניהל את תהליך אוסלו. בהנחיית ערפאת ויתר הצוות על הדרישה לכלול את מזרח ירושלים בתחומי הרשות הפלסטינית, והסכים לדחיית הדיון במעמד העיר לשלב הסכמי הקבע. למרות זיקתו העמוקה לירושלים, שאותה מעולם לא הסתיר (קריאתו: "לעבר אלקודס צועדים מיליונים של שהידים" היא רק דוגמה אחת לכך), גרס ערפאת באותה עת שיצירת בסיס טריטוריאלי על אדמת פלסטין היא משימה דחופה יותר מאשר דריסת רגל בירושלים. בראייה לאחור, רבים מעריכים שוויתורו של ערפאת על כל סממן ריבונות פלסטינית בירושלים המזרחית תרם רבות לקריסת המוסדות הפלסטיניים בעיר ולדה-פוליטיזציה של תושביה בשנות אוסלו.²⁷ גם אם אין זו הסיבה היחידה לפסיביות הפוליטית של תושבי מזרח העיר בעשור שלאחר מכן, אין ספק שהוצאת ירושלים הערבית מתחום הסמכות של הרשות הפלסטינית הגדילה את הפער בין תושבי ירושלים ליתר הפלסטינים בשטחים, קיבעה את מעמדם כקשורים יותר לישראל והעמיקה את התהליך של יצירת זהות פלסטינית ירושלמית ייחודית, שעל ניצניה ניתן היה להצביע באינתפאדה הראשונה ואף לפניה.

פרק שני

בירה בדעיכה: התהליך המדיני ושקיעת אלקודס 1993-2000

המחלוקת בין אש"ף-חוף לאש"ף-פנים בשאלת ירושלים לא היתה, כמובן, היחידה בפוליטיקה הפלסטינית. מחלוקת עמוקה בהרבה היתה בשאלה העקרונית אודות עצם הלגיטימיות של קיום מגעים עם ישראל. בסוגיה זו התנהל דיון פנים פלסטיני מאז אמצע שנות ה־1970, כאשר שני מחנות התייצבו זה מול זה: המחנה האחד, שהתחיל כמיעוט מוחלט, גרס כי אין להתעלם מכך שישראל היא עובדה קיימת, ולפיכך יש לנסות להגיע איתה להסדר שבמסגרתו יקבלו הפלסטינים ריבונות ולו על חלק מפלסטין ההיסטורית. במישור המעשי התייצבה תביעתו על הדרישה להקמת מדינה פלסטינית בכלי הגדה והרצועה, כולל מזרח ירושלים (עם ניואנסים שונים לגבי מימוש זכות השיבה). המחנה שכנגד החזיק בעמדה שכל ויתור על חלקי מולדת הינו פסול ולפיכך אין לתת שום לגיטימציה לקיומה של מדינת ישראל. השינויים בזירה הבינלאומית בעקבות מלחמת המפרץ של 1991, השאיפה של אש"ף לקבל הכרה מארצות הברית, רצון הנהגת הפנים למנף את הישגי האינתיפאדה והתייצבותה של תנועת החמאס כאלטרנטיבה לאש"ף הביאו לחיזוק המחנה באש"ף שתמך

בהכרה בישראל בתמורה להכרה בארגון (השאלה אם מדובר בהכרה כנה במדינת ישראל וזכותה להתקיים, או שמא בצעד טקטי בלבד שנבע מרצונו של אש"ף להתבסס טריטוריאלית על מנת להמשיך את המאבק, היא חשובה ביותר. למיטב הבנתי בתנועת הפת"ח עצמה מתקיימות שתי הגישות זו לצד זו, ועל כך בהמשך).

חתימת הסכמי אוסלו, ובייחוד התוצאות הדלות שהניב המשא ומתן מנקודת מבט פלסטינית, גם בסוגיית ירושלים, הניעו את מתנגדי ההסדר ליצור קואליציה חסרת תקדים של חזיתות השמאל (המהוות חלק מאש"ף) והתנועות האסלאמיות (הפועלות מחוץ לו), שפתחה במסע פוליטי וצבאי שנועד לסכל את יישומם של ההסכמים. מבט לאחור אל שנות אוסלו (1994-2000) יגלה כי הן עמדו למעשה בצלם של ארבעה מאבקים שהתנהלו במקביל: מאבק ישראלי פנימי בין תומכי התהליך ומתנגדיו (ששיאו ברצח ראש ממשלת ישראל, יצחק רבין); מאבק פלסטיני פנימי בין תומכי ההסכם ומתנגדיו (שמנע מאבק נחוש של הרשות בטרור), ושתי רמות של מאבק ישראלי-פלסטיני. האחת - בין ישראל לבין התנועות הפלסטיניות שהתנגדו להסכמים, שהיה בעיקרו במישור הצבאי והמודיעיני ובמסגרתו התקיים תיאום ביטחוני מוגבל בין ישראל למנגנוני הביטחון של הרשות הפלסטינית; ומעגל מאבק שני בין ישראל לבין גורמים רשמיים ברשות הפלסטינית, שניסו לקיים בירושלים פעילות שלטונית בניגוד להסכמים, אך מנגד, תמכו בתיאום הביטחוני עם ישראל.

שנות אוסלו: המימד הביטחוני

שיטות הפעולה של מתנגדי ההסכמים עם ישראל, ובעיקר של החמאס, עברו שינויים ניכרים מאז הקמת התנועה בשלהי 1987. בראשית דרכה התנגד הרוב בהנהגת החמאס (להבריל מהג'יהאד האסלאמי) לביצוע פיגועים נגד אזרחים, בראש ובראשונה בשל דיני

המלחמה של האסלאם (חדית' ידוע - אם כי נתון לפירושים שונים - קובע שללוחמים אסור להרוג זקנים, נשים וילדים ואסור לעקור עצים). מתווה הפעולות העיקרי, לפיכך, היה פתיחה באש על כלי רכב צבאיים וכן על מתנחלים (שנחשבים בעיני הפלסטינים לראש החץ של הכיבוש, ולא לאזרחים מן המניין). בירושלים הפעילות הצבאית היתה שולית יחסית, ורוב חוליות החמאס, בדומה לארגונים האחרים, התמקדו באלימות "רכה" כגון הצתת מכוניות, ידוי אבנים ובקבוקי תבערה - שאף היא הובילה לעתים לנפגעים - וכן בפעולות לא אלימות כמו הפגנות, תליית דגלים וכתובת סיסמאות.¹ דרך פעולה נוספת שבה נקט החמאס מראשית דרכו היתה חטיפה של חיילים. שיטה זו ננקטה תחילה ברצועת עזה (חטיפתם של אבי ספורטס ואילן סערון בפברואר ומאי 1989 בהתאמה) ויובאה לירושלים בשנת 1992, תוך ניצול העדיפות המבצעית של תושבי מזרח העיר, נושאי תעודת הזהות הישראלית המאפשרת חופש תנועה יחסי. בראש חוליית החמאס הירושלמית הראשונה שניצלה יתרון זה עמד מחמוד עטון, תושב צור באהר (בן משפחתו מוחמד נבחר לפרלמנט הפלסטיני ברשימת החמאס בבחירות 2006, ובעת כתיבת שורות אלו נמצא במעצר כמו יתר חבריו הירושלמים לרשימה). עטון, יליד 1970, סיים את לימודיו התיכוניים בכפר, והמשיך ללימודים גבוהים במכללה האסלאמית באום אלפחם. כשפרצה האינתיפאדה היה כבן 18, ובשנותיה הראשונות היה מעורב בהצתות אוטובוסים ובפעילויות אחרות במסגרת החמאס, בגינן נעצר לא פעם בידי כוחות הביטחון. בין מעצר למעצר ניסה להמשיך את לימודיו, ושימש כראש תא הסטודנטים במכללה. בגיל 22, לאחר שיחות מדריד, החליט להתחיל בפעילות של ממש. יחד עם מוחמד עיסא, כתב ירושלמי בכיטאון התנועה האסלאמית בישראל, צות אלחק ואלחריה, שפעל ממשרד בבניין "אלנוזהה" במזרח העיר, הקים את חוליית "אלוחדה", האחודות. הם ביצעו את הפיגוע בוואדי עארה שבו נהרגו השוטרים דני חזות ומרדכי ישראל, ובדצמבר 1992 חטפו את רס"ר מג"ב נסים טולדנו, מתוך כוונה להביא לשחרור אסירי חמאס ובראשם השיח'

אחמד יאסין. החטיפה לא הגיעה לשלב המשא ומתן: תיכנון לקוי, חוסר ניסיון והעדר קשר עם גורמי חמאס בכירים גרמו להם להרוג את טולדנו במקום המסתור שהכינו סמוך למישור אדומים, וממשלת ישראל הגיבה בגירוש 415 פעילי חמאס וג'יהאד אסלאמי ללבנון.²

פעולות אלו - שבוצעו בעידן טרום-אוסלו - היו עדיין במסגרת המגבלה שהטילו על עצמם רוב חוליות החמאס שלא לפגוע באזרחים שלוויים אלא רק באנשי ביטחון ומתנחלים. בעקבות הסכמי אוסלו גברו הקולות בחמאס שקראו להסיר מגבלה זו, כדי למנוע את יישום ההסכמים, והיו שהחלו בהתארגנות לקראת ההסלמה. הוויכוח הוכרע לאחר הטבח שביצע ברוך גולדשטיין במערת המכפלה בפורים תשנ"ד, בפברואר 1994: אז הושג רוב בהנהגת חמאס לפגיעה מכוונת באזרחים.³ הפיגועים באוטובוסים בעפולה ובחדרה באביב אותה שנה היו תוצאה ישירה של ההחלטה הזו (הראשון שבהם בוצע ביום הארבעים לטבח במערה), וכך גם פיגוע הירי במדרחוב בנחלת שבעה (אוקטובר 1994). אך חוליית עז א-דין אלקסאם המרכזית שקמה אז בעיר בחרה לפעול נגד חיילים בלבד.

אנשי חמאס בעיר עדיין מספרים את תולדותיה של החוליה הזו, שחלק מחבריה נהרגו והאחרים כלואים בבתי סוהר. את הקמת החוליה יזם פעיל חמאס עזתי, צלאח ג'אדאללה, בראשית 1994, כאשר היה סטודנט במכללה ברמאללה. במסגרת הלימודים הוא פגש בסטודנט ירושלמי, איימן אבו ח'ליל, שהיה פעיל בתא הסטודנטים האסלאמי (אלכתלה אלסלאמיה), והציע לו להקים יחד איתו חוליית חמאס שתתבסס על תושבי מזרח העיר ותבצע פעולות איכותיות, כהגדרתו. אבו ח'ליל התגורר בבית צנוע בבית חנינא, על הכביש הראשי לרמאללה, עם אמו המורה ואחותו אימאן, והיה מודע לאפשרויות הפתוחות בפניו כנושא תעודת זהות ירושלמית. ימים ספורים לאחר שפנה אליו ג'אדאללה, יצא אבו ח'ליל לאתר חברים מתאימים לחוליה. הוא לא התקשה למצוא מועמדים מתאימים. אחד מהם היה טארק אבו ערפה מראס אלעמוד (אחיו ח'אלד מונה לשר לענייני ירושלים בממשלת החמאס עם הקמתה ב-2006, אח

אחר שלו קריקטוריסט ואח שלישי היה פעיל בחזית העממית). אבו ערפה צירף את ג'יסו, ראגב עאבדין, ובחוליה השתלב תושב נוסף של ראס אלעמוד, חסן אלנשה, בן לסוחר בגדים מהעיר העתיקה. את פגישותיהם הם ערכו בהר הבית. חבריהם מספרים שבאותה עת החלו להקפיד להתפלל את תפילת השחר במסגד אלאקצא, והוסיפו לסדר היום שלהם גם תפילות רשות. במקביל להתחזקותם הדתית, חיזק אבו ח'ליל את הקשר שלו עם מפקדת הזרוע הצבאית של החמאס ברצועה וקיבל ממנה נשק והנחיות.

חברי החוליה נעו בכבישי הארץ במכוניות בעלות לוחיות זיהוי ישראליות, בניסיון לאתר קורבנות פוטנציאליים לחטיפה. החייל הראשון שחטפו היה הצוער שחר סימני מיחידת המסתערבים דובדבן. הוא ניסה להיאבק בהם, נורה ונהרג. גופתו הוסתרה בוואדי סמוך לבית חנינא. ביולי 1994 חטפו את החייל אריק פרנקנטל, ואף הוא ניסה להתנגד ונורה למוות. בשלב זה כבר היו ברשותם, נוסף לנשק שקיבלו מעזה, גם נשקיהם של החיילים ההרוגים. ביטחונם העצמי עלה והם החליטו לתקוף את ביתו של אריאל שרון בעיר העתיקה. סיור משטרתי שהבחין בהם סמוך לוואדי ג'וז ניהל איתם קרב יריות, שבמהלכו נפצעו שלושה שוטרים ואחד מחברי החוליה. השוטרים הזעיקו תגבורת, אנשי השב"כ ויחידות מיוחדות נכנסו לתמונה, ואחרי מרדף ממושך נלכד מפקד החוליה, אבו ח'ליל, ושני הגיסים החברים בה - אבו ערפה ועאבדין - נהרגו.

אלא ששרידי החוליה, אלנשה וחברו עבד אלכרים בדר, החליטו לא להרים ידיים. באוקטובר אותה שנה יזמו יחד עם מקים החוליה ג'אדאללה חטיפה נוספת. קורבנם האחרון היה לוחם גולני, נחשון וקסמן. לפני החטיפה איתרו בית מסתור הולם בבית נבאללה וביצרו אותו. הם גם אירגנו איש קשר עם העולם החיצון, כדי שיוכלו להעביר מסרים מבלי שיאותרו. כוונתם המוצהרת היתה להביא לשחרור אסירי החמאס. אלא שבית המסתור של החוליה התגלה, ישראל ניהלה עם החוטפים משא ומתן, ובינתיים התאמנו יחידות מיוחדות לקראת פריצה אל הבית. פרטי האירוע שנויים במחלוקת, אך אין חולק

שבמהלך הפריצה נהרגו גם שלושת החוטפים, גם החטוף וקסמן וגם סרן ניר פורו מהכוח הפורץ.⁴

זה היה סופו של עידן הפיגועים הסלקטיביים של חמאס, ודומה שמאז לא קמו בתנועה חוליות הנמנעות במכוון מפגיעה באזרחים. פיגועי ההתאבדות הלכו ותכפו, כשהם גובים עשרות נפגעים כל אחד: הפיגוע בבית ליד בינואר 1995 (עם הג'יהאד האסלאמי), הפיגועים באוטובוסים ברמת גן ובירושלים בקיץ אותה שנה, ורביעיית פיגועי התופת של פברואר-מארס 1996, אחד באשקלון, אחד בדיוזנוף סנטר בתל אביב ושניים באוטובוסים שנעו ברחוב יפו, רחובה הראשי של ירושלים. חמאס הודיעה שרביעיית הפיגועים ב־1996 היו נקמה על התנקשות השב"כ ב"מהנדס" יחיא עיאש, מומחה החבלה ובכיר הזרוע הצבאית של החמאס, בתחילת אותה שנה. אולם קשה להניח שזה היה המניע היחיד: באותה עת היו בכירי התנועה בארץ ובחור"ל נתונים בעיצומה של מחלוקת חריפה סביב המשך הפעילות הצבאית, ובעוד כמה מראשיה קיימו מגעים גם עם בכירים ברשות הפלסטינית וגם עם גורמים ישראלים לא רשמיים על הפסקת האש, בכירים אחרים (בעיקר בחו"ל) קראו להסלמה – ודחפו את הזרוע הצבאית לביצוע הפיגועים.

לפיגועים אלו היו כמה השלכות. האחת: ירידה בתמיכת הציבור הישראלי בתהליך המדיני, וכתוצאה מכך בחירתו של בנימין נתניהו לראש ממשלת ישראל, בין היתר בשל הרתיעה מהמועמד הנגדי שמעון פרס, שהיה מזוהה עם תהליך אוסלו. השנייה: עליית המתח בין חמאס לרשות הפלסטינית, כשהאחרונה דורשת מונופול על השימוש באלימות. השלישית: הכרה (מצד פלסטינים וישראלים כאחד) ביכולת של חמאס להתאושש בקלות יחסית מהתנקשויות באנשי מבצעים וחבלה. העובדה שלאחר מותו של עיאש בוצעו פיגועים קשים יותר מאשר בימי חייו מעידה על כך שמחליפו, "המהנדס מספר 2", מוחי א־דין שריף, לא נפל ממנו. לענייננו חשוב ששריף היה ירושלמי, יליד בית חנינא (לאביו דוכן פלאפל בעיר העתיקה), ואף בין מובילי המתאבדים ומאכסניהם היו כמה ירושלמים. חשובה

גם העובדה שלא כל הנהגת החמאס בירושלים תמכה בפיגועים הללו: השיח' ג'מיל חמאמי (אבו חמזה), בוגר אלאזהר, מרצה באוניברסיטת אלקודס, חבר המועצה המוסלמית העליונה וממקימי החמאס בגדה, מתח ביקורת קשה על פיגועי ההתאבדות בירושלים ונאלץ לפרוש מהנהגת התנועה.

ממחצית שנת 1996 ועד פרוץ האינתיפאדה השנייה חלה ירידה בכמות הפיגועים, ובכלל זה בירושלים, אם כי העיר ידעה התפרצויות אלימות ופיגועים (פיגוע התאבדות כפול במדרחוב ביולי 1997, פיגוע התאבדות בספטמבר אותה שנה, דקירות וירי בעיר העתיקה, בין היתר לעבר תלמידי ישיבת עטרת כהנים). לכך היו סיבות מגוונות, שלא תמיד ניתן לאמוד את משקלה היחסי של כל אחת מהן: הבנות בין חמאס לרשות הפלסטינית, שיפור התיאום הביטחוני בין ישראל לפלסטינים בחסות ה־CIA, ואולי גם התמיכה המועטה יחסית שלה זכו פיגועים אלו בציבור הפלסטיני.⁵ קשה גם להעריך את השפעתם של מימדים שונים בהתנהלותה של ממשלת נתניהו על הפחתת הפיגועים: האם דרישת ההדדיות עליה עמד ראש הממשלה היא שהביאה לצמצום היקף הפיגועים, או שמא ההסכם אליו הגיע עם הרשות הפלסטינית, שבמסגרתו נסוגה ישראל מרוב העיר חברון (פרוטוקול חברון, ינואר 1997).

אולם אירוע מרכזי באותה תקופה, שאפשר לראות בו קו פרשת מים ביחסים בין ישראל לרשות הפלסטינית (וכנראה הוא שהניע את ישראל לחתום על פרוטוקול חברון) היה הלחימה בין כוחות הביטחון הישראליים לפלסטיניים בעקבות פתיחת מנהרת הכותל בספטמבר 1996. באירועים אלו היו שכם (קבר יוסף), עזה וירושלים במוקד. ב"מחסום העראק" שבין ירושלים לרמאללה התנהלו חילופי אש, וצה"ל שלח לשטח גם טנקים ומסוקי קרב. ביום שישי שלאחר פתיחת המנהרה נערכה בהר הבית תפילה המונית בה השתתפו כ־7,500 איש, שחלקם החלו לאחר סיומה ליידות אבנים לעבר המתפללים היהודים בכותל המערבי.⁶ מכלול האירועים הצביע על נפיצותם של ההסכמים, על חולשתם של סידורי הביטחון, על חוסר האמון הפלסטיני כלפי

ממשלת נתניהו וישראל בכלל, על מרכזיותה של ירושלים בעיני הפלסטינים ועל האמביוולנטיות של גורמי הביטחון הפלסטיניים: חלק מאנשיהם פעלו להנמכת הלהבות, אחרים השתתפו בקרבות. השניות בפעולת גורמי הביטחון הפלסטיניים ראויה לעיון. את מקורותיה אפשר למצוא בשיקולים אסטרטגיים, מפלגתיים ואישיים כאחד. ברמת־העל ניתן לקבוע כי הגישות השונות בקרב אנשי הביטחון נבעו מהמחלוקת הפנימית בפת"ח (שמנגנוני הביטחון התבססו על חבריו) באשר ליחס לישראל ולהסכמים עמה. הזרם שראה בשלום עם ישראל בחירה אסטרטגית, דגל בתיאום ביטחוני הדוק עם ישראל מתוך הבנה שפעולות טרור יסכלו את התהליך המדיני, וחזון המדינה הפלסטינית העצמאית יתרחק. לדברי ירושלמי ששירת כקצין בביטחון המסכל, כשהחלו פיגועי ההתאבדות חיכו הוא ואנשיו להוראה מערפאת להתמודד עם אנשי החמאס בכל האמצעים, כולל בנשק חם. הוראה כזו לא הגיעה. אותו קצין הסביר כי רצונם לשבור את חוליות הטרור של החמאס נבע מניתוח שעל פיו הפיגועים עלולים להסב לפלסטינים נזק בלתי הפיך, כיוון שיתנו לישראל לגיטימציה להפעיל אלימות רבה יותר, לסגת מהמגעים המדיניים ולהנציח את שליטתה בחלקים ניכרים מהשטחים. בכיבוש מחדש של ערי הגדה במהלך אינתיפאדת אלאקצא ובכניית גדר ההפרדה בתוך השטחים הפלסטיניים הוא ראה, בדיעבד, אישוש לניתוח שלהם.⁷ בחלק מהמקרים נוספו לניתוח האסטרטגי שיקולים מפלגתיים: היריבות בין הפת"ח לחמאס גרמה לחלק מפעילי מנגנוני הביטחון לתמוך במאבק חסר פשרות בחמאס, על מנת לצמצם את בסיס הכוח של האסלאמיסטים בחברה הפלסטינית.

מאידך היו בפת"ח גורמים שמלכתחילה ראו בהסכמי אוסלו קרש קפיצה בדרך לקידום רעיון המדינה הפלסטינית מהים עד הנהר ("תוכנית השלבים"), ואחרים, שבראשית התהליך האמינו בפתרון של שלום, אבל כשניתחו את התנהלות ישראל לאחר חתימת ההסכמים העריכו שאינה מתכוונת לאפשר לפלסטינים להקים מדינה עצמאית בת קיימא שבירתה ירושלים. רצח ראש הממשלה יצחק רבין הוכיח

לאלו ולאלו את כוחם של מתנגדי ההסכמים בציבור הישראלי, וכך גם הבחירה בבנימין נתניהו לראשות הממשלה. כיוון שכך, קשה היה להם להיאבק באופוזיציה הלוחמנית, שנתפסה בעיניהם כנאמנה לערכי היסוד של העם הפלסטיני יותר מאשר הנהגת אש"ף. התוצאה היתה שהם נמנעו מלנהל מלחמת חורמה בטרור, ולעתים אף חברו אל מובילי המאבק המזוין. חוסר ההחלטיות של ערפאת (שהעריך, כנראה, שטרור מבוקר יחזק אותו במשא ומתן עם ישראל), ותמיכתו המקבילה באישים משני הזרמים בפת"ח, מנעה את גיבושה של מדיניות אחידה של הרשות הפלסטינית בסוגיה.

על המאבק בחמאס הכבירו גם שיקולים חברתיים-משפחתיים. די לציין כי שניים מקרובי משפחתו של חסן אלנתשה, חבר חוליית החוטפים הירושלמית, היו פעילים בכירים בפת"ח ירושלים ושימשו נציגים בפועל של מנגנון הביטחון המסכל בעיר. אמנם לא היה בידיהם מידע על פעילותו של קרוב משפחתם, אולם לא ניתן לדעת כיצד היו פועלים לו הגיע לרשותם. הדבר נכון גם לגבי מובילי המתאבדים בירושלים בפברואר-מארכ 1996. לפחות שניים מהם, בני משפחת אבו סנינה מראס אלעמוד, הם אחיינים של איש עסקים ממזרח ירושלים, ממקורביו של ראש הביטחון המסכל באותה עת, ג'בריל רג'וב. גם אלנתשה וגם אבו סנינה הן כידוע משפחות גדולות מאוד, אך בשני המקרים שהוזכרו כאן מדובר על קירבה מדרגה ראשונה ושנייה. קשה, אמנם, לאמוד את ההשלכות של המבנה המשפחתי-חברתי הפלסטיני על היחסים הבין-ארגוניים - קיימות דוגמאות המצביעות על כיווני השפעה שונים - אך חשוב לשים לב למגוון ההשפעות האפשריות.

היחס המורכב בין מחויבויות משפחתיות למחויבויות ארגוניות קיים בירושלים כמו ביתר חלקי השטחים, אולם בשל ריכוז הפיגועים בירושלים הפכה העיר למוקד שבו נפגשים כל מערכי האינטרסים המנוגדים הללו. מאפיין ייחודי של ההתנהלות הארגונית בירושלים באותה עת קשור לגישה של פייסל חוסייני, שראה באוריינט האוס מרכז לפלסטינים הירושלמים באשר הם. כיוון שכך, העניק האוריינט

האוס סיוע משפטי וכלכלי גם לאסירי חמאס, מה שהפחית את החיכוך הבין-ארגוני בעיר. חוסייני גרס כי היותה של העיר תחת כיבוש ישראלי מלא, ולא תחת ריבונות פלסטינית חלקית, מחייב אחדות פלסטינית.

שנות אוסלו: המימד הריבוני והחברתי

פיגועי הטרור במערב העיר היו אך פן אחד של המציאות החדשה שאליה נקלעו תושבי ירושלים בעקבות הסכמי אוסלו ויישומם הבעייתי. עבור האוכלוסייה הפלסטינית בעיר, עצם הקמתה של הרשות הפלסטינית והתבססותם של מנגנוני ביטחון פלסטיניים ביריחו באביב 1994 גרמו למהפך תודעתי. עוד לפני שהחלו המנגנונים הללו לפעול בירושלים עצמה, היתה העיר כמרקחה. אלפים מבני העיר ירדו ליריחו לחגיגות לרגל העברתה לידי הרשות הפלסטינית במאי 1994, הסתובבו בין החיילים הפלסטינים לובשי המדים שנשאו את כלי נשקם בגאווה, איתרו קרובי משפחה שחזרו עם יחידות צבא השחרור הפלסטיני או הפת"ח, והתמוגגו למראה סימני הריבונות הפלסטינית על אדמת המולדת, בפעם הראשונה בהיסטוריה. במציאות החדשה הזו חיפשו רבים את דרכם מחדש. סוחרים אמידים ממזרח ירושלים שעמדו בקשרים הדוקים עם גורמי ממשל ישראליים ביקשו את קרבתם של ראשי המנגנונים הפלסטיניים; אנשי עסקים ערכו ערכי התרמה עבור כוחות הביטחון, רכשו עבורם כלי רכב ויצרו רשת חדשה של קשרים ונאמנויות; עבריינים חיפשו ספונסרים חדשים; פעילים פוליטיים חיפשו גב, וכל מי שפגש בערפאת הצטלם איתו ותלה את התמונה במקום הולם.

בשבועות שלאחר מכן כבר החלו מנגנוני הביטחון הפלסטיניים לפרוש את רשתותיהם במזרח ירושלים. הפעיל שבהם היה מנגנון הביטחון המסכל בפיקודו של רג'וב. ביוני כבר הגיעו הידיעות הראשונות אודות ניסיונותיו לגייס אל שורותיו פלסטינים ששיתפו

פעולה עם ישראל, תוך שהוא מבטיח להם חנינה וחסינות. הוא גם ערך פגישות עם חברי תנזים הפת"ח בירושלים, והציע להם לפעול במסגרת המנגנון. רבים מהם הסכימו. המהלך הכולל שניסה להוביל היה השלטת המנגנון שלו כגוף שלטוני וכתובת לקורבנות פשע במזרח העיר: בכך יחליף את משטרת ישראל ויאכוף את העקרונות הלאומיים (מניעת מכירת קרקעות ליהודים, למשל), על כלל האוכלוסייה. המנגנון שאף לכפות עצמו גם על כנופיות פשע מקומיות ובוררים מנהגיים: לא תמיד הוא ניסה לנטרל אותם. לעתים הם קיבלו את האפשרות לפעול בכפיפות לאנשי רג'וב.⁸

עד מהרה החלו לפעול בעיר קבוצות, מיעוטן חמושות, בשם הרשות הפלסטינית. הן נאבקו בסוחרי סמים שפעלו בגלוי בשכונות רבות, בניסיון לעקור את הנגע המערער זה שנים את החברה הפלסטינית בעיר. בעיניהם היתה זו משימה חברתית ולאומית כאחת: הדעה הרווחת בין הפלסטינים היא שהפצת הסמים נעשית בחסות, או לפחות בהעלמת עין מכוונת, של גורמי ביטחון ישראליים, וכי סייענים של ישראל הם בין גדולי הסוחרים בעיר. בטענה זו יש מידה של אמת, וככל הנראה נכונים גם האומדנים על פיהם ירושלים המזרחית היא העיר הפלסטינית שבה שיעור המשתמשים והמכורים לסמים הוא הגבוה ביותר.⁹ פעילים שגויסו למנגנוני הרשות החלו גם לתווך בסכסוכים מקומיים, להוריד אנשים לחקירה במתקנים ביריחו ולאייש צוותים לאבטחת אישים ומוסדות פלסטיניים. פעילות זו חשפה את ההזנחה רבת השנים של משטרת ישראל את השכונות הערביות בעיר בתחום המאבק בפשיעה, אולם עמדה, כמובן, בסתירה להסכם העקרונות בין ישראל לאש"ף, שעל פיה הוצאה ירושלים המזרחית מתחומי האחריות של הרשות הפלסטינית.

ישראל לא מיהרה להגיב לפעילות הזו. ראש הממשלה יצחק רבין הצהיר אמנם כבר במאי 1994 על כוונת ממשלתו להגביל את הפעילות הפלסטינית בירושלים, אולם מנגד עמדה ההתחייבות של ממשלת ישראל שלא לפגוע במוסדות פלסטיניים בעיר (כפי שהוצהר במכתבו של שר החוץ שמעון פרס לשר החוץ הנורבגי יורגן הולסט

מהתשעה בספטמבר 1993).¹⁰ תפיסת הביטחון של אוסלו הקשתה אף היא על מאבק ישיר במנגנוני הביטחון הפלסטיניים – הם נתפסו כסייענים במאבק בטרור האסלאמי, והיו במסד הביטחוני הישראלי שגרסו כי ראוי להתיר להם לפעול במזרח ירושלים כגמול לפעילותם הביטחונית לצד ישראל. אלא שתחושת הפגיעה בריבונות הישראלית גברה, ובסוף שנת 1994 חוקקה הכנסת את חוק יישום ההסכם בדבר רצועת עזה ואזור יריחו (הגבלת פעילות), שנועד לתת כלים משפטיים למאבק בפעילות הפלסטינית בעיר. מטרת החוק, כפי שנקבע בסעיפו הראשון, היתה "למנוע פעילות בעלת אופי מדיני או שלטוני או פעילות אחרת בדומה לכך, בתחומי מדינת ישראל, ללא הסכמת ממשלת ישראל, אשר אינה מתיישבת עם כיבוד ריבונותה של מדינת ישראל על ידי הרשות הפלסטינית או אש"פ".

אלא שחוק לחוד ומציאות לחוד. עצם קיומה של הרשות הפלסטינית והתפרסותה, ככל שהתקדם התהליך המדיני, על שטחים סמוכים לירושלים, יצרו בעיר מציאות של דו-שלטון – מציאות שבה פועלים זה לצד זה גורמי אכיפה של שתי ישויות מדיניות. מכתב של עורך דין ממזרח העיר, שנשלח לסגן מפקד המודיעין הכללי ביריחו, צלאח ג'ריד (אבו עודאי), במחצית מארס 1996, מדגים היטב את הכפילות הזו. הכותב, פרקליט שעיקר עיסוקו היה בבתי הדין השרעיים בעיר (גם בתחום זה מתקיימת מערכת כפולה, ישראלית וירדנית-פלסטינית), היה נתון בסכסוך עם עו"ד פהמי שבאנה, המקורב לרשות הפלסטינית. וכך כתב במכתב התלונה נגדו:

מזה זמן רב משליט העו"ד הנ"ל את מרותו בירושלים וסביבותיה בשם הרשות [הפלסטינית] הלאומית שלנו, באמצעות איומים והבטחות ופגיעה באנשים, כולל פגיעה בשמם הטוב לשם השגת רווחים אישיים [...]. הדברים הגיעו לכדי כך שהוא תקף אותי מילולית בפני אנשים, ואני הגבתי כי זכותי להתלונן נגדו גם בפני הרשות [הפלסטינית] הלאומית וגם בפני משטרת ישראל כדי להגן על עצמי

כמקובל. התפלאתי לקבל איומים טלפוניים [...] בשם הרשות הפלסטינית, "אם אעיז להתלונן נגדו במשטרת ישראל או בפני הרשות הלאומית". אדוני, לא אתאר כאן את כל מעלליו המשפיעים לרעה על תדמיתה של הרשות [הפלסטינית] הלאומית שלנו. [...] אנחנו תומכים ברשות הלאומיות שלנו, ואנו אנשי חוק וחוקה על פי הכללים ומסרבים לציית לאנשים פורעי חוק הפועלים בניגוד לנורמות הלאומיות. אני פונה אליך מתוך חשש להתפתחות סכסוכים משפחתיים ומבקש שתנקוט את הצעדים שייראו לך מתאימים.¹¹

המכתב הזה מצביע על היחסים המורכבים שנוצרו בין תושבי מזרח העיר לבין הרשות הפלסטינית. ראשית, בולטת בו תחושת החובה להצהיר על הכפיפות שהם חשים אליה בשל היותה "הרשות הלאומית", היינו, הסמכות העליונה מבחינת הפלסטינים. מובן שלעתים הדבר נובע גם מרגש לאומי אותנטי, אך לא פעם ניתן לראות בכך תשלום מס שפתיים בעת פנייה לגורמים רשמיים. עם זאת, כותב המכתב ורבים אחרים טוענים כי לא ניתן להתעלם מהעובדה שהם חיים תחת ריבונות ישראלית, ולפיכך זכותם לפנות למוסדות שלטון ישראליים, ולו במקרים מיוחדים. זהו ביטוי למתח בין האידיאל הלאומי - שלטון עצמי פלסטיני מלא בירושלים - לבין המציאות שבה תושבי ירושלים מצויים בשליטה ישראלית. לכך יש להוסיף מתח נוסף - בין הרצוי והמצוי בהתנהלות הרשות הפלסטינית. כבר מראשית פעילותה בעיר נמתחה ביקורת לא מעטה על הכוחנות של אנשי הרשות, על שחיתות של חלקם, על העדפת קרובים ומקורבים וכיזא בכך. טענות דומות נשמעו כלפי הרשות הפלסטינית גם בשטחים שהיו תחת אחריותה. בפני תושבי השטחים עמדו שלוש אפשרויות עיקריות: לחבור לרשות ולאנשיה תוך ניסיון ליהנות ממנעמיה, להישאר פסיבים מבחינה פוליטית או להזדהות עם ארגוני האופוזיציה ולחכות לשעת כושר שבה יחליפו את השלטון (שהגיעה, כידוע, בבחירות 2006). בירושלים

התקיימה באותה עת אופציה נוספת: שימור ערוצי ההידברות עם גורמים ישראליים. והיו שבחרו באופציה הזו.

כמה חודשים אחרי שהחלו להגיע ידיעות על פעילותו של עו"ד שבאנה, הוא נעצר על ידי המשטרה. מסתבר שהקשרים הקיימים בין תושבים במזרח העיר לבין המשטרה, והביקורת במזרח העיר כלפי התנהלות אנשי הרשות הפלסטינית, סייעו למשטרת המחוז לאסוף חומר מפליל אודותיו. כשהובא להארכת מעצר טען נציג המשטרה כי החומר המודיעיני שבידו מצביע כי שבאנה "עשה במזרח ירושלים כבתוך שלו והטיל את חתתו על תושבי העיר ונוקט באלימות כשיטת פעולה. בידי מפלג המיעוטים מצויות עדויות שמתארות מסכת קשה של התעללויות ועינויים שנעשו בידי המשיב עצמו והן בשליחותו". לאחר מעצרו של שבאנה נאספו עוד תלונות נגדו, אמר איש המשטרה, "הקושרות את המשיב לשורה ארוכה של עבירות חמורות ביותר וביניהם חטיפה לשם סחיטה, החזקת נשק, תקיפה בנסיבות מחמירות, חבלה בכוונה מחמירה, סחיטה באיומים ובכוח, מגע עם סוכן זר והמרדה. מתלונות אלו עולה דפוס פעילות שחוזר על עצמו של השלטת טרור ופחד במזרח ירושלים תוך ערעור שלטון החוק". בסופו של משפט ממושך צומצם אמנם כתב האישום נגד שבאנה, והוא נשפט לעבודות לתועלת הציבור ללא הרשעה,¹² אך מעצרים אלו סייעו למשטרה לצמצם את נוכחות גורמי הביטחון הפלסטיניים בחלק המרכזי של מזרח העיר, כלומר: העיר העתיקה והמרכז המסחרי והעסקי הסמוך לה. בשכונות הפריפריה השפעתה של המשטרה נותרה מעטה יחסית.

פעולה ישירה מול אנשי הביטחון והממשל הפלסטינים היתה אחת הדרכים שנקטה המשטרה, כנציג האקטיבי של הממסד הישראלי, בניסיונה להתמודד עם תופעת הדרו־שלטון. דרך נוספת היתה להתחרות במנגנוני הרשות על הבכורה בשמירה על החוק והסדר במזרח ירושלים. משטרת ישראל תיגברה את כוחותיה במזרח ירושלים והחלה לגלות מעורבות גם בעניינים שעד אז התעלמה

מהם, כמו סכסוכי שכנים, במטרה להוכיח שליטה אפקטיבית של המדינה בכל רחבי העיר המאוחדת. במקביל איתרה אישים מקומיים ("נכבדים") שהסכימו לפעול כמפשרים מטעמה. בתקופת הזוהר של השיטה החזיקו כמאה איש במזרח ירושלים בתעודות מפשר מטעם משטרת ישראל. וכך מצאו עצמם אנשי האוריינט האוס, אנשי משרד מושל ירושלים (עו"ד ג'מיל עות'מאן נאצר), פעילי מנגנוני הביטחון הפלסטיניים בעיר ובוררים מנהגיים שפעלו מטעמם (גם אם לא תמיד היו מתואמים) מהעבר האחד, כשבצד השני משטרת ישראל ובוררים מנהגיים מטעמה. כל אחד מהצדדים ניסה לפשר בסכסוכים, להיאבק בסוחרי סמים ולפתור בעיות משפחתיות. תורת הפעולה שפותחה אז במשטרה (להבדיל מהמקובל עד הקמת הרשות הפלסטינית) היתה להגיע במהירות המרבית לכל אתר של קטטה המונית, סכסוך משפחתי או ירי, לנהל את האירוע ולהוכיח "מי כאן הבוס". יתרונה של המשטרה היה במערך המאורגן יחסית שעמד לרשותה: בכוחה היה להקפיץ לכל אירוע צוותי מג"ב שיביאו להקפאת המצב, ובמקביל לשלוח את הבוררים המנהגיים שעבדו עמה על מנת להשיג עטווה, שביטת נשק. חשוב לא פחות: הפשרות שהציעו זכו לאוזן קשבת במערכת התביעה המשטרית ובכתי המשפט. הבוררים עצמם זכו לתמיכה מהמשטרה שסייעה להם לצבור עוצמה: בעיות אישיות שלהם ושל מקורביהם זכו לפתרונות, והם באו במגע עם קציני המשטרה והפכו למתווכים בין האוכלוסייה לממסד הישראלי.¹³ מצד שני, למשטרה ומקורביה היו גם חסרונות: המשטרה ייצגה ממסד בלתי אהוד, ומקורביה נחשדו לעתים במניעים פסולים: נטען כלפיהם שהם לא התעמתו עם מי שנחשבו למקורבי השלטון או משת"פים. אלא שגם למנגנוני הרשות היו חסרונות ויתרונות. בתחום החסרונות אפשר למנות את השם הרע שיצא לחלק מהבוררים שפעלו בחסות הרשות, ואת הידיעה שהסתייעות בהם לא תיראה בעין יפה אצל השלטונות. יתרונם היה השתייכותם לחברה שבמסגרתה פעלו, ולתנועה הלאומית שבמובנים מסוימים שימשה עדיין מוקד הזדהות. מי שהיה היועץ לענייני ערבים של מפקדי מחוז ירושלים במשך

כעשור, וגייס את הבוררים, ראובן ברקו, גורס כי המשטרה גברה על הרשות הפלסטינית: "כל גורמי השלטון האלטרנטיביים חסלו. כך גם יסודות מיליציוניים, הוא קובע. אלא שלא היה זה מאבק קל, וכלל לא בטוח שהוא הוכרע לטובת המשטרה. קשה לקבוע מה שיעור הפלסטינים שמתלוננים במשטרת ישראל במקרים של סכסוכי שכנים, אלימות במשפחה, תקיפות ועבירות דומות, ובהעדר נתונים ממקומות אחרים לא ניתן לדעת אם אחוז זה דומה לאחוז המתלוננים בחברה הישראלית או בחברה הערבית בישראל במקרים מקבילים. מכל מקום, אין ספק שרבים נמנעים מלעשות זאת ומעדיפים לפתור את בעיותיהם במסגרות פלסטיניות פנימיות. לכך יש להוסיף את המהלכים שנקטו גורמי הביטחון הפלסטיניים נגד הבוררים בחסות המשטרה. באחד המקרים גייס קצין במודיעין הכללי הפלסטיני את אחד הבוררים הללו, והורה לו לחייג אליו ולהשאיר את הטלפון הנייד שלו פתוח בזמן פגישת הבוררים עם קציני המשטרה. מהעבר השני הקליטו קציני המודיעין את דברי המתדיינים, וזמן מה אחר כך קיבלו כמה מהבוררים אימים לבל ימשיכו לפעול לצד המשטרה. אחד מראשי הבוררים "המשטרתיים" גם נחטף לרמאללה, אבל זה אירע מאוחר יותר, בשנת 2002, כאשר המערכת קרסה כמעט לחלוטין.¹⁴

ניתוח הפעילות של גורמי הביטחון הישראליים בעיר בשנות אוסלו מעלה כי נקודת המוצא לפעילותם היו החוק הישראלי והתפיסה הישראלית הגורסת כי הריבונות הישראלית מחייבת את התושבים הפלסטינים בעיר לקבל את מרותה. ראייה זו הביאה בכיר בשב"כ להגדיר את גורמי הביטחון הפלסטיניים "תמנון רב זרועות וגולם שקם על יוצרו".¹⁵ זוהי, כמובן, גישה טבעית מצד רשויות אכיפת חוק, אולם היא לוקה בראייה פשטנית משהו, היוצאת מהנחה כי הפעילות הפלסטינית בעיר היא רק תוצר של המהלכים הישראליים (כאילו ישראל היא שבראה את ה"גולם" או "התמנון" הזה, ולא עצם קיומה של אוכלוסייה פלסטינית בת כרבע מיליון איש בתחומי העיר), והיא מתעלמת ממערכת הזיקות והנאמנויות של הציבור הפלסטיני בעיר.

ניתוח הפעילות של גורמי הביטחון הפלסטיניים בשנות אוסלו מראה כי קהל היעד שלהם היה הציבור הפלסטיני במזרח העיר, שעליו ניסו להשליט את מרות הרשות הפלסטינית, ולא ישראלים. יתרה מכך, בדרגים הגבוהים ביותר של הפת"ח התקבלה החלטה לא לזיזם פיגועים נגד מתנחלים במזרח העיר. פעיל מרכזי בפת"ח ירושלים טוען שכאשר הועלתה הצעה ברוח זו בעת דיון על ההתמודדות עם מתנחלי סילוואן דחה אותה ערפאת מכול וכול. מדיניות זו נמשכה לכל אורך שנות אוסלו, גם בתקופה בה, על פי טענת גורמי ביטחון ישראלים, יזמה הרשות הפלסטינית התקפות על מתנחלים בשטחים (גאזי ג'באלי, מפקד הביטחון הלאומי, הוכרו בשל כך מבוקש ושמך הוסר מהרשימה רק בהסכמי וואי, אוקטובר 1998).¹⁶ משמעות הדבר היא, שבפועל קיבלה הרשות הפלסטינית את המעמד המיוחד של ירושלים ואת המהלכים החד צדדיים שנקטה ישראל בעיר. המתקפות הבודדות נגד מתנחלי מזרח העיר בוצעו על ידי אנשי חמאס, החזיתות או "עצמאיים".

מנגד, פעלו גורמי הביטחון הפלסטיניים בעוז בתוך הקהילות הפלסטיניות כדי לעגן את שליטתם במזרח העיר. הם פתחו במלחמת חורמה נגד סוחרי סמים, במטרה למצב את מעמדם כנאבקים למען טובת החברה; נגד משתפי פעולה, כדי למנוע זליגת מידע על מעשיהם וכהמשך למסורת הפלסטינית של מאבק במשת"פים; ונגד סוחרי קרקעות, שנתפסו כמי שמערערים על סמכותה של הרשות, פוגעים באתוס הפלסטיני ומחזקים את השליטה של ישראל במזרח ירושלים. באביב 1997 החלה עונת הציד של סוחרי הקרקעות. במאי אותה שנה הודיע שר המשפטים של הרשות, פריח' אבו מדין, על אימוץ החוק הירדני הישן האוסר מכירת קרקעות ליהודים. המופתי של ירושלים, עכרמה צברי, עיגן את הדברים בהלכה, ומנגנוני הביטחון החלו במרדף אחרי הסוחרים. המאבק התפרס על פני כל השטחים, אך המוקד שלו היה בירושלים: שני מתווכים ירושלמים נרצחו באותו חודש - הסוחר הוותיק פריד בשיתי שהיה מעורב בעסקאות רבות, וכן צעיר לא מנוסה בשם עלי ג'מהור שעשה את צעדיו הראשונים

בתחום.¹⁷ שניהם, אגב, היו מעורבים בעסקאות מהן ניזוקו בכירים ברשות הפלסטינית. במאבק בסוחרים הפעיל המודיעין הפלסטיני סוכנים ותיקים, וסוכנים חדשים שגייס לצורך ביצוע המשימות.¹⁸ גם בתחום זה לא הסתפקה הרשות במהלכים אלימים, והשלימה אותם בצעדי מניעה ובצעדים בונים. ניסיונות המניעה התבטאו בהנחיה שהוציא מושל מחוז ירושלים, עו"ד ג'מיל נאצר, על פיה יש לקבל אישור מהמחוז לכל עסקת מקרקעין. הכוונה היתה שאנשי מודיעין יבחנו את הרקע של המבקשים לרכוש קרקעות בעיר, כדי לוודא שאינם אנשי קש המעורבים בהעברת קרקעות לידיים יהודיות. למרות שמבחינה משפטית תושבי ירושלים המזרחית אינם כפופים רשמית למושל, רבים קיבלו על עצמם את ההוראות הללו כדי להימנע מהסתבכויות אפשריות.

ננקטו גם צעדים פוזיטיביים: פייסל חוסייני הקים בשיתוף עם אנשי עסקים פלסטינים קרן שנועדה להציל קרקעות שעמדו בפני מכירה ליהודים. קרן נוספת פעלה מטעם הרשות הפלסטינית. אלא שנראה שגם המאבק בשטח נגד הסוחרים, גם הקרנות וגם התקנה החדשה, לא היו יעילים דיים. במספר מקרים נתן משרד המושל אישורים לעסקות מקרקעין למרות מעורבות אנשי קש שהיו ידועים בקשריהם עם סוחרי קרקעות יהודים ועמותות מתנחלים, אם בשל קשרים משפחתיים, אם כתוצאה משיחוד אנשים במערכת. נוסף על כך, כמה סוחרי קרקעות פלסטינים הצליחו לקשור קרובים עם קצינים פלסטינים, וכך זכו לחסינות יחסית. גם פעילותן של הקרנות השונות היתה מלווה בבעייתיות רבה: בכמה מקרים שולשלו סכומי כסף גבוהים לכיסיהם של נוכלים, שהציגו בפני הרשות מצג שווא כאילו קרקעות מצויות בסכנת מכירה וקיבלו מהרשות סכומי כסף גבוהים (עסקה-לכאורה כזו נעשתה סמוך לעיסאווייה, ואחרת בראס אלעמוד). גורמים פלסטיניים החלו לאחרונה לחקור חשדות כי אנשי ממשל פלסטינים היו מעורבים בכמה ממקרי ההונאה הללו.¹⁹ שנות אוסלו הביאו עמן, אם כך, שינויים עמוקים, לא פעם סותרים. מצד אחד הקמתה של הרשות הפלסטינית יצרה זיקה בין קבוצות

שונות בעיר לבין הרשות ומנגנוניה, ותחושה של הזדהות לאומית בסיסית עם הממשל הפלסטיני העצמאי. מאידך, היר הקשה שנקטה ישראל נגד מוסדות פלסטיניים הקשתה על פעילות הרשות בעיר, ויצרה נתק בינה לבין התושבים הבלתי-מאורגנים פוליטית. בנוסף, ההתנהלות הכוחנית של אנשי הרשות, והבעייתיות שלה בתחום זכויות האדם, יצרו אצל חלק מהירושלמים תחושה שיש להם גם מה להפסיד מהסתפחות לתחומי הרשות. כך התפתחה אצל תושבים רבים בעיר תחושה אמביוולנטית ביחס לרשות הפלסטינית.

השניות ביחס לרשות התבטאה באופן מובהק בבחירות לרשות הפלסטינית שנערכו בינואר 1996. אחוזי ההצבעה הנמוכים של הפלסטינים בעיר - נמוכים משמעותית מבשאר אזורי הבחירה, כ-30% לעומת ממוצע של 75% - העידו על הנתק שנוצר בין הרשות לבין הפלסטינים בעיר, או לחילופין על כך שהרשות לא הצליחה לבסס עצמה בעיר באופן גורף. אכן, ישראל גם פעלה באופן לא רשמי לצמצם את השתתפות הפלסטינים בבחירות הללו, למרות שהתחייבה בהסכמים לאפשר אותן, וכלי מרכזי במערך הזה היתה משטרת ישראל. "לא איימנו על אנשים כדי שלא יצביעו, אבל השפענו עליהם", מודה מי שהיה אז היועץ לענייני ערבים של משטרת ירושלים, ראובן ברקו.²⁰ אולם זוהי אך סיבה אחת. רבים נמנעו מלהצביע מתוך בחירה חופשית - הם העדיפו לחכות בעמדת המתנה ולראות מה יעלה בגורלה של אותה רשות פלסטינית מקרטעת, שאינה מצליחה להתמודד עם ישראל ומתקשה לבנות מוסדות שלטון ראויים. יש לשים לב, עם זאת, כי ההשתתפות של פלסטינים בבחירות המוניציפליות (היינו, של עיריית ירושלים הישראלית) נמוכה אף יותר, ושואפת למעשה לאפס. ברקו מציינ כי הפלסטינים נקטו מסע טרור על מנת למנוע מתושבי העיר הערבים להשתתף בבחירות לעיריית ירושלים ב-1998, אך זהו הסבר חלקי ומגמתי. משמעותית לא פחות היא התנגדותם העמוקה לעירייה ולכל מה שהיא מסמלת: הן ברובד הפוליטי: העירייה מייצגת את הסיפוח הכפוי של מזרח ירושלים לישראל ואת הכיבוש הישראלי; והן ברובד היומיומי: העירייה היא שגובה ארנונה אך לא מספקת שירותים

הולמים, היא האחראית על העדר תוכניות מתאר מספקות, על הריסות הבתים, על מערכת החינוך העלוכה ועל כשלים רבים נוספים.

כך התגבשה לה מציאות חיים שבה הפלסטינים בעיר נתונים תחת עירייה שאותה לא בחרו, ללא זכות בחירה לכנסת הקובעת את גורלם, ובדילמה לגבי זיקתם למועצה המחוקקת הפלסטינית, שממילא אין לה סמכות בעיר. לקראת סוף שנות ה־1990 הפסיביות היתה למאפיין המרכזי של החיים הפוליטיים בעיר. האינטרסים הסותרים של התושבים (הנתונים בין ישראל לפלסטינים, בין ההנהגה הפלסטינית המקומית לבין הארצית, בין האינטרס האישי למאבק הלאומי) הפכו את חוסר המעש לברירת המחדל. פה ושם ביצעו צעירים פעולה נגד סמלים בולטים של ישראל או של עמותות המתנחלים, פה ושם נפגשו אנשי רוח ומעש לדון בעתידה של ירושלים ובדרכים לשמר את זהותה הערבית, כתבו ניירות עמדה והגישו המלצות. אולם הרוב נשאר דומם וניסיונות להניע תושבים למחות נגד מדיניות ישראל בסוגיות שונות הניבו תוצאות דלות. אפילו מי שנמנה עם שורות הארגונים השונים לא בהכרח היה מעורב בפעילות. רק אירועים חריגים, שהתרחשו במקביל לרצון של ההנהגה הפלסטינית (או הישראלית) להביא להסלמה, גרמו לרבים לצאת לרחוב. דוגמה אחת היא אירועי מנהרת הכותל ב־1996, שהוזכרו לעיל, ודוגמה אחרת היא משלהי אוקטובר 1998, אז הכריז הפת"ח על "שבוע זעם" בעקבות הימנעותה של ישראל מלשחרר אסירים ביטחוניים (במקומם שיחררה אסירים פליליים). במשך כמה ימים היו במזרח ירושלים התנגשויות אלימות בין עשרות צעירים חמושים באבנים ובקבוקים לבין כוחות הביטחון, ובמהלכן נפצעו עשרות פלסטינים (וכמה שוטרים) ופעילי פת"ח בולטים בעיר נעצרו.

אירועים אלו העידו על קיומם של זרמי מעמקים אצל הפלסטינים בעיר, שבהם השתמרה ההתנגדות לישראל ולפעולותיה, אך להתמשכותם תרמו גם נסיבות ייחודיות: רצח מסתורי של תושב מזרח העיר, אוסאמה אבו עישה, שעל פי החשד נרצח על ידי יהודי,

העלה את המתח, ובחירתם של פעילים חדשים להנהגת הפת"ח בעיר, שראו באירועים הזדמנות להציג את יכולותיהם. פרט לכך לא ידעה העיר המזרחית פעילות המונית מאורגנת: הצהרותיהם של ראשי הפת"ח בעיר במהלך 1997 כי איכלוס השכונה היהודית בראס אלעמוד (שעוד תוזכר בהמשך) יוביל לבעירה גדולה היו חסרות כיסוי, ובהפגנות נגד שלילת תעודות זהות מפלסטינים בירושלים ונגד הריסת בתים, השתתפו בודדים בלבד.

ניתן לומר אפוא כי שנות אוסלו הביאו לדעיכה כמעט מוחלטת של הפעילות הפוליטית בירושלים. מעבר לסיבות שכבר הוזכרו, לפסיביות היה גורם חשוב נוסף: הסגר שהוטל על השטחים לסירוגין החל מ-1991 – וכלל איסור כניסה של תושבי הגדה המערבית ורצועת עזה לירושלים אלא אם כן ברשותם אישור מיוחד – הפך בתחילת תקופת אוסלו לסגר קבוע, גם בשל התגברות הפיגועים. כך התחיל התהליך של ניתוק ירושלים מיתר השטחים. הנימוק העיקרי להטלת הסגר היה ביטחוני, אך תועלתו הביטחונית היתה מצומצמת, ונזקיו לירושלים הערבית – מרובים. היה בו גם ביטוי מובהק להבדל התהומי באופן שבו רואים ישראלים ופלסטינים את ירושלים המזרחית. עבור ישראל הרשמית, ירושלים כולה, על שכונותיה וכפריה הפלסטיניים, היא חלק ממדינת ישראל, ולפיכך כלולה במרחב האסור בכניסת פלסטינים מהשטחים. עבור הפלסטינים, מזרח ירושלים היא חלק מהשטחים: מבחינה פוליטית היא "בירת המדינה הפלסטינית העתידית", ומבחינה מרחבית, היא (היתה) המוקד של מרחב אורבני אורגני ערבי, בלתי תלוי בגבולות המוניציפליים של העיר, מה עוד שרבים מתושבי השכונות הגובלות בירושלים מצפון וממזרח נושאים תעודות זהות ירושלמיות.

הניתוק הכפוי של העיר מהעורף הכלכלי והחברתי שלה והפיכתה לעיר קצה היה המאפיין העיקרי של שנות אוסלו בירושלים. ירושלים, שהיתה ספקית שירותים עיקרית והמרכז המסחרי של ערי וכפרי הסביבה הפסיקה לשמש ככזו, והתנועה הערה בין כל חלקי הגדה, שהתנקזה בחלקה הגדול לירושלים, הוסטה מאז אמצע שנות ה-1990

לדרכי עקיפין. ירושלים איבדה את מעמדה כמרכזו של המרחב שביין רמאללה לבית לחם. בתוך כך החליטו מוסדות פלסטיניים רבים – שהצליחו לשרוד בעיר למרות המגבלות הישראליות – להעתיק את משרדיהם אל מחוץ לתחומה המוניציפלי, כדי להיות נגישים לתושבי השטחים, ומעמדה הפוליטי של העיר הידרדר עוד יותר.

אישים פלסטינים בעיר טוענים כי הרשות הפלסטינית לא עשתה מאמץ ממשי לשימור הנוכחות הפלסטינית המוסדית בירושלים. קיומו של המרכז הפוליטי הלאומי ברמאללה הסמוכה, והתחרות ארוכת השנים בין הנהגת הפנים להנהגת החוץ, גרמו לרשות הפלסטינית לתת עדיפות לבינוי המוסדות המדינתיים ברמאללה וביתר הערים שבשליטה פלסטינית, ועיקר מאמציה בעיר הופנו לניסיונות להכפיף אליה את המוסדות הירושלמיים העצמאיים (כולל האורינט האוס).²¹ במאבקים הפנימיים הללו לא תמיד ניצחה הנהגת הרשות ברמאללה, אולם המחלוקות הפנימיות פגעו ביכולתם של הפלסטינים להיאבק על שימור ופיתוח אחיזתם בעיר. בנוסף, צמיחתו של המרכז ברמאללה הביאה כמה מוסדות עירוניים ותיקים (כמו התאחדות הסופרים הפלסטינים) להעתיק את מושבם צפונה, אל מחוץ לתחומיה, במטרה להתקרב למוקדי קבלת ההחלטות של הרשות הפלסטינית ולזכות בחופש פעולה רב יותר. ארגונים רבים יצאו מהעיר מטעמים כלכליים, כשגילו כי מדינות המערב תורמות יותר לארגונים בתחומי הרשות, מאשר לאלה הפועלים בשטח הריבוני של מדינת ישראל. מוסדות חדשים (כמו היומונים החשובים אלחיאת-אלג'דירה ואלאיאם) קבעו את מקום מושבם ברמאללה כיוון שהיו קשורים בטבורם לרשות וסיקרו בראש ובראשונה את פעילותה, בעוד עיתונים ותיקים כמו אלפג'ר ואלנהאר שפעלו במזרח העיר הפסיקו להתפרסם. ישיבות הנהגה של הפת"ח ויתר התנועות התקיימו אף הן, לרוב, ברמאללה.

דווקא בשנות אוסלו, אפוא, התרוקנה ירושלים הערבית ממוסדותיה, והסיסמה "ירושלים כבירת המדינה הפלסטינית" התרוקנה מתוכנה.

תהליך אוסלו, שתומכיו נשאו את הסיסמה "בדרך לשחרור ירושלים", הוביל לתוצאה הפוכה: ירושלים הפכה (שוב, כמו בשלהי ימי המנדט) ממרכז פוליטי, לאומי ודתי תוסס לעיר בעלת חשיבות סמלית בלבד. כמובן, אין לזלזל בסמליות הזו. קרבות מנהרת הכותל החלו בשל הנעשה בעיר, וכך גם אינתיפאדת אלאקצא שבה נדון בהמשך. אולם בפועל הפכה העיר לשולית במערכת הפוליטית הפלסטינית. ניסיונות חברי הפרלמנט הפלסטיני מטעם מחוז ירושלים, שישה במספר, כולם חברי הפת"ח, ליצור גוף יעיל שיקדם את טיפול הרשות הפלסטינית בירושלים לא צלחו. חולשת הרשות המחוקקת אל מול הרשות המבצעת שאיפיינה את ימי ערפאת, והתחרות בין הנהגת החוץ והנהגת הפנים, עמדו בינם לבין ההצלחה.

הניתוק הפיזי של העיר מיתר השטחים הפלסטיניים, נוסף על המעמד המשפטי המיוחד של תושבי ירושלים, קיבע עוד יותר את תחושת השונות של הפלסטינים במזרח ירושלים. כך צמח בעיר דור חדש, שהתבגר אל תוך שנות אוסלו וראה ברשות הפלסטינית ישות שכנה ולא מקור סמכות ובתושביה פלסטינים מזן אחר ולא שותפים לגורל. הדור הזה היה מודע לחלוטין לזכויות היתר שלו על פני יתר הפלסטינים בשטחים. לעתים הוא עשה בהן שימוש לטובת המאבק הלאומי (למשל בסיוע למפגעים), אך יותר מכך העניקה לו תעודת הזהות הירושלמית תחושת יציבות מסוימת לנוכח גחמות השלטון הישראלי מחד, והשלטון הפלסטיני מאידך.

מדיניות ישראל בעיר: מבט מזווית פלסטינית

במהלך תקופת אוסלו פירסם משרד ההסברה של הרשות הפלסטינית מספר מחקרים אודות דרכי הפעולה של ישראל והפלסטינים בעיר. רוב המידע שהופיע בהם איננו חדש, אולם הוא מאפשר לבחון כיצד ראו הפלסטינים את מעשי ישראל, לפני ההסכמים ואחריהם. המחקרים סקרו את התהליכים שעברה העיר מאז 1967, ובעיקר את האמצעים

שנקטה ישראל כדי לבסס את שלטונה על העיר המזרחית. הם הציגו תהליך שכלל פעולות של הרס: הרס שכונת המוגרבים בעיר העתיקה מיד בתום הקרבות לשם פיתוח רחבת הכותל, והריסות בתים כתהליך מתמשך עד היום; פינוי תושבים ערבים: הרובע היהודי הפך לשכונה ליהודים בלבד ותושביו הערבים פונו ממנו; והפקעות: השכונות היהודיות במזרח העיר (הגדולות שבהן: גילה, תלפיות מזרח, רמות אשכול, הגבעה הצרפתית, רמות, נוה יעקב, פסגת זאב ורמת שלמה ברכס שועפאט) נבנו ברובן על אדמות ערביות.

לפרויקט הבנייה העצום הזה, שנעשה בשלבים, היו שלוש מטרות שלא נסתרו מעיני הפלסטינים: הבטחת רוב יהודי לא רק בירושלים המאוחדת אלא גם במזרח העיר; ביתור המרחב הערבי העירוני; וחציצה בין השכונות הערביות בעיר והישובים הסמוכים להן שבשטחים. פעולות אלו לא פסקו אחרי אוסלו: שכונת הר חומה, שנבנתה בדרום ירושלים, אמנם נבנתה על קרקע שבחלקה היתה בבעלות יהודית מאז שנות ה-1930, אולם ההתעקשות על בנייתה נבעה מהרצון לבנות חיץ בין אום טובא וצור באהר שבדרום ירושלים, לבין בית סאחור ובנותיה שבתחומי השטחים.²² גם בניית השכונה היהודית הקטנה בראס אלעמוד (אף היא בעיקר על אדמות יהודים) נועדה, בין היתר, לחצוץ בין סילוואן לאבו דיס, היינו, לנתק את ירושלים הערבית מהעורף הטבעי שלה, ולהקשות על האפשרות של ריבונות ערבית בשכונות הפלסטיניות של העיר.

המחקרים הללו מביאים גם את הנתונים הקרקעיים הבסיסיים: בשנת 1967 סופחו לתחום המוניציפלי של עיריית ירושלים היהודית, שעמד על כ-38 קמ"ר, עוד כ-70 קמ"ר שהיו בתחום המוניציפלי של ירושלים הירדנית ומועצות מקומיות אחרות. כשליש משטחה של ירושלים שמעבר לקו הירוק, כ-24 קמ"ר (24 אלף דונם) הופקעו על ידי ישראל, בעיקר לבניית השכונות היהודיות החדשות.

אולם המאבק המרחבי הוא רק פן אחד של המאבק בירושלים. אליו נוסף המאבק הדמוגרפי. גבולות ירושלים המזרחית נקבעו מלכתחילה על פי העיקרון של "מקסימום קרקע, מינימום תושבים

פלסטינים", כלומר, כאשר נקבעו גבולות העיר נעשה ניסיון לכלול שטחים שאוכלוסייתם מעטה יחסית, גם אם בעבר לא קיימו זיקה ישירה לעיר. היחס המספרי בין יהודים לערבים עם קביעת גבולות העיר עמד בשנת 1967 על 1:3 לערך (הלא-יהודים מנו 25.8% מכלל התושבים²³). ישראל ניסתה לשמר רוב זה, ולשם כך עודדה יהודים לבוא להתגורר בעיר והמריצה פלסטינים לעזוב את גבולותיה. באמצע שנות ה-1970 הוקמה יחידה מטעם מינהל מקרקעי ישראל, איגום שמה, שעליה הוטל בין היתר לפעול לפירוק גרעין המגורים המוסלמי בעיר העתיקה, ולעודד "נדידת אוכלוסין" אל מחוץ לשטח העירוני של ירושלים ואף לחו"ל.²⁴ פעילותה של איגום נמשכה שנים ספורות בלבד, אך המדיניות הישראלית לא השתנתה באופן מהותי גם לאחר פירוקה, והרובע המוסלמי של היום מנוקד במוקדי התיישבות יהודיים, בעוד רבים מתושביו הערבים המקוריים נטשו אותו לטובת דיור ברמה גבוהה יותר, כפרברי העיר. בהקשר זה יש להוסיף כמה הסתייגויות: לא תמיד נבעה הנטישה מפעולות של ישראל, רבים עזבו את העיר העתיקה בשל תנאי החיים בה. מאידך, גם ההתיישבות היהודית בעיר העתיקה וסביבותיה, שאמנם נתמכה בידי ממשלות ישראל, היתה בתחילתה יוזמה של גופי ימין דתיים חוץ-ממשלתיים ולא פעולה ממשלתית ממש. ונקודה נוספת: ההגירה הערבית השלילית מירושלים שבתוך החומות אוזנה בהגירה של תושבים מרמה סוציו-אקונומית נמוכה יותר, בייחוד של פלסטינים שרצו לשמור את תעודות התושב שלהם בעיר, אל תוך החומות. כיוון שכך, קשה לאמוד את תנועת האוכלוסין מירושלים ואליה ואת משקל כל אחד מהמניעים. מכל מקום, כאשר הפלסטינים טוענים כי ישראל מנסה ל"טרנספר" אותם אל מחוץ לגבולות העיר יש להם על מה לסמוך.

המגבלות הקשות על בנייה פלסטינית בעיר - העדר תוכניות מתאר מתאימות והריסת בתים שנבנו ללא אישור - נתפסות בעיני הפלסטינים כמכוונות למטרה זו עצמה: המאסת החיים על הפלסטינים על מנת שינטשו את העיר. אמצעי בוטה נוסף - שלילת תעודות זהות - הוחל

על הפלסטינים בעיר בשנות אוסלו. ארגוני זכויות אדם כינו זאת "הטרנספר השקט": משרד הפנים והביטוח הלאומי איתרו פלסטינים שעברו להתגורר בשכונות שמחוץ לשטח המוניציפלי של העיר, שללו את תעודות הזהות הירושלמיות שלהם, וכך מנעו מהם להיכנס לעיר הולדתם. דבר זה התאפשר כיוון שהחוק הישראלי העניק לפלסטינים בעיר מעמד של תושבי קבע ולא של אזרחים, ועל פי דין, תושבי קבע שהעתיקו את מרכז חייהם אל מחוץ לגבולות המדינה איבדו את זכות התושב שלהם. העובדה שמדובר בפלסטינים, בני הארץ, ולא בזרים, וכן העובדה שלא הם שבאו למדינת ישראל בבקשה לתושבות, אלא מדינת ישראל באה אליהם ב־1967, והפכה אותם לתושביה בעל כורחם, לא העלתה ולא הורידה מבחינה משפטית. כך נשללה זכות התושבות בעיר מאלפי פלסטינים. אחרים נאלצו לעזוב בשל קשיים שהערים משרד הפנים על הכנסת בני זוג מהשטחים אל תוך תחומי העיר.²⁵

המאבק המרחבי־דמוגרפי לא פסק, אם כן, בשנות אוסלו, ואולי אף גבר, וההסכמים לא הובילו לתחושת פיוס ושותפות. בתקופה זו התברר כי טרם אוסלו סייעו ממשלות ישראל, בגלוי ובסתר, לעמותות המתנחלים שפעלו במזרח העיר ורכשו (באמצעים כשרים או מפוקפקים²⁶) בתים ברובע המוסלמי, בסילוואן ובשכונות אחרות. חלק מהנהלים שוננו בתקופת ממשלת רבין השנייה, אך המדינה המשיכה לתמוך במתנחלי מזרח העיר באופנים שונים גם בתקופת ממשלה זו, גם לאחר עליית בנימין נתניהו לשלטון וגם בימי מחליפיו, עד היום. התהליך המדיני לא הביא לצמצום הפערים העמוקים בין התפיסה הישראלית והתפיסה הפלסטינית של ירושלים. השכונות היהודיות במזרח העיר - שנחשבות בעיני הפלסטינים להתנחלויות - המשיכו להתרחב, שהרי בעיני ישראל הן חלק בלתי נפרד מירושלים. הפלסטינים, לעומת זאת, ראו בכך הפרה של הסכמי אוסלו, האוסרים על פי הבנתם לשנות את הסטטוס קוו בעיר בתקופת ההמתנה לדיונים על הסכמי הקבע.

גם בלי להיכנס לפרטי פרטיהם של תקנות ונהלים במשרד הפנים ובביטוח הלאומי, ובלי להתעמק באחוזי בנייה ובתוכניות מתאר,

ניתן לקבוע כי בשנות אוסלו ראתה ישראל בקהילה הפלסטינית בעיר שלוחה של הרשות הפלסטינית ויריב שיש להצר את צעדיו. מנגד, הפלסטינים לא ויתרו על דרישתם לריבונות בעיר, ועל מה שנראה בעיניהם כזכותם לקיים פעילות מוסדית בתוכה. בתוך ניצב כלל הציבור הפלסטיני-ירושלמי, שהמדיניות הישראלית הלכה והרחיקה אותו מכל סממן אהדה לישראל, וההתנהלות של הרשות הפלסטינית אף היא היתה בעייתית בעיניו.

כשהסכמי אוסלו נתפסים כמזיקים יותר מאשר מועילים, כשהמוסדות הפלסטיניים בעיר משותקים, כשהסגר מקיף אותם ומעמדם בעיר בסכנה, נכנסו הפלסטינים בעיר לעמדת המתנה. כך בתקופת ממשלת נתניהו, וכך ביתר שאת עם עליית אהוד ברק לראשות הממשלה, והבטחתו הפומבית להגיע להסדר קבע עם הפלסטינים.

פרק שלישי

בירה בהתרסקות: אינתיפאדת אלאקצא והמאבקה המזוין

בשלהי שנת 2000 הסתיימה הציפייה לפריצת דרך ביחסים בין ישראל לפלסטינים במפח נפש. השיחות בין ישראל לפלסטינים בקמפ דייוויד לא נשאו פרי; עלייתו של ראש האופוזיציה אריאל שרון להר הבית הובילה להפגנות המוניות בירושלים ובשטחים ולתגובה ישראלית חריפה שעלתה בחיי פלסטינים רבים; השיחות המשלימות בטאבה, שנערכו בינואר 2001 כשהאלימות כבר הגיעה לשיאים חדשים, לא הבשילו לכלל הסדר. הארגונים הפלסטיניים, המשתייכים לאופוזיציה ולרשות הפלסטינית כאחת, בחרו בהסלמת האירועים, וכך גם צה"ל, שהגיב בעוצמה רבה ותרם לשאיפת הנקם של הפלסטינים. אינתיפאדת אלאקצא, שבה לראשונה מאז 1948 התעמתו ישראלים ופלסטינים בעימות מזוין רחב היקף, יצאה לדרך.

חוקרים ומשקיפים, פלסטינים, ישראלים וזרים, מציגים הסברים אפשריים שונים לבחירה הפלסטינית - הרשמית או לא - בהסלמת המאבק. על פי ניתוח אחד, כוונת הפלסטינים היתה להביא למשבר שיאלץ את הקהילה הבינלאומית להתערב ולהציע הסדר שיהיה נוח יותר מבחינתם; הסבר אחר הוא שלא הרשות הפלסטינית עצמה אלא

גורמי האופוזיציה הם שהובילו את האינתיפאדה בראשיתה, בעוד הרשות הצטרפה על מנת שלא לאבד את אחיזתה בציבור; אחרים מוסיפים שההפגנות כוונו גם נגד ערפאת ומקורביו, והאחרונים הם שהסיטו את האש לעבר ישראל מחשש לשלטונם; על פי ניתוח אחר, הפלסטינים בחרו באלימות כיוון שרצו להקים את מדינתם בדם ואש ולכן נמנעו מלקבל את הצעותיו הנדיבות של ברק; גישה המנסה להציג את ההיגיון הפלסטיני הפנימי, מסבירה שהצעותיו של ברק היו מבזות ומשפילות והמדינה שהוצעה לפלסטינים אינה יותר מבנטוסטנים, כך שהברירה היחידה שהותיר להם היתה להתקומם; וניתוח מעט מרחיק לכת הוא שהפלסטינים כלל אינם מעוניינים במדינה עצמאית, ועיקר מעייניהם נתונים לפגיעה בישראל וזהו המפתח להבנת מעשיהם.¹ ההסבר להתנהלות הישראלית גם הוא לא אחיד. יש המתארים אותו כנובע מחוסר ברירה בשל המתקפה הפלסטינית; אחרים טוענים שישראל ניסתה לנצל את האירועים האלימים כדי לשבור את רוח הפלסטינים; יש המדגישים את תפקידו של הצבא בהסלמה, בשל אמונת מפקדיו שניתן להכריע את הפלסטינים ולשים קץ למצב העמימות המתמשך; ואחרים מגדירים את מהלכי ישראל בפשטות ככישלון מנהיגותי.² כך או כך, עם פריצתה של האינתיפאדה השנייה (בין אם היתה מתוכננת בידי הפלסטינים בין אם לאו) ובעקבות הסלמתה המהירה (לה תרמה במובהק ישראל, במכוון או לא), שוב הפך המאבק המזוין לחלופה המועדפת על פלסטינים רבים, בירושלים ומחוצה לה.

המאבק המזוין, מטבעו, הוא עניין לבודדים. "ההמונים" אינם נושאים נשק ואינם יוזמים פעולות לוחמתיות. בוודאי כאשר מדובר בטרור או בלוחמת גרילה. ובכל זאת, השפעת הטרור על כלל המערכות היא קריטית. לא רק בגלל הדם השפוך - כידוע, בתאונות דרכים בישראל נהרגים יותר אזרחים מאשר בפעולות טרור - אלא בגלל תחושת החרדה הקיומית שהוא משרה בחברות שנגדן הוא מופעל. זוהי הסיבה המרכזית מדוע בוחרות תנועות שחרור לאומיות באלימות: הפגנות ועצרות, החלטות בינלאומיות ושיחות,

אינן משפיעות על דעת הקהל ועל מקבלי ההחלטות באותה מידה כמו טרור; אין הרבה תקדימים בהיסטוריה למעצמות שוויתרו על טריטוריה בעקבות השתכנעות מנאומים או אחרי קריאת מודעות של אנשי רוח בעיתונות היומית. נוסף לכך, לפעילות הלוחמתית יש מימד זהותי מגייס: אחיזה בנשק מסמלת אצל בני החברה החיה תחת כיבוש או דיכוי כי הם מפסיקים להיות סבילים ומתחילים להיות אדונים לגורלם. ואכן, בהיסטוריה הפלסטינית היה למאבק המזוין משקל רב בשינוי התודעה העצמית של הפלסטינים מקיבוץ של פליטים לעם הנאבק למען חירותו.³ אין להתעלם גם מכוח המשיכה שיש בפעילות טרור עבור בודדים, או קבוצות זעירות, בעלי אידיאולוגיה ברורה: זוהי אולי הדרך היחידה שבאמצעותה הם יכולים להשפיע על מהלך האירועים באופן משמעותי.

כאן יש להוסיף נקודה חשובה. אופיו של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, הנובע מהיותו סכסוך בין שני עמים הרואים באותה כבדת ארץ את מולדתם, גורם לכך שתוצאות המאבק המזוין על החברה הכובשת שונות באופן משמעותי מתוצאותיו במקרה של מאבק אנטי-קולוניאלי "קלאסי", ובעצם מורכבות יותר. מצד אחד, בהעדר מאבק, כמו בתקופה שקדמה לאינתיפאדה הראשונה, נמנעת ישראל ממשא ומתן עם הפלסטינים. מצד שני, מאבק קטלני וחסר גבולות כמו שנקטו הפלסטינים באינתיפאדה השנייה, גרם להסלמה ולהקשחת עמדות מצד ישראל. מסקנה אפשרית אחת היא שרק מאבק עם אלימות מבוקרת (או מאבק לא אלימי), יכול להביא לשינוי בתפיסה הפוליטית הישראלית, כפי שאירע בעקבות האינתיפאדה הראשונה.

אלא שמובילי אינתיפאדת אלאקצא לא יכלו לצפות את הנולד ולא היו שותפים לניתוח הזה. הם סברו שמחיר הדמים הכבד שתשלם החברה הישראלית יגרום לציבור ללחוץ על ממשלתו להיות ותרנית יותר כלפי הפלסטינים. הם טעו ונכוו. כתוצאה ממתקפת המתאבדים - ובלי קשר לשאלה אם היתה תוצאה של תגובת היתר הצה"לית הקטלנית בשלבים הראשונים של האינתיפאדה - התלכדה החברה

הישראלית סביב הדרישה להכות בפלסטינים חזק יותר, וצה"ל היה מוכן כחפץ לב לבצע את המשימה. בין בכירי הרשות הפלסטינית היו שעמדו על כך במועד, כמו אבו מאזן וג'בריל רג'וב, אך קולם לא נשמע דיו. בינתיים הלכה האינתיפאדה והסלימה, כאשר את מקומם של הניתוחים המושכלים תופסת תחושת נקם הדדית. שני הצדדים גם הציגו רציונל להסלמה: צה"ל הגדיר מחדש את משימתו כמיועדת לצרוב את תודעתם של הפלסטינים; תנועת החמאס לקחה על עצמה ליצור מאזן אימה בינה לבין ישראל.

ירושלים היתה אחד היעדים העיקריים למתקפות החמאס ויתר התנועות הפלסטיניות. בעמודים הבאים יתוארו הפעילות הצבאית בירושלים, המעורבים בה והמערכות התומכות בה, והשפעת הפעילות הזו על המוסדות הפלסטיניים בעיר. זאת נעשה בהצגת כמה מהחוליות שפעלו בעיר, שיטות הפעולה שלהן, מערכות קשריהן החברתיים והצבאיים ובחינת עמדותיהן של התנועות השונות ביחס למאבק המזוין.

בפתיחת הספר הבאנו את סיפורו של בסאם משארה, שהחל בפעילות צבאית מיד עם פרוץ האינתיפאדה. זה היה דגם אחד של פעילות בירושלים: הצטרפות ביוזמה אישית לזרוע צבאית של ארגון כלשהו. רבים יותר בחרו להשתתף בהפגנות ההמוניות האלימות שפרצו ברחבי העיר והשטחים. אלא שישראל נקטה יד קשה במיוחד - דוח של עמותת פלסטינית לזכויות אדם מדווח על מעצר מאות קטינים ירושלמים שהשתתפו באירועי השבועות הראשונים של האינתיפאדה, חלקם עונו בחקירתם - וצורת מחאה זו עברה מהעולם.⁴ ירושלמים אחרים הפכו לפעילים צבאיים אחרי שקיבלו פנייה מג'יסים של ארגונים שונים. אלו חשו שעובדת היותם ירושלמים לא אמורה לפגוע בזיקתם למאבק הפלסטיני. לעתים אפילו להפך: עליהם לתרום את זכויות היתר שלהם כירושלמים לטובת המאבק המזוין. אמנם באמצע שנות ה-1990 היו סימנים לכך שהתמיכה בטרור נגד אזרחים בקרב ירושלמים נמוכה במעט מהתמיכה בטרור אצל פלסטינים בכלל,⁵ אלא שהאינתיפאדה השנייה - והתגובה הישראלית

הקטלנית בשלביה הראשונים - טרפו את הקלפים, והתמיכה בטרור הלכה וגברה, גם בירושלים.

בפני הירושלמים שבחרו להשתתף במאבק המזוין עמדו שלוש דרכי פעולה אפשריות: הקמת חוליה שחבריה יהיו תושבי מזרח העיר, תוך היסמכות וכפיפות למפקדת אחד הארגונים שבתחומי הרשות; הגשת סיוע לוגיסטי או צבאי לחוליה שמרכזה בשטחי הרשות; או פעולה במנותק מהארגונים הקיימים. פעילות שלא במסגרת ארגונית יכולה להתבצע באופן פרטני ("מפגע בודד") או במסגרת חוליה עצמאית. כל צורות הפעולה הללו באו לידי ביטוי בשנות האינתיפאדה, והדבר מעיד כי פלסטינים לא מעטים בעיר חשו שייכות מלאה למאבק הפלסטיני נגד ישראל, והאמינו שיש להעצים את המאבק המזוין בתוככי העיר. יש לזכור עם זאת שחלק מפיגועי הדקירה שבוצעו על ידי נשים, ואולי גם כמה יוזמות אחרות, נבעו מתסכול אישי או משפחתי, והמאבק המזוין שימש למעשה אפיק התמודדות או בריחה הזוכה ללגיטימיות חברתית.

ומעט מספרים: על פי נתוני השב"כ שפרסם מרכז המידע למודיעין וטרור של המרכז למורשת המודיעין, בוצעו בירושלים בחמש שנות העימות הראשונות (אוקטובר 2000 - אוקטובר 2005) 30 פיגועי התאבדות שבהם נהרגו 174 איש. בנוסף נהרגו 21 אנשים בפיגועי ירי, תשעה אנשים מדקירה, חמישה ממתעני חבלה ועוד שניים בהתפוצצות מכונית תופת. החמאס והפת"ח ביצעו מספר שווה של פיגועי התאבדות בעיר - 13 במספר כל תנועה, הג'יהאד האסלאמי ביצע שלושה פיגועים, ופיגוע התאבדות נוסף בוצע על ידי חוליה עצמאית. הדוח מציין עוד שבירושלים ביצע הפת"ח 33% מפיגועי הטרור והוא חולק את המקום הראשון עם החמאס, בעוד בהתפלגות כלל-ארצית הפת"ח ביצע 23% מהפיגועים, פחות מהחמאס (40%) והג'יהאד האסלאמי (25%).⁶ מספר ההרוגים "כתוצאה מפעולות טרור שבוצעו ערביי מזרח ירושלים" בירושלים ומחוצה לה עמד על 186 איש. מדובר על כמעט 20 אחוזים מכלל ההרוגים באינתיפאדה (1069, בזמן פרסום הדוח). זהו נתון משמעותי, אלא שיש לזכור

שברוב מוחלט של הפיגועים הללו פעלו המזרח-ירושלמים בצוותא עם תושבי הגדה או הרצועה, ולרוב שימשו כסייענים ולא כיוזמים ומבצעים, כך שלא יהיה זה מדויק לומר שהם אחראים בלעדיים ל-20 אחוזים מהקורבנות.

הירושלמים ופיגועי התאבדות

פילוח פיגועי ההתאבדות בירושלים על פי ארגונים הוא חשוב, אולם כדי לאפיין את הפעילות הצבאית של הירושלמים יש לבחון מימדים נוספים, ובעיקר מי היו יוזמי הפיגועים הללו ומה היה תפקידם של תושבי העיר. כאן מתגלה נתון חשוב: אף לא אחד מ-13 הפיגועים שיזם הפת"ח בעיר הונע על ידי פעילי פת"ח ירושלמים. לעומת זאת, בשלושה פיגועים המוניים של החמאס היו לירושלמים תפקידים מובילים (הפיגועים בקפה מומנט ובקפיטריה באוניברסיטה בהר הצופים שביצעה חוליית סילוואן, והפיגוע בקפה הלל בעמק רפאים שבוצע על ידי חוליית עיסאווייה), וביתר שימוש בתפקידי סיוע בלבד. אכן, ברוב מוחלט של הפיגועים בעיר, אם לא ככולם, היו מעורבים פלסטינים תושבי העיר, אם כמסייעים בבחירת האתר לפיגוע, אם כמליני מתאבדים, ואם כמוביליהם לאתר.

הפיגוע באוטובוס אגד קו 32 בשכונת גילה ביוני 2002 שבו נהרגו 19 איש ואישה ממחיש את שרשרת הפיקוד והפעולה של פיגועים בעיר. היוזמה לפיגוע הזה יצאה מחברי התארגנות עז א-דין אלקסאם בשכם, שגייסו סטודנט ללימודי הלכה באוניברסיטת אנג'אח, מוחמד אלגול שמו, לבצע פיגוע התאבדות. הם היו גם אלו שבחרו בירושלים כזירת הפיגוע. אלא שבשל חוסר היכרות עם העיר, מוצאותיה ומבואיה והקושי שלהם להיכנס אליה הם הסיעו את אלגול לעיירה אל-עיזריה הגובלת בירושלים ממזרח. לנקודת המפגש בתחנת הדלק בעיזריה הגיע לאחר זמן מה גם סייען חמאס מבית לחם בשם ח'ליל בראקעה, כשהוא אוזח פחית שתייה וביסקוויט, כפי שנקבע בין הצדדים מראש.

השניים הזדהו זה בפני זה באמצעות מילת קוד, ובראקעה אסף את אלגול במונית והביא אותו אל ראש רשת עז א-דין אלקסאם בבית לחם, עלי עלאן.

ותיקי הזרוע הצבאית של החמאס בבית לחם מכירים היטב את העיר. חלקם היו רגילים לפקוד את מסגד אלאקצא, אחרים גם עברו בירושלים. אלא שלאחר פרוץ האינתיפאדה נמנעה מהם הכניסה. כדי להגיע פיגועים בירושלים למרות המכשול הזה, גייסו אנשי בית לחם פעילים, בעיקר מהכפרים שבדרום-מזרחה, שנשאו תעודות זהות כחולות שאיפשרו להם חופש תנועה. ביניהם היו האחים רמאן ופהמי משאהרה (קרובים רחוקים של בסאם שהוזכר לעיל), תושבי ג'בל מוכבר. אכן זאת יש לזכור: כפרי שבט הסוואחרה היושב במורדות הר העצה הרעה, ואדמותיו גובלות באבו דיס ממזרח, בירושלים מצפון וממערב, ובעובידייה מדרום-מזרח, מצויים בחלקם בתחום ירושלים ויתרם בתחום נפת בית לחם. למשפחות הגדולות של השבט קשרים כלכליים, משפחתיים וחברתיים הן בירושלים והן בבית לחם. כיוון שכך, לא קשה היה לאנשי חמאס בית לחם ליצור קשרים בג'בל מוכבר, מהכפרים הגדולים של הסוואחרה.

המשימה שהוטלה על פהמי משאהרה היתה לבחור אובייקט ראוי לפיגוע ולאסוף מודיעין למבצע. הוא ביצע כמה סיורים מכינים, ולבסוף הציע את אוטובוס אגד בקו 32 כמטרה, כיוון שמסלולו עובר סמוך לבית צפאפא, והוא הניח שערכים העולים עליו לא יעוררו חשד מיוחד. בבוקר הפיגוע הסיע בראקעה את המתאבד מבית לחם לאבו דיס, ומשאהרה אסף אותו משם, הכניס אותו לעיר ברכבו (בעוד אחיו, רמאן, נוסע לפניהם כדי להתריע במקרה של מחסום פתע), והוביל אותו אל תחנת קו 32 ליד בית צפאפא. אלגול עלה לאוטובוס ורגעים ספורים אחר כך התפוצץ.⁷

דוגמה זו ממחישה את הרצון הפלסטיני העז לבצע פיגועים בירושלים, אך גם את העובדה שהיוזמה, כמו גם האחריות לרוב שלבי ההתארגנות, היו של פעילים מחוץ לעיר. היא גם מאפשרת לראות את הקשר בין פעילי החמאס באזורי הארץ השונים, ואת השתלבות

הירושלמים בשלב האחרון של הביצוע. גם בפגיועי התאבדות אחרים הפעיל החמאס ירושלמים בשלב הביצוע, כמו זה בקו 20 בקריית היובל בנובמבר 2002, שבו הוסע המתאבד בידי אחמד א-סעאדה משכונת א-טור; או בקו 14, ביוני 2003, שבו נהרגו 17 איש בידי מחבל מתאבד שהובל בידי הירושלמים עומר שריף וסאמר אלאטרש. המסייעים לא היו בהכרח אנשי חמאס נאמנים. מוביל המתאבד בפגיוע בקו 2 בירושלים באוגוסט 2003, שבו נהרגו 23 איש, היה צעיר מוואדי ג'וז, עבדאללה שרבאתי, שהיה קרוב יותר לעולם הפשע מאשר לעולם הדת.⁸ אכן, לא תמיד הסיוע לחוליות המתאבדים נבע מאמונה דתית או מערכים לאומיים מגובשים: האדישות הפוליטית שהוזכרה, בלוויית תשלום נדיב, בתוספת טינה כלפי ישראל ומעט יצר הרפתקנות, הביאו תושבים בעיר להסיע מתאבדים אל תוכה, אם בידיעה של ממש, אם בהעלמת עין.

ככל שנמשכה האינתיפאדה ומספר הקורבנות הפלסטיני עלה בצורה דרסטית, גברה התמיכה בציבור הפלסטיני בפעולות ההתאבדות. הפת"ח החליט לא להשאיר את הזירה לתנועות האסלאמיות, וגרודי חללי אלאקצא של הפת"ח וגורמי תנזים אחרים, החלו אף הם בתיכנון וביצוע פגיועי התאבדות. גם הם הסתייעו בירושלמים כדי לבצע פגיועי התאבדות בעיר. נהג המונית מוחמד אבו טיר (ממשפחתו המורחבת של בכיר החמאס בעל אותו שם) שעבד ב"מוניות הטיילת", היה אחד מאלה שגויסו לתנזים-פת"ח לשם סיוע לפעולות ההתאבדות. מגייסו היה סאמי פוואגרה מבית לחם שאותו הכיר זה זמן. פוואגרה היה פעיל פת"ח שנשפט באינתיפאדה הראשונה למאסר עולם (הוא נפצע במהלך מאסרו ועד היום יש בגופו פלטינות), והשתחרר בשנת 1994 במסגרת הסכמי אוסלו. כשפרצה הלחימה היה בין אנשי הפת"ח שתמכו בחזרה למאבק המזוין. הוא אירגן כמה צעירים וצעירות מאזור בית לחם שהביעו נכונות להתאבד, ותפקידו של אבו טיר היה לסייע לו לנוע בירושלים וכן לבחון דרכי גישה לעיר ומיקומים של מחסומים. אבו טיר יצא לשטח כמה פעמים לבקשת פוואגרה ודיווח

על מחסומים. באחד הימים ביקש פוואגרה מאבו טיר לבדוק את המצב בכניסות לירושלים מכיוון בית לחם. אבו טיר לא יצא לשטח, ואמר לו כי זה עתה חזר מנסיעה בכביש המנהרות וכי כל הדרכים חסומות. היה זה יום שישי בשבוע, בסוף מארס 2002. פוואגרה לא ויתר על תוכניתו, והצליח להחדיר לעיר את איאת אלאחרס, צעירה ממחנה הפליטים דהיישה, שהחליטה לבצע פיגוע התאבדות. היא פוצצה עצמה בפתח הסופרמרקט בקריית היובל, והרגה עמה שני אנשים נוספים.

איאת אלאחרס - נערה בת פחות מ־18 שהתגייסה לתנזים בעקבות ארוסה ובחירה בהתאבדות - הפכה לאחד מסמלי הנשים הפלסטיניות הלוחמות: שירים נכתבו עליה ולדמותה נקשרו אגדות. פוואגרה נעצר על ידי צה"ל והשב"כ במבצע "חומת מגן", נשפט ונכלא, וכך עלה גם בגורלו של אבו טיר. אלא שכאן כדאי להוסיף עוד מעט פרטים על הירושלמי שבחבורה. אבו טיר, מסתבר, עסק גם בגניבת רכב, לעתים בשותפות עם אותו סאמי פוואגרה. מי שסייעה לו בגניבת מפתחותיהם של כלי הרכב שבהם חפץ היתה חברתו היהודיה, צעירה בשם קרן. בגניבת הרכבים הוא לא הבחין בין יהודים לערבים: הוא גנב מאלה ומאלה. זהו פלייליסט פלסטיני ירושלמי. מתיידד עם יהודים וערבים, עובד עם יהודים וערבים, גונב מערבים ומיהודים - ומוכן לסייע לפת"ח כשהוא מתבקש. בתנאים מסוימים יתכן שגם היה מוכן לסייע במניעת הפיגוע, שהרי כלל אין ביטחון שהוא תמך רעיונית בפיועי התאבדות. הוא פשוט עשה מה שביקש ממנו ידירו ושותפו לעסקי הרכב, שצירף אותו גם לתנזים - ורוב המידע שהעביר היה על דרכים חסומות, לא על דרכי גישה פנויות לירושלים⁹.

אבו טיר עבד בתחנת מוניות שרבים מלקוחותיה יהודים. מוראד עלאן הוא פלסטיני נוסף שנשא תעודת זהות ירושלמית (למרות שבפועל התגורר במחנה הפליטים עאידה שבשולי בית לחם) ונעצר בשל מעורבותו בפעילות טרור. עלאן עבד לפרנסתו בקפה פילטר שברחוב עזה בשכונת רחביה, שנסגר לא מכבר. נסיעותיו התכופות לעיר כששאר התושבים היו מנועים מלהיכנס אליה, העלו אצל

אחדים את החשד שהוא משתף פעולה עם יהודים. וכמקובל במחנות הפליטים בסביבה, מי שחשוד בשת"פ, צריך להוכיח ההפך באמצעות פיגוע. כך עשה בן המחנה מאהר אבו סרור, פעיל חמאס שגויס כסייען שב"כ והרג את מפעילו, חיים נחמני, ב־1993, וכך עשה בן המחנה הסמוך אל־עזה, חסן אבו שעירה, שהרג את מפעילו מיחידה 504, סא"ל יהודה אדרי, בשנת 2001. עלאן לא היה משת"פ וככל הידוע לא נפגש לשיחות עבודה עם רכזי מודיעין. להפך: בתחילת האינתיפאדה השתייך לחוליה שביצעה ירי על שכונת גילה, ואחד מאחיו הוא עלי, בכיר הזרוע הצבאית של החמאס בבית לחם. כך או כך, המשימה שלקח על עצמו היתה לפוצץ את בית הקפה שבו עבד. הוא נעצר באוגוסט 2004 מבלי שביצע את תוכניתו.¹⁰

הנה שאלה שקשה לענות עליה: עד כמה עבודה במחיצת יהודים משפיעה על הנכונות לבצע פיגועים. שאלה זו רלוונטית בימים אלו בעיקר בירושלים וסביבותיה, כיוון שרוב מוחלט של תושבי השטחים מנוע מלעבוד בישראל. יש הטוענים שמפגשים במקומות עבודה (ובכלל) מאפשרים לראות את הזולת באור אנושי, ולפיכך מפחיתים את הנכונות להתאבד. גם אלו הרואים במצבם הכלכלי הקשה של הפלסטינים את הגורם הראשון במעלה לפיגועים גורסים שמתן תעסוקה לפלסטינים עשוי להפחית את המוטיבציה שלהם להשתמש בטרור. מנגד, יתכן גם שיחס אדנותי או מפלה כלפי מועסקים ערבים עלול להוביל דווקא לרגשות שליליים כלפי יהודים – ולנכונות לפגוע בהם.

מכל מקום, דומה שיש תושבים במזרח ירושלים שהאידיאולוגיה שלהם אינה מושפעת מקשרים חברתיים או מהכנסה חודשית קבועה. עם אלו נמנים חברי חוליית החמאס הירושלמית שפעלה חודשים ארוכים בעיר ומחוצה לה, "חוליית סילוואן". זו היתה אחת החוליות היותר פעילות שצמחו בעיר: הם שהחדירו את המחבל המתאבד לקפה מומנט, הם שביצעו את הפיגוע בקפיטריה של האוניברסיטה העברית בהר הצופים, והם שניסו לבצע את הפיגוע האסטרטגי במאגר הדלק של פי גלילות. העובדה שרובם הועסקו אצל מעבידים יהודים לא

גרמה להם לחבב את היהודים, להסכים להמשך הכיבוש או לדגול במאבק בלתי אלים. שחרור פלסטין והקמת מדינה אסלאמית היו בעיניהם הערכים העליונים.

חברי חוליית סילוואן, בשונה מכמה מהדמויות שהוזכרו לעיל, לא שימשו כלים בשירות המהפכה, אלא היו יזמים ומובילים. ואאל קאסם, מפקד החוליה, נולד במאראס 1971 בסילוואן. הוא סיפר כי נולד למשפחה דתית, למד בבית הספר היסודי בכפר ובתיכון אלרשידיה של העירייה, ואחר כך למד תיכנות מחשבים במכללת אבראהימיה שבמורדות הר הצופים. מגיל צעיר הרגיש מחויב לפעילות דתית, חברתית ותרבותית, והצטרף לתנועה האסלאמית (האחים המוסלמים). בזמן האינתיפאדה הראשונה, כשהיה בן 18, הצטרף לחמאס כדי לקיים את מצוות הג'יהאד, אבל אחרי זמן קצר החליט להקדיש את זמנו לפעילות ארגונית ולדעוה, עשיית לבבות לאסלאם. מאז היה מעורב בענייני התנועה, וחלק ניכר מזמנו הקדיש ללימוד.

בסוף שנת 2001 פגש קאסם באחד ממסגדי רמאללה את מוחמד ערמאן, בכיר בגרודי עז א-דין אלקסאם. אינתיפאדת אלאקצא כבר היתה במלוא עוזו, וערמאן ביקש ממנו לאתר אובייקטים לפיגועים אסטרטגיים. קאסם מצא בכך הזדמנות לממש את חובתו וזכותו. בעיני רוחו, סיפר, ראה את החללים הוותיקים של הזרוע הצבאית של התנועה, שאת חלקם הכיר באופן אישי ואליהם רצה להידמות. באופן טבעי פנה קאסם לשלושה מחבריו הקרובים (אחד מהם גיסו), איתם גדל ואיתם נהג להתפלל במסגד שכונת עין אל-לוזה שבסילוואן, המכונה "מסגד חמאס". הוא הציע להם להצטרף למלחמת הקודש. הם נענו.

הפעולה הראשונה שניסתה החוליה לבצע, בפברואר 2002, היתה הנחת מטען מתחת לרכב של קצין משטרה ליד ביתו בפסגת זאב. הפעולה נכשלה למרות ההכנות המדוקדקות. קאסם הסיק מסקנות: חבל לבזבז אנרגיה כה רבה בשביל תוצאה כמעט חסרת משמעות כמו הריגת קצין משטרה. יש לחשוב בגדול. בדיוק באותו זמן פנה אליו ערמאן ואמר לו כי יש צעיר, מוחמד חוראני שמו, המוכן לבצע פיגוע

התאבדות. הוא ביקש ממנו לאתר מקום מתאים. קאסם נסע יחד עם חברו לחוליה מוחמד עודה לקפה מומנט, השניים הבחינו כי המקום הומה למדי והחליטו שהוא מתאים למטרתם. בשבת התשעה במארס נסע קאסם לרמאללה שם פגש את חוראני וערמאן, וסיכם איתם כי יפגוש את המתאבד בשעה 10 בלילה במסגד בבית חנינא. בדרך לפגישה ערך קאסם סיור נוסף ליד מומנט, יחד עם חברו לחוליה ויסאם עבאסי. אחר כך אספו את חוראני. הם הצליחו לחצות מחסום שהוצב בכביש שועפאט מבלי שיתגלו, הגיעו לבית הקפה, וחוראני נכנס אליו ופוצץ עצמו. 11 איש נהרגו ו-65 נפצעו.

מבחינת "חוליית ירושלים", כפי שכינו עצמם, היו בפגיגה זו שני מסרים עיקריים. האחד נגע למציאות הכוללת באותה תקופה – מסר הנקמה. ימים ספורים קודם לכן נהרגו שלושה ילדים ממשפחת אבו כוויכ ושני ילדים ממשפחת אלמצרי ברמאללה מפגז של טנק צה"לי. ככל הנראה המטרה היתה אבי המשפחה, פעיל החמאס חסן אבו כוויכ, שלא היה במכונית שהופגזה. מכל מקום, קאסם הציג את הפיגוע כנקמה על הריגת הילדים. מעבר לכך היה לפיגוע גם מסר פוליטי: היהודים חושבים שהם מטילים סגר על ירושלים וירושלים היא בריבונותם. אנחנו מוכיחים להם שאין הדבר כך, אמר. אנחנו לא מוותרים על ירושלים.

כחודשיים אחר כך, במאי 2002, היתה החוליה מעורבת בכיפוע פיגוע התאבדות נוסף, והפעם במועדון בראשון לציון, אזור שבו עבד עבאסי. גם הפעם ערמאן היה זה שהפגיש אותו עם המתאבד החי, בכפר בית איכסא שמצפון-מערב לשכונת רמות. קאסם סיפר כי לא הכיר אותו מראש ולא שאל לשמו. כשנפגשו לקראת היציאה לפיגוע אכלו יחד ארוחת ערב, והוא ניסה לרדת לשורשי מניעי המתאבד. הוא הבחין כי לפניו אדם הפועל מתוך בחירה ומתוך ידיעה על הטובה שתצמח לאומה ולו עצמו מהמעשה. המתאבד החי, מוחמד מועמר שמו, דיבר נגד הפשרנות של המנהיגים, וחיווה דעתו כי רק הג'יהאד יביא את הישועה לאומה הערבית, ולא יוזמות כניעה למיניהן. הם הלכו ברגל מבית איכסא עד לכביש ירושלים-תל אביב, וקאסם שם

לב לכווחו הפיזי של מועמר, אך יותר מכך לאמונתו העזה, בזכותה נשא על גבו 40 ק"ג חומר נפץ.

ויסאם עבאסי לקח אותם במכוניתו לראשון לציון, הראה למועמר את המועדון, הוריד אותו ממכוניתו וחזר עם קאסם לירושלים. בדרכם חזרה עצרה אותם ניידת של משטרת התנועה. השוטר קנס אותם על נסיעה במהירות גבוהה. למרות הדיווחים שהמשיכו להישמע ממכשיר הקשר שלו על הפעולה בראשון, סיפר קאסם, השוטר לא העלה על דעתו לשאול אותו ואת חברו מאיפה הם באים ולאן הם הולכים. עבורם היתה זו סיבה נוספת להאמין שאללה רוצה בהצלחתם. את הקנס שילמה התנועה.

לקראת סוף אותו חודש ניסו חברי חוליית ירושלים לבצע מה שכינו "פיגוע אסטרטגי" במתקן הדלק בפי גלילות, באמצעות הטמנת מטען חבלה במיכלית שנסעה למתקן. הנזק שנגרם היה מועט יחסית. בשבועות הבאים הניחו מטענים על פסי רכבת בניסיון להורידן מהפסים, וגם פעולות אלו לא היו מוצלחות במיוחד, מבחינתם. ובסוף יולי הניחו את המטען בקפיטריה של בנין פרנק סינטרה, בקמפוס האוניברסיטה העברית בהר הצופים. את הפעולה הזו ביצעו ללא מתאבד: מוחמד עודה, שזמן קצר קודם לכן עוד עבד בשיפוצים באוניברסיטה, הציע את המקום. המטען הוכנס לתיק, אחד מחברי החוליה השליך אותו מעל לגדר הקמפוס, עודה לקח את תיק הנפץ לקפיטריה ו"שכח" אותו שם. לאחר שיצא התקשר לטלפון הנייד שהושאר בתיק על מנת להפעיל את המטען. לא נשמע פיצוץ. הוא נכנס שוב לאוניברסיטה, לקח את התיק והעביר את המטען לטיפול מומחים שאיתרו את התקלה. שלושה ימים אחר כך חזר והניחו בקפיטריה. הפעם הוא התפוצץ, תוך שהוא קוטל תשעה אנשים ופוצע עשרות.

הפיגוע באוניברסיטה נחשב בעיני רבים לחצייה של קווים אדומים. המונח הערבי לקמפוס אוניברסיטאי הוא חרם ג'אמעי, כלומר, טריטוריה אקדמית שאין לנקוט בה מעשי אלימות. ובכל זאת, קאסם לא ראה בעיה במעשה: "לא ראינו שום פגם בהנחת המטען

באוניברסיטה העברית, שכן גם האויב - יהרגהו האל - אינו נמנע מלתקוף כל מקום שהוא, ולאחרם אלשריף (הר הבית, שבו נהרגו לא פעם מפגינים מוסלמים) והחרם האבראהימי [מערת המכפלה, שבה הרג ברוך גולדשטיין 29 מתפללים מוסלמים ב־1994] הם שני העדים החשובים לכך", טען.¹¹ הדברים הללו מבטאים את עמדת החמאס באותה עת, שראתה בפיגועי ההתאבדות תגובה הולמת לתוקפנות הישראלית שאף היא מכה ללא רחם, ופרט להגשמת משאלות הנקמה יש בהם כדי להביא למאזן אימה בין ישראל לפלסטינים.

חוליית סילואן נלכדה כשבועיים לאחר הפיגוע באוניברסיטה. משרד ראש הממשלה פרסם הודעה לעיתונות, שבה הדגיש את העובדה שהמפגעים באו ממזרח ירושלים. "משמעות הדבר הינה פגיעה ישירה באמון הניתן בתושבי מזרח ירושלים, אשר עלולים לשלם מחיר חברתי וכלכלי כבד כתוצאה מהתרחקות האוכלוסייה היהודית ממגע עימם והכללתם כחשודים בכל אתר. נראה כי גורמים קיצוניים אלו לא נטלו 'רשות' מהאוכלוסייה הערבית של ירושלים לגרום לה לנזק תדמיתי זה על כל משמעויותיו".¹² היה זה איום לא כל כך סמוי על התושבים הפלסטינים במזרח העיר, שנבע מהנחה שתמיכת הציבור בפעולות חמאס אינה גבוהה, ונועד להרתיע את התושבים מלסייע לתנועה. קאסם לא אימץ את הניתוח הישראלי בנושא זה, וגרס שההפך הוא הנכון. בהתגודדות של קרוביו ומכריו ליד אולם בית המשפט (רבים נותרו בחוץ, כיוון שניתנה עדיפות לקרוביהם של הרוגי הפיגועים) ראה הבעת אמון בדרכו, והוא היה משוכנע שהם מייצגים עוד רבים אחרים. בעיני עצמו היה מי שמוציא לפועל את מאווייהם של תושבי ירושלים הפלסטינים, המעוניינים להשתתף במאבק הדתי-לאומי. בדברים שנשא לפני הקראת גזר הדין אמר כי בני ירושלים הם הראשונים הקוראים לג'יהאד, וכי הוא וחבריו לחוליה פעלו מתוך מחויבות המוטלת עליהם כירושלמים.¹³ לא יעבור זמן רב, והבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית שנערכו ב־2006 יוכיחו כי צדק בניתוחיו: הפיגועים שביצעה תנועת החמאס לא פגעו בכוחה, אולי להפך.

חוליית סילואן היתה החוליה הפעילה ביותר בעיר, אבל היו גם אחרות, והבולטת שבהן היא החוליה שחבריה תיכננו וסייעו לבצע את הפיגוע הרצחני בקפה הלל. בראש הצוות הירושלמי של החוליה הזו עמד אחמד עביד מעיסאווייה, שהתגייס לזרוע הצבאית של החמאס בשלהי שנת 2002. הוא צירף אליו את קרובו נאאל עביד, והמשימה שהוטלה עליהם היתה לאתר מקומות מתאימים לפיגוע. לאחר שסיירו בעיר כמה פעמים, הם בחרו בקפה הלל שברחוב עמק רפאים. איש הקשר שלהם ברמאללה כונה אבו אלעבד. הוא היה זה שהעביר לאחמד עביד קורס זריז בחבלה: כיצד מייצרים מטען, כיצד מחברים את הנפץ לחומר הנפץ המרסק, כיצד מתקינים מנגנון השהיה ומנגנון הפעלה מרחוק וכיוצא בכך. הקורס התברר כמיותר: בתחילת ספטמבר 2003 הודיע אבו אלעבד לעביד כי איתר מתאבד המוכן לבצע את המשימה, וכי ישלח אליו לירושלים חגורת נפץ מוכנה. ואכן, החגורה הגיעה לשועפאט בתוך קרטון של פירות, והשניים הטמינו אותה באדמות משפחתם, ממזרח לשטח הבנוי של עיסאווייה. אחר כך העבירו את החגורה לבית בבנייה השייך לתושב אחר של עיסאווייה, בשכונת ראס ח'מיס שבמחנה הפליטים שועפאט (ענאתא).

אחרי שמתאבד פוטנציאלי אחד חזר בו, שלחה המפקדה ברמאללה למשימת ההתאבדות את ראמו אבו סלים, סטודנט שהיה חבר בתא הסטודנטים של החמאס באל-בירה. אבו סלים הצליח להיכנס לעיר, ואחמד הסיע אותו לרחוב עמק רפאים. הוא הוריד אותו בפתח בית הקפה, עזב את המקום, ומיד לאחר מכן התפוצץ אבו סלים, הרג איתו שבעה מיושבי בית הקפה ופצע שבעים.¹⁴

אחת השאלות הקשורות באירוע הטרגי הזה שנתרו פתוחות (אם כי במישור המשפטי ניתנה לה תשובה) קשורה לבית בראס ח'מיס שבו הוסתרה לזמן מה חגורת הנפץ ובו הותקנה על גופו של המתאבד. בנו של בעל הבית, ומי שהיה בקשר מסוים עם אחמד עביד, הוא עמרו עבד אלעזיז, דוקטורנט בחוג לשפה וספרות אנגלית באוניברסיטה העברית, עיוור, דמות מוכרת לרבים באוניברסיטה. הוא הועמד לדין והואשם ברצח ובסיוע לאויב בטענה שהוא הציע את דירתו לעביד בידועו כי

כוונתו היא להכין בה מתאבד לפיגוע. עבד אלעזיז כפר באשמה מכול וכול, וטען כי עביד שיטה בו וניצל את היותו עיוור כדי להטמין את החגורה בביתו. יתרה מזו, הוא הביע את סלידתו העזה מכל פגיעה בחפים מפשע, וטען כי זו עמדתו מאז ומתמיד. שופטי בית המשפט המחוזי בירושלים נחלקו בסוגיה, אך הרשיעו אותו ברוב דעות על סמך ראיות ועדויות שונות. הוא נשפט לארבעה מאסרי עולם.¹⁵

הנה כי כן, במסגרתה של חוליית עיסאווייה, שבראשה עמד אחמד עביד, שנהג להתפלל בהר הבית והתגייס מטעמים אידיאולוגיים לעז א־דין אלקסאם, פעל גם אלעזיז, אדם שהיה בעל קשרים הדוקים עם יהודים וקיים איתם מערכת יחסים של הערכה הדדית. תופעה זו הופכת יותר ויותר למאפיין ייחודי של הפלסטינים בירושלים, בשל ההיפרדות המואצת ביתר חלקי הארץ. כמו במקרה של נהג המונית אבו טיר או עלאן מקפה פילטר, גם כאן ניתן לראות כי החיים בתוך מערכות חברתיות ופוליטיות סותרות (היינו, מגע מתמיד עם החברה היהודית ואמונותיה והחברה הפלסטינית ותפיסותיה) אינו מונע נקיטת עמדה חד משמעית ובחירת צד, ברגע של אמת או תחת לחץ. מאידך, גם מעורבות וייזום פיגועי התאבדות אינם מעידים בהכרח על תפיסה של מלחמה מוחלטת לחיים ולמוות עם היהודים. הצהרותיהם של ראשי החוליות שהזכרנו לעיל, לקראת הקראת גזר דינם, מעידות על קיומן של תפיסות שונות גם בקרב חברי הזרוע הצבאית של החמאס. כאשר נשאל על חרטה אמר ראש חוליית סילוואן, ואל קאסם, כי "הנפש המאמינה הנענית לקריאת ריבונה אינה מתחרטת". לפני הקראת גזר הדין הכריז בבית המשפט בירושלים כי הוא מודה לאל על שהצליח את דרכם, דרך הג'יהאד וההגנה על פלסטין ומקומותיה הקדושים. ראש חוליית האם של חוליית עיסאווייה, צאלח דאר-מוסא, מהכפר בית לקיא שממערב לרמאללה (שאותו הכיר עביד בכינוי אבו אלעבד), נקט לשון שונה לחלוטין:

מדובר על תקופה שחלפה. זה מעביר אותנו לתקופה חדשה.
אני מאחל לממשלתכם שלא תחזיר אותנו למעגל האלימות

הזה. אל תצפו כלל שבחיים האלה יתממש הפתגם הרומאי "תהיה אדוני ואני אהיה עבדך". אנחנו תנועת שחרור לאומית כמו כל תנועת שחרור לאומית בעולם. אנחנו לא נרצה להיות אבלים כמו שאתם לא רוצים להיות אבלים. אנחנו לא מייחלים לעצמנו את העינויים שאתם עברתם [כוונתו, כנראה, לשואה]. ביום שנתנו לכם את הבחירה להיות עבדים או אדונים, התקוממתם ונהייתם כמו שמשון הגיבור. לא יתכן שנהיה פחות מכך. אולי שאלתם את עצמכם מה המניעים לאדם שתיכנן וביצע את הדברים האלה. האם אלה מניעים כמו שהתקשורת מפרסמת אותם? האם הם מניעים של אהבת הטרור וההרג? או אולי אלה מניעים של הגנה עצמית, [משום] שאנו מרגישים חוסר ביטחון, כשהאמהות שלנו בוכות והילדים שלנו נרצחים?

בית המשפט הצבאי לא התרשם מדבריו של אבו אלעבד. "הנאשם ניצב לפנינו גם כיום בעזות מצח ובחיוך שטני, ובמקום להצטדק על הפשעים הנוראים שגרם לאנשים חפים מפשע הצדיק את מעשיו בתירוצים אלה ואחרים שאין זה ראוי לתת להם כמה נוספת", קבע בית המשפט.¹⁶

ניתן להבין את הקושי של בית משפט צבאי ישראלי לקבל, או אפילו להבין, את דבריו של אבו אלעבד. למרות ההבדל בין דבריו לדבריו ואאל קאסם מחוליית סילוואן, הצד השווה ביניהם הוא אי הבעת חרטה על מעשיהם. הם ראו אותם כלגיטימיים, אם כהגנה עצמית, אם בשל השאיפה להגיע למאזן אימה עם ישראל, אם כמלחמה מוצדקת בתוקפן ואם כהיענות לקריאה אלוהית. ובכל זאת, ניסיון להבין את פעילות החמאס בשנות אינתיפאדת אלאקצא מחייב לשים לב למגוון הדעות והמוטיבציות.

זה המקום לחזור ולהצביע על הבדל חשוב בין הפת"ח בירושלים לבין החמאס. פיגועי התאבדות בעיר שבהם היו מעורבים פעילי פת"ח הוצגו

בעמודים הקודמים, אך בעיר לא קמה ולו חוליה אחת של הפת"ח שיזמה פיגועים כאלו. כל הפיגועים שביצעה התנועה בעיר הונעו על ידי אנשי פת"ח מבית לחם וממחוזות אחרים. תפקידם של הירושלמים בהוצאה לפועל של הפיגועים היה שולי, גם אם חיוני, ולעתים היו אלו עבריינים קטנים, ולא דווקא אנשי פת"ח מהשורה, שהופעלו לשם כך. ברקע, כאמור, עומדת כנראה המחלוקת בפת"ח סביב פיגועי ההתאבדות בתוך ישראל, וההתנגדות של רבים בהנהגה המקומית לדרך הפעולה הזו.

הזרם הפלסטיני השלישי, הזרם השמאלי, לא היה מעורב ישירות בייזום פיגועי ההתאבדות בירושלים (במקרים בודדים אימצו חברים בחזית העממית בשומרון וברצועת עזה דגם פעולה זה, כמו פיגוע ההתאבדות שביצעו אנשי החזית העממית בשוק הכרמל בתל אביב בנובמבר 2004). הרצון להימנע מפגיעה באזרחים היה שיקול שולי, אם בכלל. התפיסה השלטת הינה שכל עוד ישראל פוגעת באופן רציף בפלסטינים לא חמושים, גם להם הזכות לעשות כך. אבל אולי העדר האמונה בעולם הבא על שפע הטוב שהוא מציע, אולי הרצון להיבדל מהתנועות האסלאמיות ואולי הדאגה להשפעת גל ההתאבדויות על החברה הפלסטינית עצמה הגבילו את הנכונות ליזום ולקחת חלק בפיגועי ההתאבדות. אין זה אומר שלא נעשו כל ניסיונות בתחום הזה, אלא ש"החזית" לא בנתה מערך מלא לשילוח מתאבדים, ולא פעם הסתפקו חבריה בסיוע לגופים אחרים. ניסיון הפיגוע במארס 2002 שבו היו מעורבים חברי החזית בירושלים יכול להדגים זאת. פעילי החזית מהעיר, לואי עודה, התגייס בראשית האינתיפאדה לגרודי חללי אלאקצא בשומרון, מבלי שינטוש את החזית. את הידע שלו בחבלה קיבל בקורס מזורז ממומחה של החמאס - שיתוף פעולה בין-ארגוני בהנעת פיגועים לא היה נדיר באינתיפאדה הזו. במארס 2002 הטיל עליו מפקד הגרודים באותה עת, נאצר עוויס, למצוא ירושלמי שיאות להוביל מתאבד בתוך העיר. עודה פנה לחברו ח'אלד חלבי, אחראי החזית בבית חנינא, וביקש את סיועו. יחד בחרו בגאנדי עודה, אף הוא פעיל חזיתי, ושכנעו אותו להוביל את המתאבד. לאחר כמה שיחות שכנוע הוא הסכים, והם הפגישו אותו עם המתאבד,

ששהה בדירת מסתור ברמאללה. השניים יצאו לדרך לכיוון הגבעה הצרפתית, אך כוח מג"ב שהיה בבית חנינא הבחין בהם ופתח לעברם באש. המתאבד נורה ונהרג, וכך נמנע הפיגוע.

להבדיל מעודה, שפעל במקביל בפת"ח ובחזית, הסתפק חלבי בפעילות בשורות החזית. את דרכו התחיל כפעיל זוטרי בשנת 1993, באמצע שנות ה-1990 הפך לראש חוליה שיזמה פעילות אלימה למחצה והפגנות, ב-1998 מונה לאחראי מטעם החזית העממית על בית חנינא וחיזמא, ובשנת 1999 הצטרף לזרוע הצבאית של הארגון. כשפרצה האינתיפאדה גייס לחזית עוד כעשרים צעירים מהשכונה והפך עבורם למקור סמכות. היה זה טבעי עבורו לסייע לעודה, כאשר זה פנה אליו למצוא מסייע למתאבד, ללא קשר לארגון המשלח.¹⁷

ניסיון הפיגוע הזה היה יוצא דופן; לרוב המשיכה החזית לנקוט בשיטות הפעולה הישנות. פעיליה הציבו מכוניות תופת בעיר (האחת בתלפיות והשנייה במרכז העיר) והטמינו מטענים (למשל: אבטיח ממולכד באוטובוס, מטען במסעדה). חוליה נוספת של החזית תיכננה להתנקש בחיי הרב עובדיה יוסף ואישים נוספים, ואחרת לחטוף ישראלים במטרה לדרוש את שחרור מזכ"ל הארגון, אחמד סעדאת.¹⁸

גם הפעולות הללו כשלו לחלוטין או גרמו לנפגעים בודדים בלבד. פעולה בודדת שהעלתה את יוקרת החזית העממית והוכיחה כי שימרה מעט מיכולתה המבצעית היתה ההתנקשות בשר התיירות רחבעם זאבי, באוקטובר 2001. כמו מכוניות התופת והמטענים, גם פעולה זו היתה יוזמה של מפקדת החזית העממית ברמאללה והזרוע הצבאית שלה שם, ולא של פעילים ירושלמים. גם בפעולה הזו סייע לואי עודה ברמה הלוגיסטית.

חוליות ירי, דקירה ובקבוקי תבערה

פעולות התאבדות הפכו לסימן ההיכר של האינתיפאדה השנייה, ולדרך פעולה מועדפת על רבים בתנועות האסלאמיות והאחרות.

אולם חברי החמאס לא התמקדו רק בפיגועי התאבדות. התארגנות חמאס שפעלה באופן שונה - וראויה לאזכור למרות שלא הצליחה לממש אף אחת מתוכניותיה - הוקמה על ידי מאלכ בכיראת מצור באהר, והתארגנותה כמו גם הרקע של העומד בראשה מאפשרים עוד הצצה לרקע החברתי של הגרעין הקשה של פעילי חמאס בעיר. בכיראת נולד ב-1979 למשפחה אסלאמיסטית מהכפר הדרומי הידוע בגרעין הקשה של פעילי חמאס שצמחו בו. אביו נאג'ח היה פעיל אסלאמי ונכלא בתחילת שנות ה-1980 לשנתיים באשמת פעילות עוינת. מאלכ היה אז בן שנתיים. כשהשתחרר האב המשיך בפעילות במסגרת התנועה האסלאמית, ועמד בראש ועדת המורשת האסלאמית (המקורבת לחמאס) שפעלה בהר הבית. אך טבעי היה שהבן מאלכ יצטרף לחמאס כנער. בשנת 1993, כשהיה בן 14, נעצר לראשונה. על פי המסופר אודותיו בחוגים אסלאמיסטיים, הוא נחקר אז בכלא תל מונד במשך שלושה חודשים ולא הוציא מילה מפיו. כשהשתחרר המשיך לפעול במסגרת התנועה ועם אביו, ובשנת 2001 התחתן. לקראת סוף אותה שנה, במלאת שנה לאינתיפאדת אלאקצא, החליט להקים חוליה חמושה. הוא צירף אליו את בן כפרו, אסמאעיל עפאנה, ויחד השיגו סכום של כמה אלפי שקלים ונסעו לבית לחם. הם לא פנו לאנשי חמאס במקום, אלא דווקא לפעילים במנגנוני הביטחון הפלסטיניים שאותם הכירו, וביקשו מהם נשק לביצוע פיגועים. היו אלו הימים שבהם חלק מכוחות הביטחון הפלסטיניים, גם כאלו הקשורים לפת"ח, הרגישו מחויבות לתרום למאבק המזוין. אנשי הביטחון מכרו להם אקדח וכדורים, והעבירו להם אימון קצר. מאוחר יותר צירפו עוד חבר לחוליה, וקנו אקדח גם עבורו. אבל קודם לכן עשו לחבר החדש מבחן קבלה קצר: הם הלכו איתו לגן הפעמון בירושלים, פגשו בחייל שהלך לבדו עם נשק והטילו עליו להתנפל עליו ולחטוף את נשקו. המגויס הטרי, אכרם אבו זהרה, החל לנוע לעברו ואז אמרו לו כי עבר את המבחן וצירפו אותו אליהם.

השלישייה נפגשה פעמים רבות, ותיכננה מגוון פיגועים: זריקת בקבוקי תבערה לעבר המסעדה בטיילת ארמון הנציב, רצח המאבטח

של בית חינוך עיוורים, רצח שני חיילים שאבטחו גן ילדים בשכונת תלפיות מזרח ורצח משתף פעולה מכפרם. אלא שהם נעצרו מבלי שהצליחו להוציא לפועל אף אחת מתוכניותיהם. גם במקרה שלהם הפך בית המשפט לזירת עימות: באחת הישיבות תקף בכיראת פיזית את חוקר מפלג המיעוטים אבי ששון, ושבר את אפו. אולם בכיראת גם הביע חרטה על מעשיו: את תקיפתו של ששון נימק בכך שהוא דחף את אשתו, וכדי להביא להפחתה בעונשו הדגיש שלא עשה בנשק שרכש כל שימוש. כנראה שטענה זו לא סייעה לו, והוא נשפט ל-19 שנות מאסר.¹⁹ באותה עת אביו היה עסוק בפעילויות רבות נוספות, הן בהר הבית, שם היה ממארגני השיפוצים של בית התפילה המרוואני (אורוות שלמה), והן בשטחים (הוא היה בין מארגני שיירת הסיוע למחנה הפליטים ג'נין אחרי מבצע חומת מגן באביב 2002). האב נשפט כעבור זמן קצר לשמונה חודשי מאסר, באשמת ניסיון להבריח טלפון נייד לבנו שבכלא.

רוב החברים הירושלמים בכל חוליות החמאס שהוזכרו הכירו זה את זה מפעילות בהר הבית, והרישות החברתי חיזק את ביטחונם העצמי. אמונתם העזה בצדקתם עוזרת להם להתגבר על קשייהם, והתמיכה המשפחתית שלהם זוכים בדרך כלל מאפשרת להם להתמיד בפעילות. כך, למשל, אשתו של בכיראת - שנישאה לו רק חצי שנה טרם מאסרו - הצהירה כי איננה מוכנה להתגרש ממנו כיוון שהכירה בסגולותיו הטובות. אלו הם מקורות עוצמה חשובים של החמאס בירושלים, אולם גורמים פלסטינים אחרים הפועלים בעיר אינם משאירים את הבמה לאסלאמיסטים לבדם.

בשבועות הראשונים של האינתיפאדה היו במנגנוני הביטחון הפלסטיניים גורמים ששאפו לתפוס פיקוד על הפעילות הצבאית והסמי-צבאית בעיר (ובמקומות אחרים) ולנתב אותה. הם חשבו שהעיתוי מתאים להפעלת האנשים שגייסו בעיר. כפי שכבר צוין, גם הביטחון המסכל, גם המודיעין הכללי וגם כוח 17 גייסו פעילים בירושלים. רובם המכריע היו פעילים רדומים: לאחר אימון קצר בנשק או באיסוף מודיעין הם לא נדרשו לפעול בשיגרה למען

המנגנון שגייס אותם, אך קיבלו משכורת חודשית לא גבוהה. המטרה המקורית בגיוסם היתה כפולה: ליצור רשת של פעילים שיהיו תלויים כלכלית ברשות הפלסטינית ויהיו נאמנים לה, וכן להקים תשתית לפעילות בעיר. מספר מצומצם של אנשי המודיעין הללו פועלים בשיגרה בשכונות הערביות בעיר ואוספים מידע על התושבים: מי משתף פעולה עם גורמים ישראליים, מי מוכר אדמות ועוד. את מהות התפקיד הסביר אחד מהם לאחר שנעצר על ידי השב"כ: "אני בעצמי כמו שאמרתי בעדות הקודמת שלי, הייתי אוסף בשביל מהנד [קצין הביטחון המסכל בכית לחם] מידע על כל מיני אנשים, כמו שכבר אמרתי בנושאים ביטחוניים, זאת אומרת אם בן אדם מבית צפאפא הוא משת"פ של השב"כ או לא, בנושאים כלכליים, אם בן אדם קנה בית או אוטו או דברים אחרים וגם בנושאים חברתיים ומוסריים אם בן אדם הולך עם נשים או מעשן סמים או דברים כאלה... את המידע שהעברתי למהנד הייתי מוסר לו ישירות אליו בטלפון או בפגישות שלי איתו בכית לחם".²⁰

אלא שכאמור, רוב המגויסים היו רדומים, וההזדמנות להפעיל אותם הגיעה עם פרוץ האינתיפאדה. המקרה של אחדד חוויס מא-טור הוא אופייני. הוא גויס למודיעין הכללי בפיקודו של תאופיק טיראווי בסוף 1997, ובקיץ 1999 עבר אימונים צבאיים ביריחו. ההנחיה שקיבל היתה לאסוף מידע על משתפי פעולה עם השלטונות ועל פלסטינים שביקשו אזרחות ישראלית (המופתי של ירושלים מטעם הרשות הפלסטינית, עכרמה צברי, פרסם פסק הלכה שאסר את הדבר, וגם האוריינט האוס יצא נגד התופעה). כשפרצה האינתיפאדה הוטל עליו לבצע פעולות התקפיות באזור מגוריו א-טור. הוא צירף פעיל נוסף, ועל פי כתב האישום שהוגש נגדם, השניים הציתו משאיות חלוקה של תנובה והשליכו בקבוקי תבערה על כלי רכב צבאיים, שבמקרה אחד גרמו לפציעתו של חייל.²¹ מטרתם היתה לשמר את המומנטום של האינתיפאדה בעיר. באופן דומה נהג גם כוח 17: שניים ממגויסי הכוח, עאמר סלהב ועלי אלגול, קיבלו רימוני יד מאולתרים והנחיה להטיל אותם על מטרות ישראליות. זה היה בחודש הראשון

של האינתיפאדה, והם בחרו מטרה משטרית: מפקדת מחוז ש"י של המשטרה, הנמצאת בראס אלעמוד. הרימון רק גרם נזק לכלי רכב שחנה בסמוך. חודש לאחר מכן עברו לפעילות לא מובחנת נגד אזרחים. הם השליכו רימון לעבר מכונית שנסעה ליד בריכת הסולטן, ויצאו להטיל רימון לעבר מכוניות בכביש מספר 1 בעיר. גם במקרים אלו לא היו נפגעים - פרט לזורק הרימון עצמו. כששלף את הניצרה, בעודו עומד בכביש, התפוצץ הרימון בידו של אלגול וכפו נכרתה.²² דומה שאין זה מקרי שאנשי הביטחון המסכל בעיר נמנעו לרוב מלהשתתף בפעילות ההתקפית הזו. כאמור, לא הכול בפת"ח הסכימו עם הקו המיליטנטי, והמחלוקת חצתה את כל הדרגים. בדרג הפוליטי היה זה אבו מאזן שהתריע על הסכנה הטמונה במעבר למאבק מזוין, ובמעגלים הביטחוניים היה מפקד הביטחון המסכל בגדה, ג'בריל רג'וב, בין מובילי הקו הממתן. בשטח היו פעילים שאימצו דעה דומה, חלקם נימנו עם אנשיו של רג'וב. מולם ניצבו אלו שתמכו במיליטריזציה של המאבק, חלקם הצטרפו לגרודי חללי אלאקצא שהיו תחת השפעתו של ראש התנזים מרואן ברגותי.

מרואן ברגותי סיפר לחוקריו אחרי שנעצר, כי בשלבים הראשוניים של האינתיפאדה הציעו בכירי מערכת הביטחון הפלסטינית ליאסר ערפאת להורות על הפסקת אש, אך הוא לא הגיב לפנייתם. הוא הוסיף שבכירים ברשות התנערו ממנו כיוון שתמך בהסלמה וזכה להסכמה שבשתיקה מצד ערפאת. הוא לא הזכיר את שמו של רג'וב, אבל בתקופה זו גבר המתח ביניהם. מכל מקום, ברגותי הבין ששתיקתו של ערפאת מהווה אישור לפעולה, והחל בייזום פיגועים בשטחים. בתחילה נמנע מפיגועי התאבדות (זה העסק של החמאס והג'יהאד, אמר לאנשיו) ובכלל מפיגועים בתוך ישראל, אך עד מהרה החל לתמוך ולסייע גם לפיגועים כאלו, כדי לגרום לציבור הישראלי להפסיק את תמיכתו בכיבוש וכדי לא להשאיר את השטח לתנועות האסלאמיות.²³

בירושלים היה ככל הנראה ריכוז של מתנגדים לפעילות הזו, וחלקם הביעו את דעתם בפגישה של פעילי פת"ח עם ערפאת בראשית

2002. ערפאת, מספר אחד ממשותפיה הפגישה, לא קיבל את דעתם. גם אם לא ניתב בעצמו את המהלכים ולא הורה על פיגועים, לא היה מוכן לצאת נגד המאבק המזוין, שיחזר אותו פעיל ירושלמי, אף הוא ממתנגדי הפעילות המזוינת בישראל. "הוא ציפה שהאירועים הללו יכריחו את ישראל להסכים לווייתורים יותר מאשר בקמפ דייוויד," מנתח אותו פעיל, "אבל התוצאה היתה הפוכה: האינתיפאדה השנייה הרעה את מצבנו."²⁴

המחלוקת הפנימית בפת"ח עמדה, כאמור, ברקע דלות הפעילות של התנועה בירושלים, וחלק ניכר מהפיגועים בעיר בוצעו על ידי התארגנויות פת"ח מחוצה לה. כך פיגועי ההתאבדות שיוזמיהם היו אנשי התנזים בבית לחם, כך החדרת מטענים דוגמת זה שהוטמן בבית הקפה ביאנקיני, וכך גם פיגועי הירי שבהם נהרגו כמה אזרחים ישראלים (בעטרות, בנווה יעקב, ברח' יפו ובכביש רמות) אותם יזם אחמד ברגותי, מקורבו וקרובו של ראש התנזים מרואן ברגותי.²⁵ גדודי חללי אלאקצא הצליחו להקים חוליה חמושה אחת בג'בל מוכבר שחבריה ירו לעבר תחנת המשטרה בשכונת תלפיות מזרח, לעבר נידת ולעבר בתים בשכונה - אך ללא נפגעים. בכל מקרה, חוליה זו היתה היוצאת מן הכלל, לא דפוס הפעולה העיקרי של הפת"ח בעיר. החזית העממית והחזית הדמוקרטית, לעומת זאת, אירגנו אז חוליות שפעלו בשכונות מזרח העיר. שני מוקדים חשובים של פעילות היו בשכונות עיסאווייה וראס אלעמוד. עיסאווייה מצויה למרגלות הקמפוס של האוניברסיטה העברית בהר הצופים, וראס אלעמוד היא השכונה העלית של סילוואן, המשקיפה ממזרח על הכפר - וגם על הר הבית.

קשה לקבוע בוודאות מדוע דווקא שכונות אלו בלטו בפעילותן יחסית לשכונות אחרות. סיבה אפשרית אחת היא מסורת הפעילות של חזיתות השמאל בשתי השכונות הללו (בראס אלעמוד חזקה גם תנועת החמאס, אולם המועדון המקומי מזוהה עם החזית העממית). בנוסף, שתי השכונות ניזוקו לא מעט מהחיים תחת השלטון הישראלי, אף שלא בהכרח יותר מאשר שכונות אחרות, ולא תמיד תוצאת הלחץ

היא פעילות יתר. בראס אלעמוד בנתה עמותת המתנחלים עטרת כהנים שכונה קטנה, על אדמות שבעלותן היתה שנויה במחלוקת: כולל ווהלין טען שאדמות אלו נרכשו על ידיו בשנות ה-1920, בעוד מחזיקי הקרקע, בני משפחת אלגול, טענו כי האדמות בבעלותם. בית המשפט העליון פסק נגד משפחת אלגול כבר בשנת 1984, בין היתר בהתבסס על כך שכבר האפוטרופוס הירדני על נכסי האויב טען שהם רשמו את הקרקע על שמם שלא כדין.²⁶ יותר מעשור לאחר מכן, בתקופת ממשלת נתניהו, החלה הבנייה ליהודים במקום. כמקובל בירושלים, זכו היהודים לאחוזי בנייה גבוהים יותר משכניהם הערבים, מה שהוסיף לרגשות התסכול. גם העובדה שכמה מתושבי הבתים הסמוכים להתנחלות הגיעו להסדרים כספיים עם המתנחלים התסיסה את החוגים הלאומיים בשכונה.

ללא קשר מובהק עם המחלוקת על הקרקע, משפחת אלגול היתה אחת ממובילות המאבק הלאומי באזור וייצגה בכבוד את החזית העממית באזור סילוואן-ראס אלעמוד. כמה מבני המשפחה נחשרו ברצח תושב השכונה שסחר באדמות עם יהודים בזמן האינתיפאדה הראשונה ועונו בחקירתם;²⁷ אחד מבני המשפחה, שהוזכר לעיל, היה בכוח 17 ונפצע כשניסה להשליך רימון יד בכביש מספר אחת, ובאינתיפאדה השנייה היו מעורבים כמה מהם בהקמת חוליה של החזית העממית. בתקופת השיא של האינתיפאדה פעלו בראס אלעמוד במקביל שלוש חוליות של החזית העממית שהיו קשורות זו לזו, כולן בהנחיית מוחמד אלגול. החברים בהן היו מבני המשפחה המורחבת וצעירים נוספים מהשכונה. החוליות פעלו תקופה ארוכה יחסית, כמעט שלוש שנים. עיקר פעולותיהן היו במסגרת מה שמכונה "הפרות סדר": הם הבעירו צמיגים, חסמו צירי תנועה, ערכו תהלוכות, כתבו סיסמאות של החזית על הקירות וכיוצא בכך. הסטודנטים שבחבורה, שלמדו בקמפוס אבו דיס של אוניברסיטת אלקודס, היו פעילים במסגרת ג'בהת אלעמל אלטלאבי - חזית העבודה הסטודנטיאלית - תא הסטודנטים של החזית, הפיצו כרוזים, הפיצו חומר של התנועה ואירגנו כנסים. גם מפעילות סמי-צבאית לא נמנעו: הם יידו אבנים

ובקבוקי תבערה לעבר משטרת ש"י שבשכנותם ולעבר מחסום צה"ל הסמוך אליה.²⁸

מוקד פעילות שני של חזיתות השמאל בעיר היה בכפר עיסאווייה, שם בלטו תאים של החזית הדמוקרטית. הכפר, שהפך לשכונה עירונית, איבר מאז 1967 חלק ניכר מאדמותיו: על חלק מהן נבנתה שכונת הגבעה הצרפתית, הבנייה לפלסטינים ביתרת שטח הכפר נאסרה, ובתים רבים שנבנו בכפר ללא רישיונות נהרסו לאורך השנים על ידי העירייה. הסמיכות של השכונה לגבעה הצרפתית הולידה יחסים מורכבים, גם ידיויות ושותפויות, גם יריבויות וסכסוכים, אולם דומה שתושבי הכפר חשו שהם נמצאים במאבק מתמיד מול הממסד הישראלי. באינתיפאדה הראשונה עודדו הפעילים הפוליטיים בכפר את הנוער והצעירים להיאבק בכיבוש, שאת תוצאותיו הם חשים יום יום, והפגנות היו שם דבר שבשגרה. העירייה ניסתה לשפר מעט את המצב ובין היתר בנתה בית ספר חדש בכפר, אבל עבור התושבים היתה זו אך הקלה פורתא במציאות של קיפוח מתמיד. כשהחלה האינתיפאדה השנייה צמחו בכפר התארגנויות מיליטנטיות שהתבססו גם על פעילים מודעים פוליטית וגם על נערים מתוסכלים.

מיקומו של הכפר עיסאווייה - סמוך לאוניברסיטה העברית ולהדסה, וכן לכביש מעלה אדומים - פתח בפני הפעילים המקומיים אפיקי פעולה מפתים. הבולט שבהם היה ירי ויידוי אבנים לעבר כלי רכב הנוסעים בכביש שמתחת לכפר. בן הכפר, איש הזרוע הצבאית של החזית הדמוקרטית, סאמר טארק אלעיסאווי, הקים בכפר כמה צוותים חמושים. בדרך כלל הוא גם חנך אותם בפעולתם הראשונה. מעבר למחויבותו למאבק במסגרת החזית, ניתן להניח שגם העובדה שאחיו פאדי נהרג ב־1994 בהפגנה בעקבות הטבח שביצע ברוך גולדשטיין במערת המכפלה שבחברון דחפה אותו לפעילות. מכל מקום, צוות אחד שהקים כלל שני צעירים מהכפר, עלא ומוחמד מחמוד. בסוף יולי 2001, בשעת לילה מוקדמת, הגיע סאמר מרמאללה עם שני כלי נשק, פגש את השניים בעיסאווייה וירד איתם לעבר הכביש הראשי.

מוחמד התייצב בנקודת תצפית, סאמר ועלא בעמדות ירי, וכשעברה טרנזיט משטרית ירו לעברה ופצעו את נהגה. פעיל אחר בכפר, מוראד עביד, העביר לשניים גם קלצ'ניקוב ואחרי כמה שבועות הם שוב התמקמו מעל הכביש ופתחו באש לעבר אוטובוס. הם נעצרו זמן קצר לאחר הפעולה השנייה. במשפט הביעו חרטה על מעשיהם.²⁹

סאמר - בן הכפר ששהה אז רבות ברמאללה - הגיע לכפר גם כדי לחנוך את חוסיין דרבאס. יחד איתו הלך, בליל ה-30 באוקטובר 2001 לחניון החיצוני של האוניברסיטה העברית. הפעם סאמר היה זה שפתח באש, שכוונה לעבר מכונית בה ישבו שני סטודנטים. המכונית ניזוקה אך הם לא נפגעו. לחוסיין דרבאס הצטרף מאוחר יותר קרובו, חמזה דרבאס, ויחד ביצעו מספר פעולות ירי לעבר כלי רכב. ברשותם היו גם מטעני צינור, שאותם תיכננו להטיל לעבר רכב הביטחון של האוניברסיטה, אך לבסוף נרתעו מכך. פעולה נוספת שביקשו לעשות אך התחרטו מעידה על העדר מקורות כספיים מספיקים: סאמר הטיל עליהם לשדוד מכונית GMC שבעליה יהודים ונהגה בן הכפר, אך הם חזרו בהם כדי לא לפגוע בפרנסתו.³⁰ הם נעצרו בירושלים. סאמר אלעיסאווי מפעילם נעצר בזמן מבצע חומת מגן ברמאללה. הוא נשפט לשלושים שנות מאסר. מספר חברי החזית הדמוקרטית מעיסאווייה שישבו בכלא בשנת 2005 הגיע ל-11.

צעירים אחרים מהכפר לא נשאו נשק, והסתפקו ביידוי אבנים מצוקי עיסאווייה לעבר הכביש. כמה וכמה מהם נעצרו.³¹ בתגובה חסמה המשטרה את רוב הדרכים המובילות לכפר - כולל הדרך העולה ממנו לבית החולים הדסה ולאוניברסיטה העברית - בסוללות עפר, והשאירה דרך פתוחה אחת בלבד. בעקבות כל אחד מהאירועים הוצבו מחסומים גם בכביש היחיד שנותר פתוח, והכניסה והיציאה מהכפר הפכו למשימה קשה ולא נעימה.

חלק ניכר ממשליכי האבנים פעלו על דעת עצמם, ללא הכוונה חיצונית. פעילים פוליטיים של החזיתות והפת"ח בכפר אף הביעו התנגדות למעשיהם, ובייחוד לפגיעות בבית החולים הדסה ובחניון המכוניות שלו. "באינת'פאדה הראשונה השלכת אבנים היתה חלק

ממאבק כולל עם מטרה ברורה, "נימק אחד המתנגדים, אסיר ביטחוני משוחרר. "עכשיו זה נעשה רק כדי לפרוק לחץ, לעשות בלאגן".³² במילים אחרות: גם אם ברקע הפעולות הללו עומדת ההתנגדות לישראל ולמעשיה, עדיין אין לראות בהן מעשה פוליטי מושכל, הנובע מראייה כוללת כאשר למטרה הרצויה והדרכים להשגתה.

ובכל זאת, הפעילות העצמאית מעידה על כך שיש אנשים שאינם זקוקים למטרייה ארגונית כדי לפעול - וכן על עומק התסכול במזרח העיר. הנערים שהשתתפו בפעולות הללו היו לעתים קרובות נערים עובדים בעבודות דחק, ממשפחות עם הכנסה נמוכה. גם אם לא היו בעלי תודעה פוליטית מפותחת, הרי שאין ספק שהרגישו היטב שהם חיים במסגרת המפלה אותם לרעה ומקפחת את זכויותיהם. העובדה שפעלו ללא מסגרת ארגונית מצביעה על כך שהם צברו מספיק זעם כדי שלא יהיו זקוקים למפעיל או להנחיות מבחוץ. אכן, בעקבות הריגתו של בן הכפר סמיר דארי בנובמבר 2005 על ידי שוטר מג"ב (שהועמד אחר כך לדין) יצאו רבים מבני הכפר להפגנה אלימה, ואחדים מבני המשפחה יצאו להצית מכוניות בחניון בית החולים הדסה. לעתים ניסו פעילים מאורגנים לגייס את הממורמרים והזועמים אל שורותיהם: פעילי פת"ח הקימו באותה תקופה לערך חוליית מיידית בקת"בים; חוות הדעת של קציני המבחן שהוגשו במשפטם הצביעו על האפשרות שפעלו מתוך תסכול ולא ממניעים אידיאולוגיים.³³

ובחזרה לפעילות לא מאורגנת: זו לא מתמצה בהכרח ביידוי אבנים. שני צעירים מסילוואן השיגו בקיץ 2001 נשק והקימו חוליה עצמאית שפעלה סביב שכונת מגוריהם. הם ירו לעבר אוטובוס אגד ליד שער האריות, לעבר בתי יהודים בשכונת אבו תור ולעבר עמדת אבטחה ובית בסילוואן שבו מתגוררים מתנחלים. צעיר אחר מסילוואן השליך עם חברו בקבוק תבערה לעבר רכב הביטחון של מתנחלי סילוואן. בכל המקרים הללו לא היו נפגעים בנפש, ונגרם אך נזק קל.³⁴ חבורה אחרת שפעלה באותו אזור היתה אפקטיבית יותר, למרות הגיל הצעיר של חבריה. יוזם החוליה היה השרת בבית הספר באבו תור, וחבריה היו תלמידים בבית הספר המקומי בגילים בין 14 ל-18.

אף היא הוקמה בסוף שנת 2001, בעת שהזעם על פעולות ישראל גבר. בראשית דרכם הכינו בקבוקי תבערה והשליכו אותם על בתים באבו תור ועל בתי הקפה שבטיילת ארמון הנציב, שאחד מהם נשרף כליל. גם מתקיפות ישירות לא נמנעו: הם הכו עובר אורח שהבחין במעשיהם עד שאיבד הכרתו, ונטלו ממנו את כספו ותיקו.

בינואר 2002 החליטו חברי החוליה לשרדג את פעילותם. הם הצטיידו בסכינים וגז מדמיע, פנו לטיילת ארמון הנציב ודקרו יהודי מבוגר שרץ לאורכה. הם גם הניחו בלוני גז סמוך לבית ברחוב נעמי ופוצצו אותם. במקום פרצה שריפה. בפברואר 2002 תקפו צעיר וצעירה שפסעו בטיילת. הם ניסו להימלט והבחורה, מורן עמית, כשלה, נפלה, ונדקרה על ידיהם למוות. זה היה סופה של החוליה. כוחות הביטחון הוזעקו למקום על ידי עובר אורח וחברה של עמית. הם פתחו במרדף אחרי החוליה. הנערים השליכו לעברם מטען חבלה מאולתר, אך לוחמי מג"ב המשיכו במרדף ועצרו אותם. אחד מהם, סאמר אבו מיאלה, מת בזמן המעצר. חבריו טענו שהוכה למוות על ידי שוטרי מג"ב.³⁵

הנערים הועמדו לדין ונשפטו לשנות מאסר ארוכות. מארגן החוליה ואחד מחבריו סירבו להביע חרטה. הצהרה על חרטה – שהיא אקט מקובל בבתי משפט – נתפסה בעיניהם כטקס כניעה שבו הם אמורים להתכחש לאמונותיהם ולכפוף ראשם בפני הסדר החברתי-פוליטי הקיים ובפני העוצמה הצבאית-משפטית של ישראל. שאר החברים בחוליה הודיעו לבית המשפט על חרטתם, כמצופה מהם. אין סיבה להניח שמצהירי החרטה באמת התחרטו. לא תמיד יש זיקה מלאה בין הצהרות ומעשים. מאידך, גם השתתפות בתחרויות גביע הכדורגל לזכר אבו מיאלה שמארגנת קבוצת הכדורגל של אבו תור, אינה מעידה בהכרח על הסכמה עם מעשיו. שהיד ראוי להנצחה מכובדת, גם אם חלוקים על דרכו.³⁶

המאבק המזוין, נסכם, התרחש בירושלים ועל ידי תושביה בהיקף מצומצם מבחינת רמת היוזמה של התושבים בעיר, אך מספר הנפגעים

היהודים כתוצאה ממעורבותם היה גדול יחסית. הפת"ח בירושלים, מסיבות שעמדנו עליהן וסיבות נוספות שיוזכרו בהמשך, לא יזם פיגועים של ממש, זאת לעומת תנועת החמאס בעיר שהוציאה כמה התארגנויות משמעותיות מבחינת דרכי פעולתן ותוצאות הפיגועים שביצעו. חזיתות השמאל ניסו את כוחן בפיגועי תופת וראווה ללא הצלחה ניכרת, אך הצליחו להעמיד ולהפעיל כמה חוליות ירי ובקת"בים באזורים שונים של העיר. הג'יהאד האסלאמי לא הטביע את חותמו על הפעילות בעיר. עם זאת יש לשים לב שמקור הסמכות של רוב החוליות שפעלו בירושלים היה מחוץ לעיר. הן נשענו על תמיכה לוגיסטית ממפקדות מחוץ לירושלים, וקיבלו את ההנחיות לפעולותיהן מהמפקדים הצבאיים של ארגוניהן. במקביל פעלו בעיר כמה חוליות עצמאיות, שמעשיהן העידו על עומק ההתנגדות לישראל בקרב חלק מהאוכלוסייה.

השפעת הפיגועים, בשנות השיא שלהם, על חיי היומיום של יהודים ירושלמים רבים היתה ניכרת ביותר. רבים מהם הפסיקו לנסוע בתחבורה ציבורית או מנעו מעצמם ומילדיהם לצאת למקומות בילוי ציבוריים. אולם עם דעיכת טרור המתאבדים, חזר המצב בירושלים לשיגרה. אחד הסימנים הבולטים לכך הוא שיבתם של יהודים לשווקי העיר העתיקה. וכך, בעוד ברצועת עזה ובערי הגדה המערבית פעילים פלסטינים ממשיכים כמאבק המזוין באמצעות שיגור קסאמים ובדרכים אחרות, צה"ל מבצע פעולות יזומות הגובות מחיר דמים כבד והעימות הולך ומתמשך, הרי שבירושלים הערבית, וליתר דיוק בחלקים ממנה (במובן זה אינה דומה העיר העתיקה למחנה הפליטים שועפאט, ואין דומה רח' צלאח א-דין לסילוואן), דומה שאין סכסוך בין העמים. ובעוד יהודים אינם מעזים להיכנס לג'נין ולחאן יונס, הם מתקבלים בברכה בשווקי שער יפו ושער שכם. תופעה זו מרתקת בין היתר בשל העובדה שתושבי ירושלים המזרחית אינם מנותקים מההוויה הפלסטינית, רבים מהם קשורים קשרי משפחה עם השטחים (ובעיקר חברון), וכמו שראינו, גם לא נמנעו מהמאבק המזוין. לחזרה המהירה של שיגרת החיים בעיר היתה השפעה על מספר

ההרוגים הפלסטינים מבין תושביה. על פי נתוני הלשכה הפלסטינית המרכזית לסטטיסטיקה, מספר ההרוגים במחוז ירושלים מראשית האינתיפאדה ועד פברואר 2005 היה 64 (רובם מחוץ לגבולות המוניציפליים של העיר), מתוך המספר הכולל של ההרוגים שהיה 3,798. כלומר: שיעור הנפגעים מקרב אוכלוסייה המונה מעט יותר מעשירית מאוכלוסיית השטחים, היה פחות משני אחוזים מכלל הנפגעים, או שישית ממה שהיה מצופה על פי שיעורם בכלל האוכלוסייה. אפשר להעיר כאן כי ירושלים יוצאת דופן בכך שמספר ההרוגים הישראליים בה שילש את מספר ההרוגים הפלסטינים, בעוד בחשבון כלל ארצי מספר ההרוגים הפלסטינים הוא פי שלושה ויותר ממספר ההרוגים הישראליים.

המיעוט היחסי של ההרוגים הפלסטינים נובע מהעדר כמעט מוחלט של פעילות חמושים בעיר, בשל היותה תחת שליטה ישראלית מלאה. בנוסף, ניתוקה של העיר מהשטחים איפשר לתושביה "לפרוש" מהמאבק המזוין כאשר הבחינו בנזקיו. הבחירה של רבים להימנע מהשתתפות אקטיבית יותר במאבק המזוין נבעה, כנראה, גם מכך שיש להם יותר מה להפסיד (כוח הקנייה של הישראלים, למשל, או נכונותם להמשיך להעסיק פלסטינים). כל אלו תרמו לחיזוק התפיסה, גם בקרב חוגים פוליטיים, שהמאבק החשוב בירושלים אינו המאבק המזוין אלא המאבק על הזהות הערבית של העיר ועל זכותם להישאר בירושלים ולחיות בה בכבוד. התארגנויות פוליטיות ומוסדיות רבות אכן שמו במוקד פעילותן את המימדים האלו, גם לפני פרוץ האינתיפאדה השנייה, וגם לאחר מכן.

פרק רביעי

פעילות פוליטית בצל אינתיפאדת אלאקצא

למרות הצלחות מסוימות של הטרור הפלסטיני בייזום פיגועים, בהסבת אבדות ובגרימת חרדה לציבור הישראלי, רבים יסכימו כי אינתיפאדת אלאקצא לא קידמה את הפלסטינים לעבר מדינה עצמאית. אמנם ניתן לשמוע דוברים פלסטינים, בעיקר מהזרם האסלאמי, הקובעים כי פעולות המתאבדים הצליחו לכופף את ישראל ולהראות לה כי אינה כל יכולה וכי הנסיגה מרצועת עזה היתה תוצאה של המאבק הפלסטיני המזוין (טיעונים שיש בהם מן האמת), אך דומה שלא יהיה מי שיחלוק שמצבם של הפלסטינים כיום גרוע ממה שהיה ערב האינתיפאדה. גם מעמדה הבינלאומי של ישראל לא נפגע, כפי שציפו הפלסטינים, ולא הופעל עליה לחץ משמעותי לרסן את פעולותיה או לבוא בהצעות הוגנות יותר כלפי הפלסטינים. אלא שהניצחון הישראלי, נכון לזמן כתיבת שורות אלו, הוא ניצחון פיזי, ארצי. בקרב החשוב יותר, הקרב על התודעה שעליו הכריז רמטכ"ל צה"ל בזמן האינתיפאדה, משה יעלון, לא זכו הישראלים להישג כלשהו. הפלסטינים עדיין לא מקבלים את זכותה של ישראל להפקיע קרקעות וליישב בהן יהודים, ודוחים את כוונתה להמשיך

את שליטתה הישירה והעקיפה על הפלסטינים, לקבוע את גבולות המרחב הפלסטיני ולפקח על הנכנסים והיוצאים ממנו. גם בשאלת ההכרה בזכות קיומה של מדינת ישראל לא חל כל שינוי משמעותי. תפיסת העולם העמוקה, הבסיסית, על פיה ישראל היא גורם זר שהשתלט על ארץ לא לו בסיוע מעצמות המערב, היא עדיין נחלת הרוב. אמנם קיים זרם חשוב בחברה הפלסטינית הגורס כי המציאות מחייבת להגיע להסדר עם ישראל, לטובת הפלסטינים עצמם, אולם עוצמת הכוח שהפנתה ישראל בתקופת אינתיפאדת אלאקצא, לא רק נגד מי שעסק בטרור מובהק אלא גם כלפי תשתיות ומוסדות ממשלתיים ולמעשה כלפי כל פלסטיני שהוא, רק חיזקה את התפיסה הפלסטינית הרווחת כי ישראל היא גורם אלים ומסוכן הכופה עצמו על המרחב.

כישלון המאבק המזוין התרחש בד בבד עם צמצום מכלול הפעילות המוסדית והפוליטית הפלסטינית, שנבע מכמה גורמים. ראשית – בתקופת האינתיפאדה השנייה פעלה ישראל לא רק נגד המנגנונים הצבאיים אלא גם נגד כלל המוסדות הפלסטיניים. בירושלים התבטא הדבר בסגירת האוריינט האוס, לשכת המסחר והתעשייה ומוסדות נוספים, מבלי שקמו להם תחליפים. סיבה שנייה היא שהמאבק המזוין נחשב לכלי המשמעותי ביותר במאגר כלי המאבק של תנועות שחרור לאומיות. תבוסה מציבה את התנועה בעמדת חולשה שממנה אינה יכולה להציג את דרישותיה הפוליטיות הבסיסיות, מגבירה את הייאוש ומפחיתה את הנכונות להתארגנות פוליטית. סיבה שלישית היא המחלוקות הפנימיות בתוך הפת"ח סביב הכדאיות והלגיטימיות של המאבק המזוין, וכן המאבק בין פת"ח-פנים (שהניע את האינתיפאדה הראשונה בשטחים) לפת"ח-חוץ (ששב למולדת אחרי אוסלו). מחלוקות אלו לא חפפו זו את זו, ושני המחנות נפגעו. השמאל הפלסטיני, שהיה פגוע וחלש עוד קודם לאינתיפאדה השנייה, מאז קריסת הגוש הקומוניסטי וביתר שאת לאחר הסכמי אוסלו, לא הצליח ליצור תשתית מוסדית, ורק הזרם האסלאמי שמר על כוחו, ואולי אף התחזק.

כישלון האסטרטגיה הפלסטינית והמחלוקות הפנימיות הביאו לירידה באמון הציבור בהנהגת הרשות הפלסטינית, ובמקרים מסוימים גם לירידה בכוח המשיכה של הרעיון הלאומי בכלל, ואף לכך השלכות שליליות על נכונות למעורבות פוליטית. אין לטעות בנקודה זו. התחליף לרעיון הלאומי אינו בהכרח כניעה וקבלת מרות ישראל. זוהי אפשרות אחת, ומי שמבטא אותה יעשה זאת לרוב בזהירות רבה, תוך שהוא מסייג את דבריו ל"מצב הנוכחי". אכן, בין תושבי מזרח העיר יש לא מעטים האומרים שכרגע - והדגש הוא על "כרגע" - אין טעם להיאבק למען עצמאות פלסטינית או כל חזון לאומי אחר, וכי במציאות הנוכחית "שב ואל תעשה עדיף". אך כזכור, לרעיון הלאומי קיים תחליף זמין, והוא השיבה לדת. אלא שגם בתחום זה מתפצלות הדרכים. לעתים תוצאתה של השיבה לדת היא הגברת הפעילות הפוליטית (כמו במקרה של הדור הצעיר של החמאס), אך לאחרונה ניתן להבחין בהתחזקות מפלגה אסלאמית שהיתה שולית יחסית - מפלגת השחרור (חזב אלתחרייר) - שהמאבק המזוין בישראל אינו בראש סדר העדיפויות שלה. ליתר דיוק: המפלגה קובעת כי הקמת הח'ליפות קודמת לג'יהאד, וזאת מתוך נאמנות לדרכו של מוחמד. כיוון שכך, אין היא נוטלת חלק במאבק המזוין, למרות שאינה מונעת מחבריה לעשות כן, ובה בעת שוללת את הלגיטימיות של הרשות הפלסטינית. במחצית השנייה של שנת 2006 ניתן היה להבחין בהתחזקות ניכרת של התנועה. באוגוסט 2006 היא ערכה, לראשונה בהיסטוריה שלה, עצרות ענק בשטחים שבהן השתתפו רבבות אנשים שציינו את יום הזיכרון לתום הח'ליפות האסלאמית לאחר מלחמת העולם הראשונה. אין זו רק תוצאת פעולות ההכנה שעשו חבריה במשך שנים. הייאוש מהרעיון הלאומי ומייצגיו הוא שמחזק את התנועה, וכך גם קשיי התפקוד של ממשלת החמאס שנבחרה בראשית אותה שנה. מאמינים רבים ראו בקשיים אלו סימן לחוסר התוחלת של הגישה האסלאמיסטית המסורתית שאותה ייצגה. חובבי תיאוריות קונספירציה מקרב מתנגדי המפלגה טוענים ששירותי הביטחון הישראליים עומדים מאחורי צמיחתה המסחררת, בדיוק

משום שאינה דוגלת ב"ג'יהאד עכשיו". אמנם קשה להניח שישראל חוזרת כיום על הטעות שעשתה בשנות ה-1970 וה-1980, עת חיזקה את "האחים המוסלמים", אבל עבור מתנגדי מפלגת השחרור זוהי דרך להסביר את התחזקותה המהירה.¹

פסיביות פוליטית איפיינה את תושבי העיר (ולא רק אותם) גם בשנות אוסלו, ויש מקום להזכיר את הסיבות לכך. סיבה כלל ארצית היתה עצם הקמת הרשות הפלסטינית. לאחר שנים ארוכות של מאבק, פעילים רבים חשו כי הם עייפים מפעילות פוליטית. היו בהם שניסו להשתלב בתפקידים שונים ברשות, אחרים פנו לזירת הארגונים-הלא-ממשלתיים (NGOs), ואחרים נטשו את הזירה הציבורית לחלוטין. בירושלים ניתן להצביע על ההטבות שמעניקה התושבות הישראלית ועל החשש מאובדנה כסיבה חשובה לפסיביות בציבור הרחב, בעוד אנשים מעורבים פוליטית אינם מוצאים זירת פעילות בשל מה שמכונה בשיח הפלסטיני המקומי "העדר אג'נדה ירושלמית". כדאי להרחיב בנקודה זו: פעילים פלסטינים בירושלים טוענים שמעמדם המיוחד של ירושלים ותושביה, והעובדה שאינם כפופים רשמית לרשות הפלסטינית, מחייבים גיבוש קו פעולה ייחודי. הכוונה איננה לערער על סמכותה של הרשות הפלסטינית, אלא להכיר במציאות שבה מעמדם הפוליטי והמשפטי שונה ממעמד יתר תושבי השטחים, ומתווה הפתרון לבעיית ירושלים יהיה שונה מהפתרון בשאר השטחים. הכרה כזו מחייבת גיבוש חלופות ויצירת דרכי מאבק מתאימות. מתוך ראייה זו הקים פייסל חוסייני, בסוף שנות ה-1990, צוות שיבחן את הצרכים של מגזרים שונים בירושלים המזרחית ויגבש דרכי פעולה שיאפשרו לפעול מולם ולמענם, במסגרת מבט פוליטי כולל. בין היתר קיווה למנוע "זליגה זהותית" של פלסטינים במזרח העיר לעבר הישראליות, או למצער למנוע את התנתקות הדור הצעיר מהתנועה הלאומית הפלסטינית וערכיה, תהליכים שאובחנו אז בעיר ונבעו מהאכזבה מהרשות הפלסטינית וסיבות נוספות שהוזכרו לעיל. הדוחות שהכין הצוות ומסקנותיו גוועו יחד עם פייסל חוסייני, שהלך לעולמו ב-2001 (רבים מציינים את העדרו כאחת הסיבות להתפרקות

המערכת הפוליטית הפלסטינית בעיר), ועד היום מסכימים כמעט כל הדוברים הפלסטינים כי אין בנמצא קו פוליטי ברור סביבו יוכלו תושבי העיר המזרחית להתגבש.

ובכל זאת, גם בשנות אוסלו וגם במהלך האינתיפאדה התקיימה פעילות פוליטית לא מזוינת. אלא שזו התאפיינה, ועדיין מתאפיינת, בהעדר קווים מנחים, בהעדר מקור סמכות ובתחושה קשה של ייאוש בשל הקושי להביא לשינוי המציאות אל מול המערכות הישראליות, שלרשותן משאבים גדולים בהרבה, מנגנוני אכיפה (גם כוחניים וגם משפטיים) ויכולות תעמולתיות. הפעילות ההמונית-עממית אינה מרובה: עיקרה יציאה לרחובות סביב ימי זיכרון או לפעולות מחאה, לעתים באופן ספונטני, לעתים בדרבון גורמים פוליטיים (מקבלי המשכורות מטעם מנגנוני הביטחון הפלסטיניים מונחים לעתים להוציא אנשים לאירועים כאלו). כך היה בשבועות הראשונים של האינתיפאדה, כאשר מאות צעירים יצאו בתהלוכות מחאה בימי שישי ברחובות הסמוכים להר הבית, וכך התקבצו מאות צעירים ברחובות ירושלים המזרחית ביום האדמה של שנת 2001, לאחר ההתנקשות בשיח' אחמד יאסין (מארס 2004), בזמן הלוויית ערפאת (נובמבר 2004), בעקבות הרג משפחת גאליה בעזה (קיץ 2006) ומשפחת נעאמנה בבית חאנון (נובמבר 2006) ואירועים נוספים. התפרצויות ספונטניות (או ספונטניות למחצה) אירעו גם כמחאה על כניסת מתנחלים לבתים במזרח העיר. ביום האחרון של מארס 2004 נכנסו מתנחלי אלע"ד למבנה בסילוואן. הדבר הוביל להתפרעות המונית בכפר, כאשר בין אלו שהובילו את ההתנגדות היו צעירים שהיו מעורבים גם בעבר במתקפות אבנים על מתנחלי סילוואן ורכבי הביטחון שלהם.² גם כניסת מתנחלים לשני בניינים בשכונת א־טור (אפריל 2006) לוותה בהתפרעות המונית (כמה ימים מאוחר יותר גם נרצח פלסטיני שהיה מעורב בעסקה). לעתים רחוקות הצליחו גם ההפגנות נגד גדר ההפרדה לקבץ מאות מפגינים. אבל אלו היו האירועים היוצאים מן הכלל. רוב תושבי מזרח ירושלים ביכרו לשבת ספונים בבתיהם, מבלי לקחת חלק בפעילות פוליטית מכל סוג. מי שניסו לשמר את גחלת הפעילות בשנותיה הראשונות של

אינתיפאדת אלאקצא, היו הפוליטיקאים המקצועיים והפעילים הלאומיים המסורים מקרב הפלסטינים בעיר. פעילותם היתה לרוב הצהרתית ונועדה להוכיח שהפלסטינים לא ויתרו על בירתם ירושלים. גורמי הביטחון הישראליים - בהנחיית הדרג הפוליטי - המשיכו בתקופה זו את המאבק העיקש שניהלו נגדם בשנות אוסלו, ואף ניצלו את המציאות הפוליטית החדשה כדי להחריף את המאבק, לא פעם תוך מעצר אישים פוליטיים במטרה להרתיע מפעילות. הנה כמה דוגמאות בולטות: ביולי 2001 נסגרה לשכת המסחר הפלסטינית בעיר, וראש הלשכה, חבר המועצה המחוקקת אחמד האשם גזייר נעצר לחקירה. באוגוסט 2001 פשט כוח של הימ"מ על האוריינט האוס והמקום נסגר בצו של השר לביטחון פנים עוזי לנדאו (צו הסגירה למוסדות הללו מתחדש מדי שישה חודשים עד לכתיבת שורות אלו). בספטמבר אותה שנה נעצר מחזיק תיק ירושלים ברשות, זיאד אברזיאד, בהיותו בעיר. כתושב עיזריה הנושא תעודת זהות של השטחים הוא הוצא אל מחוץ לגבולות ירושלים. חודש לאחר מכן הגיעו שוטרים לביתו לעריכת חיפוש. בדצמבר ניסה סרי נוסייבה, אז מחזיק תיק ירושלים ברשות הפלסטינית, יחד עם חבר המועצה המחוקקת חאתם עבד אלקאדר ואחרים לערוך קבלת פנים לדיפלומטים זרים במלון אימפריאל במזרח העיר לרגל החגים. המשטרה הגיעה למקום ועצרה אותם ואת מלוויהם.³ בספטמבר 2002 סגרה ישראל את האגודה הירושלמית לאמנות ופולקלור ואת איגוד המועדונים הערביים, שהמשיכו בפעילות חברתית ותרבותית בעיר.⁴ לא ברור האם ועד כמה היתה למוסדות הללו זיקה לרשות הפלסטינית או לפעילות עוינת, או שמא היה זה צעד פוליטי במהותו.

הלחצים הללו הביאו לכך שהמאבק הפלסטיני למען ירושלים התנהל בעיקרו מחוצה לה, ורובו היה סמלי בלבד. ביוני 2002 הקים ערפאת ועדה מיוחדת לענייני ירושלים בת 27 איש, נציגי המועצה המחוקקת, המל"פ, הוועד הפועל של אש"ף ואישים מירושלים. ועדה זו אמורה היתה לגבש דרכי פעולה בירושלים, אך היא לא התכנסה כמעט, ובוודאי שלא גיבשה מדיניות כוללת לגבי העיר. ערפאת,

מצדו, המשיך להחציץ סימנים לריבונותו בירושלים המזרחית במגוון אמצעים סמליים: הוא קיבל משלחות מטעם ראשי הכנסיות בעיר, נפגש במוקאטעה שברמאללה עם קונסולים שמקום מושבם בירושלים, מינה שופטים שרעיים בעיר, העניק את אות ירושלים לאישים שונים, ואישר את חוק ירושלים הפלסטיני (באוקטובר 2002) שקבע כי העיר היא בירת פלסטין העצמאית ומקום מושבן הקבוע של שלוש הרשויות, המחוקקת, המבצעת והשופטת.

לצעדים הטקסיים, עם כל חשיבותם למעורבים בהם, לא היתה כל השפעה על חיי היומיום של הפלסטינים בעיר, ואף לא על המציאות הפוליטית. השרה ללא תיק לענייני ירושלים, הינר ח'ורי, שמונתה לתפקיד בקבינט שהקים אבו מאזן בפברואר 2005 עם בחירתו ליו"ר הרשות, ניסתה להניע את הממשלה הפלסטינית לפעול ביתר רצינות בנושא ירושלים, אלא שגם היא גילתה כי המכשולים העומדים בפני פעילות פלסטינית רשמית הם רבים. לפיכך, בחר קבינט הרשות לפעול בירושלים בעיקר באמצעות המוסדות הלא ממשלתיים הקיימים בעיר, האמונים על התמודדות עם המדיניות הישראלית ברמה המקומית, הפרטנית. זאת לצד הקמת ועדה בכל משרד ממשלתי שתהיה אחראית על פעילות המיניסטרוני בירושלים.⁵ ניסיון כזה נערך בתקופת שהותה קצרת המועד של ח'ורי בקבינט. במארס 2006 היא מונתה לנציגת פלסטין בפאריס ועזבה את ירושלים, ואת תפקידה בעיר החל למלא המהנדס ח'אלד אבו ערפה, איש החמאס מראס אלעמוד. הוא לא הספיק לעשות הרבה בתפקידו החדש: ביוני 2006 נעצר יחד עם בכירים אחרים בחמאס בעקבות חטיפת חייל צה"ל גלעד שליט מגבול רצועת עזה ביוני 2006, ולכך נשוב בהמשך.

הר הבית כמוקד פוליטי

אינתיפאדת אלאקצא הוכיחה שוב כי במאזן הכוח בין ישראל לפלסטינים יש לישראל עליונות צבאית ופוליטית מוחלטת כמעט.

בזכות העליונות הזו יכולה ישראל לנקוט צעדים קיצוניים כמו מעצר שרי החמאס. בשל העליונות הזו נמנעים פלסטינים רבים מכל פעילות פוליטית שהיא. אולם דומה שעדיין קיים אתר אחד, אלחרם אלשריף (הר הבית), שעוצמתו הסמלית ומרכזיותו הדתית והלאומית יצרו מרחב שבו העליונות הישראלית ממותנת מעט. חשיבותו של מסגד אלאקצא מקובלת על פלסטינים מכל הזרמים, ופגיעה בקדושה זו יכולה לשמש, ומשמשת, מנוף להנעת המונים, גם כאלו שנמנעים לרוב מכל עימות פוליטי. אירוע שולי מאפריל 2006 יכול אולי להדגים היטב את ייחודו של הר הבית עבור הפלסטינים בעיר. באותו חודש הותקנה מערכת כריזה ממוחשבת חדשה למסגד אלאקצא, והמואזין נאג'י אלקזאז הוקלט קורא לתפילה. המערכת תוכנתה כך שאם בשל עיכוב לא פוצח המואזין בשר-ודם באד'אן (הקריאה לתפילה), המערכת תפעל אוטומטית וקולו של אלקזאז יינשא ברבים. מהנדס יהודי מהחברה שייצרה את המערכת עבור הוואקף תיכנת את שעות הפעלתה, אלא שהוא לא ידע את שעות התפילה המוסלמיות, והקריאה לתפילת הצהריים שובצה בטעות לשעה רבע לאחת בלילה. המערכת עבדה כהלכה: בלילה הראשון להתקנתה, בשעה רבע לאחת, נשמע קולו של המואזין מפלח את הלילה הירושלמי השקט, קורא למאמינים לבוא לתפילה. מאות רבות, אולי אלפים, מתושבי העיר העתיקה וסביבותיה שמעו את הקריאה. כיוון שידעו שאין זו שעת תפילה, הניחו שמדובר בקריאה לבוא ולהגן על ההר, ורבים רבים נהרו לשערי ההר, מי במקלו ומי בידיים ריקות. רק בעמל רב הצליחו שומרי הוואקף להסביר להם שמדובר בטעות ולפזרם. אכן, אם הפסיכיות היא המאפיין המרכזי של החיים הפוליטיים בירושלים המזרחית, הרי שהר הבית הוא יוצא הדופן.

פעילות פוליטית אסלאמית התקיימה בהר הבית באופנים שונים לכל אורך שנות השלטון הישראלי, החל מימי המועצה המוסלמית העליונה שהוקמה ב־1967. כאשר החלו האחים המוסלמים לבסס את מוסדותיהם בעיר בשנות ה־1970, היה ההר אחד ממוקדי פעילותם. ראשוני תנועת החמאס בירושלים זוכרים את האירוע המכונן של

התנועה בעיר, בשנת 1987, חודשים ספורים לפני פרוץ האינתיפאדה. האחים המוסלמים היו אז בתהליך התרחבות והשתלטות על מוסדות (ובעיקר אגודות סטודנטים ואיגודים מקצועיים). במארס 1987 הזמינו ראשי התנועה את החברים בגופים האסלאמיים השונים הכפופים אליהם מכל רחבי פלסטין לטקס רב רושם בהר הבית. לפי עדויותיהם, עשרות אלפי חברים באחים המוסלמים הגיעו מכל האוניברסיטאות בגדה וברצועה, מבתי ספר תיכוניים, מארגונים וולונטריים וממעגלי האוהדים הרחבים יותר. הדובר הראשי היה השיח' אחמד יאסין; היה זה ביקורו האחרון בהר הבית עד יום מותו. לקראת סיום האירוע התייצבו כל הנוכחים שורות שורות, נשאו תפילה ורקעו יחד ברגליהם בחוזקה "והאדמה נדעזעה תחת כפות רגליהם." מפגן הכוח והאחדות הזה נתן למשתתפים בו את התחושה כי הם הכוח העולה בפלסטין, עמה יצאו לאינתיפאדה בשלהי אותה שנה.⁶

ההתלכדות של הפלסטינים סביב אלאקצא, מוכנותם להגן על ההר ויכולתם לעשות זאת, נובעות לא רק מקדושתו אלא גם מחופש הפעולה היחסי לו הם זוכים בהר. חופש זה הוא תוצאה של הזהירות המופלגת (יש שיאמרו: המוגזמת) שנקטה ישראל כלפי האתר מאז כיבושו ב-1967, עת החליט שר הביטחון משה דיין להשאיר את ניהולו בידי הוואקף המוסלמי. הוואקף פשט מאז צורה ולבש צורה, ואין דומה הוואקף של 1967 לוואקף של 2007, אולם הצד השווה נותר בעינו: ישראל הגבילה מרצון את ריבונותה על ההר והעניקה לוואקף מעמד מיוחד בו. ביטוי מובהק נוסף לזהירות הישראלית הוא ההחלטה המסורתית של המשטרה (למעשה, של הממשלה) שלא לאפשר ליהודים להתפלל בציבור בהר הבית, למרות קדושתו העליונה והיותו משאת נפש לתפילה עבור רבים. טענת המשטרה כי תפילה כזו תוביל להפרות סדר, והחלטות בג"ץ שקיבלו טיעון זה, הפכו את הר הבית לכלי פוליטי ראשון במעלה מבחינת הפלסטינים.⁷ קשה להעריך כיום מה היה קורה לו הממשלה היתה מחליטה אחרת הן בעניין הכפפת הר הבית לריבונות ישראלית מלאה, הן בעניין תפילת יהודים בהר. לענייננו חשוב יותר כי החלטות אלו איפשרו

לפלסטינים, ובעיקר לאסלאמיסטים שבהם, ליצור בלבה של ירושלים מרחב פעולה הנשלט כמעט לחלוטין על ידיהם. עם זאת, אין להבין מהאמור לעיל שישראל ויתרה על ריבונותה בהר. התבוננות באירועי השנים האחרונות מצביעה על כך שמנגנוני המדינה נוקטים יד קשה במיוחד בעת הפגנות בהר הבית, אם מתוך צורך מבצעי אמיתי (כגון הגנה על המתפללים בכותל), אם בשל כשלים מבצעיים, אם כהפגנת כוח שנועדה לחפות על העובדה שיחסי הכוחות בהר הבית אינם כבכל מקום. כך אירע באוקטובר 1990, עת הרגו כוחות הביטחון 20 פלסטינים שהפגינו נגד טקס הנחת אבן הפינה שיזמו נאמני הר הבית סמוך להר; כך אירע בהפגנות בספטמבר 2000, לאחר עליית אריאל שרון להר הבית, עת נהרגו במקום שבעה מפגינים.

יתרה מכך, המשטרה, כמייצגת את הריבונות הישראלית בהר הבית, מנסה לאכוף את סמכותה בעוד אופנים. שניים מהבולטים שבהם הם הפגנת נוכחות מתמדת של שוטרים ישראלים במדים, והעמדה לדין של פלסטינים המעורבים בתקריות על ההר. בין היתר הועמדו לדין פלסטינים שנחשדו במעורבות בהפגנות על הר הבית בראשית אינתיפאדת אלאקצא, כמו הצתת תחנת המשטרה במקום בימים הראשונים של העימותים, וביידוי אבנים לעבר הכותל המערבי (למשל בתשעה באב של שנת תשס"א, 31 ביולי 2001), וחלקם נשפטו לתקופות מאסר שונות.⁸ מוחמד אבו קטיש, מי שהיה אחראי המשמרת על ההר מטעם הוואקף ב-29 בספטמבר 2000, מועד ביקורו של ח"כ שרון במקום, הועמד אף הוא לדין. על פי כתב האישום שהוגש נגדו, אבו קטיש היה האדם שקרא במערכת הכריזה למוסלמים לבוא להגן על אלאקצא, ובעקבות קריאתו החלה במקום הפגנה שלווה ביידוי אבנים לעבר הכותל המערבי. עוד הוא הואשם כי חודשיים מאוחר יותר צעק לקציני משטרה: "תצאו החוצה עכשיו מחוץ להר הבית; הוא לא שלכם, הוא של המוסלמים, ואם לא תצאו אני נשבע לכם שאני אפתח כאן בבלגאן שכתוצאה ממנו תיפתח מלחמה בכל המזרח התיכון".⁹

הדוגמה האחרונה מבליטה את העובדה שהפלסטינים אינם מתייצבים למאבק על הר הבית מעמדת נחיתות: זהו אולי המקום היחיד בירושלים שבו יעז פלסטיני לנסות לגרש קצין ישראלי. ברקע עומדת תחושה של ריבונות פלסטינית (מוגבלת, אמנם) על ההר, מרכזיותו של ההר עבור המוסלמים בעולם כולו וההנחה שלפועלים בהר יש גיבוי כלל מוסלמי. מנגד, אותו אדם הועמד לדין, ושוב, מצד שלישי, בעקבות התקרית הזו ותקריות נוספות, החליטה הממשלה בתחילת אינתיפאדת אלאקצא לאסור על עליית יהודים להר, וההחלטה היתה בתוקף עד אוגוסט 2003. כלומר: הפלסטינים הצליחו במהלך האינתיפאדה לחזק את אחיזתם בהר.

השתלשלות האירועים לאחר מכן מעידה על כך ששני הצדדים אינם מתכוונים לוותר. עם הפתיחה מחדש של הר הבית למבקרים יהודים בקיץ 2003 החלו קבוצות ויחידים לבקר במקום - כולל כאלו הדוגלים בחידוש הפולחן היהודי בהר. הדבר עורר התנגדות אצל חוגים אסלאמיים, שהתרגלו למצב שבו יהודים מנועים מלבקר בהר הבית, לתחושה כי הם השולטים בהר ולחופש הפעולה היחסי שלהם בו. הם לא הסתפקו במחאות מילוליות. בשבוע הראשון לחידוש הביקורים, התייצבו עשרות מתפללים מוסלמים וניסו באמצעים שונים למנוע את כניסת היהודים. בין היתר פרסו שטיחי תפילה ליד שער המוגרבים במטרה להקשות על תנועת היהודים, הקיפו את המבקרים, פתחו בצעקות לעבר השוטרים שליוו אותם וכיוצא בכך. המשטרה עצרה שלושה מהמעורבים בתקריות: צעיר המקורב לתנועה האסלאמית בשם ניהאד זג'יר, ראש מחלקת השמירה של הוואקף בהר, פוואז בשיר, וכן את חבר המועצה המוסלמית העליונה, מוצטפא אבו זהרה. המשטרה הציעה לשלושה להשתחרר מיידית בערבות תמורת חתימה על נכונותם להתרחק מהר הבית למשך חודשיים. שני הראשונים הסכימו. אבו זהרה סירב. הוא הובא בפני שופט השלום חיים ליי-רן שהורה לשחררו בערבות. המדינה ערערה בבית המשפט המחוזי, והשופטת אורית אפעל-גבאי קיבלה את בקשת המשטרה להרחיקו מהר הבית, אם כי הסתפקה בחודש הרחקה

אחד.¹⁰ ניצחון המשטרה לא היה רק בעצם ההרחקה, אלא גם בכך שהצליחה על נקלה להתגבר על הניסיון למנוע מיהודים להתפלל בהר. הריבונות הישראלית על ההר חודשה.

אחת הדרכים שבאמצעותן מנסים גורמי הביטחון להתמודד עם הנעשה בהר היא הוצאת צווי הרחקה לפעילים אסלאמיים. צווים כאלו הוצאו נגד המהנדס תאופיק אלח'טיב מעמותת המורשת האסלאמית, נגד פקיד ממחלקת התרגומים של הוואקף, בסאם אבו לבדה, ונגד אחרים בשנים 2001-2003. בנוסף, מאז שנת 2000 הורתה ישראל על סגירת כמה מהעמותות והחברות ללא מטרות רווח הפועלות במקום, כמו עמותת המורשת האסלאמית בראשותו של אבו מאלכ בכיראת (שהוזכר לעיל בהקשר של הקמת חוליית חמאס על ידי בנו), והחברות אלרפאדה, אקרא ואלויפאדה המזוהות עם החמאס. חברות אלו (שמשרדיהן היו מצויים במקומות שונים בעיר) עוסקות בעיקר בפעילות דתית-חברתית, ובין היתר מארגנות חוגי לימוד, וברמדאן נוהגות לערוך אירועים לילדים וארוחות אפטאר (סיום צום) המוניות בהר הבית. פעילי אלרפאדה גם לקחו על עצמם את תחזוקת מסגד אלאקצא. מקימי החברות הללו מקפידים על רישום ברשם החברות ועל יתר החוקים הישראליים, כדי לא לתת לישראל עילה חוקית לסגור אותן. הבחירה בהקמת חברות ללא כוונות רווח ולא עמותות נובעת מכך שההליך לרישומה של חברה קל יותר מאשר רישומה של עמותה. אלא שכאשר מדובר על סגירה מתוקף תקנות ההגנה לשעת חירום, שמתבצעת ללא פיקוח משפטי מלא, אין להיצמדות שלהן לחוק הישראלי שום משמעות מעשית, מה עוד שחבריהן אינם מסתירים את זיקתם לחמאס ותמיכתם באידיאולוגיה של האחים המוסלמים. חקירתו של מי שהוגדר כגזבר חמאס בירושלים, השיח' יעקוב אבו עצב, העלתה עוד כי כמה מעמותות אלו מומנו על ידי אותם מקורות סעודיים שמימנו מוסדות מובהקים אחרים של החמאס.¹¹

החברות-ללא-כוונת-רווח האסלאמיות אלרפאדה ואלויפאדה לא פעלו במקביל. השנייה נפתחה מיד לאחר הוצאת צו הסגירה לראשונה - ולא במקרה. פעיל הקשור לשתי החברות מספר כי הוא

וחבריו רשמו מראש אצל רשם החברות כמה חברות־מדף כאלו, חלקן על שם אנשים שלא מוכרים כמקורבים לתנועה האסלאמית, כדי להשתמש בהן במקרה הצורך. ואכן, ברמדאן 2005 נזקקו לתחבולה הזו. צו הסגירה לאלרפאדה הוצא בספטמבר 2005, כאשר הוכרזה החברה כהתאחדות בלתי מותרת על ידי שר הביטחון דאז שאול מופז. באותו ערב היתה אמורה להתקיים בהר הבית פעילות המונית לילדים, במסגרתה אמור היה כל ילד לקבל שקית ממתקים, ועליה סמל החברה ושמה. כיוון שהחברה הוכרזה כלא חוקית, ידעו הפעילים כי ימנעו מהם להיכנס להר. הם שלפו את חברת המדף אלויפאדה, הדפיסו מדבקות עם שמה, ועשרות פעילים התאספו והדביקו את שם החברה על אלפי שקיות ההפתעה שהוכנו עבור הילדים. בדרכם להר הבית, סמוך לשער האריות, נעצרו על ידי קציני משטרה שאמרו להם שלארפאדה אסור לפעול ולכן הכנס מבוטל. "אין לנו מושג על מה אתם מדברים, אנחנו אנשי אלויפאדה," ענו הפעילים, הוציאו את האישור מרשם החברות והציגו את שקיות הממתקים עם התוויות החדשות. לשוטרים לא היתה ברירה אלא לאפשר להם לערוך את החגיגות.¹²

הפעילים האסלאמיים נהנים לספר, אולי להעצים, את הניצחונות הקטנים הללו - אולם ברקע קיימת תחושת חרדה אמיתית מהמהלכים שנוקטת ישראל בהר. המשך חפירת מנהרות תת קרקעיות על ידי גופים ישראליים, מנייני התפילה שמתאספים במנהרות הללו ובאזור הכותל הקטן, השמועות על הקמת בית כנסת מתחת להר הבית המצטרפות להצהרות ישראליות רשמיות למחצה התומכות בהקמת בית תפילה יהודי במקום¹³ - כל אלו יחדיו יוצרים תחושה שישראל מצליחה לנגוס יותר ויותר בזכויות המוסלמים בהר וסביבותיו. היהודים, הם מבינים, אינם מתכוונים לוותר בנקל על הר הבית, והתחרות על האתר הקדוש רק החלה. ומה שחמור לא פחות בעיני האסלאמיסטים: פעילים רדיקליים במתחם אלאקצא טוענים כי בשנה האחרונה נרקמה מאחורי גבם מזימה להצר את צעדיהם, לה שותפים ירדן, שעודנה המעסיקה הרשמית של עובדי הוואקף בירושלים,

מדינת ישראל וגורמים פלסטיניים פשרניים. ברקע עומדים פיטוריהם של כמה ממאבטחי הר הבית על ידי מיניסטרויון הוואקף הירדני. על הפרטים המדויקים יש מחלוקת. בחוגים אסלאמיים טוענים כי פוטרו עשרות עובדים. בהנהלת הוואקף אומרים כי פוטרו בודדים בלבד. האסלאמיסטים טוענים כי הם פוטרו כיוון שגילו יוזמה ומסירות לעבודה, בוואקף אומרים כי הגיעו לגיל הפנסיה. האסלאמיסטים מצביעים על כך שבמפוטרים פעילים מובהקים של הארגונים האסלאמיים (ראדי אבו טיר, אחיו של בכיר החמאס בעיר, איאד עטון מצור באהר, מוחמד ומחמוד אבו ח'דיר משועפאט, שלושתם גם אמאים במסגדים מקומיים), הוואקף טוען כי זהו מקרה בלבד. מכל מקום, לדעת האסלאמיסטים השינויים הפרסונאליים הם המעטפת בלבד. במסגרת התחלופה בכוח האדם מונו לתפקידי אחראי משמרת אנשים שאין להם כל רצון לנסות לעצור את ההשתלטות היהודית הזוחלת על ההר, וגם ההנחיות לשומרים השתנו. בין היתר נאסר עליהם ללוות מקרוב יהודים העולים להר ומנסים להתפלל בו. אם אכן כך הדבר, זהו שינוי מהנוהג הקיים. וכמו שינויים אחרים המתרחשים במתחם אלאקצא וסביבתו - חפירות ארכיאולוגיות, רכישות בתים על ידי יהודים - גם שינוי זה מעיד, בעיני רבים, על כוונתם של היהודים להשתלט על ההר הקדוש. ולא בכדי הגדיר אחד מאנשי הוואקף המסורים את מצב אלאקצא כיום כ"חמור ביותר מאז הכיבוש הצלבני".¹⁴ וכיוון שמדובר באתר הקדוש ביותר בפלסטין, השלישי בקדושתו לאסלאם, אין זה עניינם של תושבי ירושלים בלבד. תושבי הארץ כולה, יחד עם העולם המוסלמי, נקראים לדגל.

התנועה האסלאמית בישראל והר הבית

מאז כיבוש ירושלים המזרחית גברה ההתעניינות בעולם המוסלמי סביב המתרחש בהר הבית.¹⁵ בתוך מדינת ישראל התייצבה התנועה האסלאמית בראש נאמני אלאקצא. מזה כשני עשורים מגלה התנועה

מעורבות עמוקה ביותר בכל המתרחש בירושלים, ובראש ובראשונה במתחם המקדש. הפריצה הגדולה שלה היתה כאשר לקחו על עצמם פעילי התנועה האסלאמית, ובראשם השיח' ראאד צלאח, לקדם את שיפוץ בית התפילה המרוואני (אורות שלמה) ומסגד אלאקצא הקדום, המצויים בחללים שמתחת למסגדים הקיימים. העבודות הללו, שנערכו החל מ-1996, נעשו ללא אישור של רשות העתיקות או כל גורם ישראלי אחר, ועוררו התנגדות רבה בחוגים רחבים בציבור הישראלי. ארכיאולוגים חששו כי החפירות יפגעו בעתיקות המצויות במקום, תנועת נאמני הר הבית ותנועת חי וקיים עתרו לבג"ץ בטענה שהפיכת אורות שלמה למסגד פוגעת בחופש הפולחן היהודי ובקדושתו של המקום; והיו שראו בשיפוצים צעד מכוון שמטרתו להעלים ראיות לקיומו של בית המקדש על הר הבית. אכן, הטענה כי מעולם לא היה בית מקדש יהודי על הר הבית (בית המקדש מכונה על ידי דוברים פלסטינים "אלהיכל אלמזעום" - בית המקדש המדומיין) היא מאבני היסוד של השיח האסלאמי של ימינו. שופטי בג"ץ, אגב, החליטו כי אין מקום לחייב את המדינה להפסיק את העבודות במתחם, אם כי לא כולם נתנו אותם טעמים,¹⁶ והתנועה האסלאמית המשיכה בעבודות.

כמקובל בתנועה האסלאמית, חלק מעבודות השיפוץ נעשה באמצעות מתנדבים, פלסטינים מתוך ישראל, מירושלים ומהשטחים. מאות אנשים באו לעבוד, ובין היתר ריצפו את המתחמים החדשים מבפנים ומבחוץ. אחרים תרמו חומרי בניין, ימי עבודה של משאיות וטרקטורים ויתר הדברים שנדרשו. התנועה הוכיחה את יכולתה הארגונית וכושרה להניע אנשים, בשיתוף עם גורמים בשטחים. היא גם הוכיחה שזיקתה לאלאקצא אינה פחותה מזיקת כל גורם פלסטיני אחר, וכי יכולתה להשפיע ולשנות אולי אף גבוהה יותר משל חוגים אחרים. המנהיג הכריזמטי של התנועה, השיח' ראאד צלאח, הפך לרמות אהודה גם בעיר.

מעבר לעבודות השיפוץ, שהגדילו את יכולת הקליטה של מתפללים בהר הבית בכמה אלפי מקומות נוספים, התנועה שמה לה למטרה

מרכזית להרחיב את הנוכחות המוסלמית בירושלים בכלל ובהר הבית בפרט. זהו ניסיון להתמודד עם הירידה במספר הפלסטינים המגיעים לעיר בשל מדיניות הסגרים הישראלית, ובשל ההגבלות על גילם ומקום מגוריהם של המתפללים בהר הבית. עבור האסלאמיסטים, זוהי דרך יעילה לשמור על הזהות הערבית-אסלאמית בעיר, מה עוד שכערכים אזרחי ישראל מתקשה המדינה למנוע מהם להגיע לעיר. ואכן, בכל יום שישי, ולעיתים גם באמצע השבוע, מגיעים אוטובוסים מהגליל, הנגב והמשולש לירושלים, ונושאים עמם אלפי מתפללים ומתפללות מוסלמים. אחרי התפילות בהר הבית יוצאים המבקרים לסיור בשווקי העיר העתיקה וסועדים בכתי האוכל שלה, ותוך כך מחיים את המסחר בעיר העתיקה בירושלים. זהו רווח משני של העלייה לרגל לעיר, וסוחרים רבים בעיר חשים כיום אסירי תודה לתנועה האסלאמית בשל כך. חלק מהמימון למערך ההיסעים המפותח מגיע מתורמים ברחבי העולם המוסלמי.

זירה נוספת שבה פועלת התנועה האסלאמית היא המעקב הרציף אחר הנעשה בסביבות הר הבית. אנשיה מדווחים לתקשורת הבינלאומית והערבית על כל חפירה ישראלית חדשה, על כל הרחבה של מנהרה, על כל שיפוץ מתוכנן. לעתים קרובות הם מביעים התנגדות לשיפוצים גם אם ישראל מנמקת אותם בצרכים בטיחותיים (כמו המחלוקת שפרצה מחדש בראשית 2007, כאשר החלו העבודות לבניית גשר חדש אל שער המוגרבים, בעקבות קריסת הסוללה המקורית בשלג ב-2004),¹⁷ כיוון שהאמון שלהם ברשויות הישראליות נמוך עד אפסי, ואין הם נוטים לקבל את נימוקיהן. סיסמתה של התנועה, "אלאקצא בסכנה", מניעה אותה לנסות להגן על ההר. מדי קיץ מביאה התנועה אלפי ילדים המשתתפים בקייטנות שלה אל העיר ירושלים, ומאפשרת להם להתבשם מקדושתה של העיר. כאשר מודיעים גופי ימין ישראליים על כוונתם לעלות להר הבית (לקראת תשעה באב, שלושת הרגלים או מסיבות פוליטיות כמו לקראת ההתנתקות מרצועת עזה) מגייסת גם התנועה האסלאמית רבבות מוסלמים לשהות שם.¹⁸ באירועים כאלו משתתפים כל הזרמים הפלסטינים העיקריים - ובראשם חמאס

ופת"ח - וכן חברי כנסת ערבים,¹⁹ אולם לתנועה האסלאמית הצפונית בראשותו של שיח' ראאד צלאח מעמד בכיר בהר, וגם לאנשי הפלג הדרומי דריסת רגל במקום, אם כי בהיקף מצומצם יותר.

התנועה האסלאמית מהווה למעשה מרכז כובד פוליטי נוסף בעיר, לאחר ששיח' ראאד יצר ברית עם אישים בולטים, ביניהם המופתי (לשעבר) של ירושלים, השיח' עכרמה צברי, ואחרים. אמנם במשך שנתיים וחצי נעדר שיח' ראאד מירושלים עקב מעצרו ומאסרו (ל-26 חודשים) והגבלת כניסה להר הבית שהוטלה עליו (לארבעה חודשים נוספים), אולם עם הסרת האיסור, בנובמבר 2005, הוא חזר לפעול בעיר. יחד עם עמיתיו הוא פועל כלובי למען קודשי האסלאם בעיר ולמען הסוגיה הפלסטינית בכלל. לעתים מזומנות נפגשים האישים הללו בעיר, מפעם לפעם הם עורכים כנס בענייני השעה. צברי אמנם הועבר מתפקידו כמופתי על ידי יו"ר הרשות מחמוד עבאס (אבו מאזן) בשנת 2006, ככל הנראה בשל התבטאויות קיצוניות, אך שני האישים ממשיכים להופיע יחד. גם המופתי החדש של ירושלים, מוחמד חוסיין, מופיע לעתים יחד עם שיח' ראאד. את ההתנגדות לעבודות סמוך לשער המוגרבים ביטא כל אחד מהם בדרכו: המופתי חוסיין הוציא פתוא שקראה למוסלמים להגן על ירושלים, בעוד שיח' ראאד אירגן מחאה עממית, נעצר על ידי המשטרה, וקיבל צו הרחקה מהעיר העתיקה.²⁰

בכנסים שעורך שיח' ראאד משתתף לא פעם גם הבישוף עטאללה חנא, בישוף בכנסייה היוונית אורתודוכסית. עטאללה, יליד הכפר ראמי שבגליל ואיש הדת הערבי הראשון שהתקבל לסינוד של הפטריארכיה היוונית-אורתודוכסית בעיר, הפך מזה זמן לאיש הקשר של הכנסייה עם גורמים פלסטינים רשמיים ועם הזרם האסלאמי. בדבריו הוא מדגיש את האחדות הלאומית, שאינה מבחינה בין נוצרים למוסלמים, ואת חוזה עומר, הוא ההסכם שערך (על פי המסורת) עומר אבן אלח'טאב עם פטריארך ירושלים ספרוניוס עם כיבוש העיר, שבו התחייב לא לפגוע בנוצרים בתמורה לקבלתם את מרות המוסלמים. זהו חלק מהמהלך ליצירת חזית מוסלמית-נוצרית משותפת להגנת

ירושלים שיזמה התנועה האסלאמית, שקרם עור וגידים במארס 2007. באותו חודש נוסדה החזית האסלאמית-נוצרית להגנת המקומות הקדושים, שזכתה לתמיכה מצד אישים וגורמים שונים, כולל תנועת הפת"ח.²¹ ברית כזו מאפשרת לתנועה האסלאמית להציג עצמה - ואף להיות בפועל - נציגת הפלסטינים כולם ולא רק המוסלמים שבהם. מטרה זו מושגת גם באופן נוסף. בכנסים של התנועה האסלאמית משתתפים לרוב גם אישים שאינם משתייכים לתנועה, כמו סעיד אלעוקבי, מפעילי הברווים בנגב, מזכ"ל "בני הכפר" רג'א אגבאריה, ומנכ"ל האגודה הערבית לזכויות האדם, מוחמד זידאן.²² דומה שזהו ניסיון יחיד במינו, לא רשמי, להקים גוף הנהגתי משותף לפלסטינים בישראל ובשטחים. הבחירה בירושלים כמוקד הפעילות של גוף זה ראויה לציון.

מקביל לפעילות התנועה האסלאמית בהר הבית ובשטחים, היא מעודדת תושבים ממזרח העיר להשתתף במאבק על קודשי האסלאם בתוך ישראל עצמה. באופן זה הם מביעים את הסתייגותם מהקו הירוק, מקדמים את תפיסתם הרואה בפלסטיין ישות אחת, ומגייסים תושבים מהשטחים ומירושלים לרעיון. המאבק העיקרי שבו מעורבת התנועה בשנים האחרונות בירושלים המערבית הוא נגד הקמת מוזיאון הסובלנות על אדמות בית הקברות המוסלמי מאמן אללה (ממילא). המיזם הגרנדיוזי הזה מחייב פינוי קברים מוסלמיים, והתנועה האסלאמית היתה בין יוזמי המאבק נגדו, בטענה של פגיעה ברגשות המוסלמים ובהלכה המוסלמית. המאבק מתנהל בחלקו בבתי המשפט ובחלקו בשטח, ופעילי התנועה האסלאמית מניעים אותו יחד עם המופתי לשעבר עכרמה צברי ואישים אחרים מהעיר. ביחד אירגנו עשרות רבות של מוסלמים ממזרח ירושלים שקרוביהם נטמנו בבית הקברות כממילא, וערכו עצרת מחאה ברחבת בית המשפט העליון, עת התקיים דיון בעתירתם נגד הבנייה על הקברים.²³ בפעילות הזו יש מקום מרכזי גם למוצטפא אבו זהרה שהוזכר לעיל: הוא הצליח לקבל מינוי מבית הדין השרעי במערב ירושלים כאחראי על בית הקברות, והיה מעורב בארגון יום עבודה התנדבותי בבית הקברות

בממילא, יחד עם התנועה האסלאמית, שבו השתתפו כאלף איש. כמו בעקבות פעילותו בהר הבית, גם לאחר מבצע הניקיון בבית הקברות של ממילא, שנערך במאי 2006, הוא נלקח לחקירה במשטרה, וקיבל צו הרחקה מהמתחם למשך עשרה ימים.²⁴

היכולת הארגונית של התנועה האסלאמית, העובדה ששמה את ירושלים על ראש סדר היום שלה ומרכזיותו של הר הבית בתודעה הדתית והפוליטית של הפלסטינים, הפכו את התנועה לאחד הגורמים החשובים ביותר בעיר. ראוי לציין כי החזון שלה שונה מהחזון הלאומי הפלסטיני, ירושלים כבירת המדינה הפלסטינית העתידית, ושונה גם מחזון "העיר הפתוחה" של חוסייני ואחרים. על פי חזונו של שיח' ראאד, תהיה העיר לבירת הח'ליפות האסלאמית.²⁵ אולם להבדיל ממפלגת השחרור, הכמיהה לח'ליפות אינה באה במקום פעילות פוליטית. ובכל זאת, זהו חזון לעתיד לבוא. ובינתיים מתמודדים הפלסטינים בירושלים עם אין ספור בעיות יומיומיות הנובעות ממציאות החיים תחת כיבוש, ללא ח'ליפות אסלאמית ואף ללא תקווה לעצמאות בקרוב. ההתמודדות הזו נעשית לא פעם באמצעות ארגונים לא ממשלתיים, וכפי שנראה בהמשך, חלק ניכר מהם עובד בתאום עם ארגונים ישראליים.

ארגונים לא ממשלתיים בירושלים

סקירה שלמה של כלל הארגונים הלא ממשלתיים הפועלים בירושלים היא משימה בלתי אפשרית במסגרת זו. מאות ארגונים ומוסדות מצויים בעיר המזרחית. כאלו שהחלו בפעילותם בימי המנדט (כמו התאחדות הנשים הערביות) וכאלה שנוסדו לאחר הקמת הרשות הפלסטינית (התאחדות המורים בגמלאות), פעילים יותר (כמו עמותת ביה"ח אלמקאסד) או פחות, עוסקים במגוון של תחומים, מונעים על ידי מוטיבציות שונות, משתייכים לזרמים פוליטיים וחברתיים שונים, מקבלים מימון ממקורות שונים. כדי להקל על המבט ניתן

לסווג אותם על פי תחום הפעילות: ארגוני סעד ורווחה, ארגוני זכויות אדם, ארגונים בתחום החינוך והבריאות, איגודים מקצועיים, מוסדות מחקר, מוסדות תרבות ומוסדות דת. חלק מהמוסדות משלבים, כמובן, יותר מתחום אחד.

ככלל, הארגונים הוותיקים והארגונים המשתייכים למפלגות הפוליטיות הקיימות נחשבים לחלק מהמערכת הפוליטית הפלסטינית המסורתית. לצדם פועלים ארגונים חדשים רבים, תוצר של הזרמת כספים אמריקאיים ואירופיים לאישים ומוסדות פלסטיניים החל משלהי האינתיפאדה הראשונה. לקשריהם עם גורמי חוץ יש כמה השלכות. האחת, פעילותם נגזרת ברמה זו או אחרת מהעקרונות שמתווים המממנים, כלומר: אין הם מחויבים רק לשרת את הציבור שלהם, אלא גם לפעול על פי רצונות הקרנות המממנות וערכיהן. השנייה, השכר שאותו מקבלים עובדי הארגונים עולה לא פעם על השכר של עובדים בדרג דומה במינהל הממשלתי. שני גורמים אלו הביאו לניכור מסוים בין הציבור לבין הארגונים: יש המאשימים אותם בניצול הסבל הפלסטיני לשם עשיית הון, ויש המגדירים אותם כסוכנים זרים (בדומה לטענה המקובלת בימין הישראלי נגד תנועות שמאל המסתייעות בקרנות אירופיות).²⁶ אחרי הקמת הרשות הפלסטינית חשש יאסר ערפאת מהתעצמותם של הארגונים הלא-ממשלתיים, שדרשו דמוקרטיזציה ושקיפות, וראה בהם סיכון למשטרו. הוא הניע מתקפה גלויה כנגדם, שכללה הכפפתם למשרד הפנים (קרי: למנגנוני הביטחון), מעצר פעילים בולטים ופרסום מאמרים עיתונאיים נגד הארגונים וראשיהם תוך הסטת ההאשמה על העדר שקיפות תקציבית אל הארגונים עצמם.²⁷ לכאורה נועד המהלך רק להגן על ההתנהלות הבעייתית של הרשות הפלסטינית, אלא שלא תמיד היו אלו האשמות שווא. בדיקה שערכו המדינות התורמות בעמותה חשובה במזרח ירושלים, עמותת אלקאנון (LAW), העלתה חשד שמתוך כ-10 מיליון דולר שהוזרמו לעמותה בשנים 1997-2002, כארבעה מיליון הועברו לכיסים פרטיים. החשוד העיקרי היה מנהל העמותה, עו"ד ח'דר שקיראת מג'בל מוכבר, שנעצר על ידי הרשות הפלסטינית בעקבות לחץ אירופי. אירועים אלו לא תרמו

להגברת האמון בארגונים הלא־ממשלתיים. ביקורת נמתחה בעקבות החקירה גם על ראש תנזים פת"ח מרואן ברגותי, ששקיראת שימש כאחד מסניגוריו בעקבות מעצרו על ידי ישראל באפריל 2002. קריאותיו וקריאות חבריו להיאבק בשחיתות ובשכבת המושחתים נתפסו על רקע זה ככלתי אמינות.²⁸

על אף הביקורת והגברת הפיקוח התקציבי המשיכו הארגונים הלא־ממשלתיים את פעילותם בירושלים המזרחית כמו ביתר חלקי השטחים הפלסטיניים, ברמה שונה של ניקיון כפיים, השתייכות ארגונית ומעורבות פוליטית. לענייננו, השאלה המרכזית היא מעורבותם במאבק על ירושלים. לכאורה, ארגוני סעד ורווחה, מוסדות הנאבקים בהתמכרות לסמים או איגודים מקצועיים אינם חלק מהמאבק הזה (לעומת ארגוני זכויות אדם, חלק ממוסדות המחקר וחלק מהמוסדות הדתיים). אלא שגם מי שלא פועל ישירות בתחום הפוליטי אינו מתעלם, בדרך כלל, מההשלכות הפוליטיות של פעילותו והיא נעשית במסגרת תפיסה פוליטית וערכית ברורה, המתבטאת בשיח של העושים במלאכה. אין בכך כדי להפתיע: ראשית, אך טבעי שפעילים בחברה הנמצאת בשלב המאבק להגדרה עצמית, יכניסו כל מהלך שינקטו לתוך ההקשר הרחב יותר – המאבק הלאומי, וכל מוסד שיקימו ייתפס על ידיהם כלבנה נוספת בבניין המדינה העתידית. שנית, הקרנות הזרות המממנות את הארגונים השונים מאמצות, לרוב, את השיח הלאומי הפלסטיני הרווח – והדיאלוג בין התורמים והנתרמים מתקיים בתוך גבולות השיח הלאומי. זאת ועוד: כיוון שחלק מהנעשה בירושלים (בחלק ניכר מהתחומים שהוזכרו) אמור להיעשות בידי מדינת ישראל, עצם היוזמה העצמית מעידה על הצבת חלופה פלסטינית בשטח למדינה. הצהרת הכוונות של אחד המוסדות החשובים בעיר, המשלב פעילות רווחה וחינוך תחת כותרת פוליטית, יכולה להבהיר את הכוונה.

מעט לאחר מותו של פייסל חוסייני באביב 2001 החלו בני משפחתו בשיתוף כמה אישים ירושלמים לחפש דרך ראויה להנצחתו. הוחלט להקים מוסד שיישא את שמו (Faisal Husseini Foundation).

בהצהרת הכוונות של המוסד נאמר כי משימותיו הן לשמר את האופי התרבותי של ירושלים ואת הזהות הפלסטינית של תושביה ולסייע לפיתוח שירותים באמצעות המוסדות השוכנים בה. תחומי הפעילות העיקריים של הקרן הם חינוך ובריאות. אכן, הקרן אימצה את בתי הספר של הוואקף במחוז ירושלים, 37 במספר (28 מתוכם בתחום המוניציפלי של העיר), שהיו מצויים במצב קשה מבחינת פיזית ותוכנית כאחת, מימנה את שיפור התשתיות בבתי הספר האלו, הכינה עבורם תוכניות לימוד, נתנה מלגות לתלמידים מצטיינים ועוד. הקרן מימנה גם תוכנית נרקומנים אנונימיים בוואדי ג'וז, הקימה וציידה ספריות לנוער, והיא מסייעת כספית לבתי החולים הערביים בעיר בחידוש ציוד רפואי, השתתפות בעלויות אשפוז למעוטי יכולת ועוד.

קרן פייסל חוסייני שואפת לשמש כקרן מתאמת בין הארגונים השונים בעיר, ומשתתפת במימון של כמה וכמה מהם. היא גם פיתחה שיטת גיוס כספים חדשנית – "קנה זמן בירושלים". על פי החישוב של הקרן, העלות השנתית של החזקת המוסדות הקיימים בירושלים הערבית עומדת על 30 מיליון דולר בשנה (ללא תקציבי פיתוח). בחלוקה ליחידות זמן קטנות יותר, מדובר על 625 אלף דולר לשבוע, 85 אלף דולר ליום, 3,600 דולר לשעה, 60 דולר לדקה ודולר לשנייה. הקרן מציעה לכל המעוניין – באתר האינטרנט שלה ובאירועים פומביים – לממש את הזכות הגדולה להחזיק מבחינה כלכלית את כל המוסדות הפלסטיניים בעיר לשנייה, דקה או כל פרק זמן אחר, איש כאשר ידבנו לבו.²⁹

התקציבים שאוספת ומחלקת הקרן נועדו לספק את צורכיהן של אוכלוסיות נזקקות, אך גם, כפי שמצהירה הקרן, לשמר את ערכיות של מערכות החינוך והבריאות – ותוך כך לשמר את הזהות הערבית הפלסטינית של תושבי מזרח העיר. הנה פן שנעדר לרוב בהתייחסות למערכת הבריאות במזרח ירושלים: לצד המימד החיובי של החלת חוק הבריאות הממלכתי על תושבי מזרח ירושלים – ביטוח בריאות לכול, דבר שאינו קיים בשטחים – היתה לחוק גם השלכה שלילית

מבחינה פלסטינית. מוסדות הבריאות הערביים (ובכלל זה בית החולים המוביל, אלמקאסד) נאלצו לחתום על הסכמים עם קופות החולים הישראליות, כיוון שהחוק מעניק כיסוי ביטוחי רק באמצעות קופות החולים המורשות. פעילים פלסטינים בולטים בעיר רואים במהלך הזה השתלטות עוינת של הממסד הישראלי על מערכת הבריאות הערבית, ונדבך נוסף במאמצים הישראליים לייחוד העיר ועקירת זהותה הערבית-פלסטינית. הם סבורים שהרשות הפלסטינית היתה צריכה לממן את המוסדות הללו והמטופלים בהם באופן שיאפשר להם לשמור על עצמאותם מול המוסדות הישראליים.

המאבק לשימור הזהות הערבית של המוסדות הפלסטיניים היה אכן יסוד במאבק הפלסטיני בעיר מאז כיבושה על ידי ישראל ב-1967. במאבק הזה היו גם הצלחות - הבולטת שבהן היא דחייתה של תוכנית הלימוד הישראלית במערכת החינוך במזרח העיר - אך גם כישלונות: סגירת בית החולים בעיר העתיקה (ההוספיס), השתלטות עיריית ירושלים וחברת החשמל על חברת החשמל המזרח ירושלמית ועוד. במציאות החדשה שאחרי אוסלו ואחרי אינתיפאדת אלאקצא מרגישים הפלסטינים בעיר שהמוסדות הישראליים סוגרים עליהם יותר ויותר - הן מרחבית (באמצעות הגדר), הן כלכלית והן מבחינת חופש ההתאגדות שלהם בתוך המרחב שנותר - ולפיכך הם מקדישים מאמץ ניכר לשימור זהותם הערבית. יש הפועלים במישור זה מתוך העדפה של המאבק הפוליטי הלא-אלים. אחרים עושים זאת לצד תמיכה במאבק המזוין.

שימור אופיים הלאומי של המוסדות הפלסטיניים בעיר הוא פן אחד של המאבק. פן אחר הוא הניסיון לשמר את האופי הערבי של המרחב, בין היתר באמצעות שיפוץ מבנים אסלאמיים היסטוריים ושימורם, ושיפוץ מבני מגורים בעיר העתיקה. כמה גופים משתתפים במיזמים בתחום זה, ולמרות הדמיון ברפואי העבודה, גם המימון, גם מקורות ההשראה שלהם שונים. הגוף החשוב ביותר הוא אונסק"ו, שהכריז על העיר העתיקה של ירושלים כאתר מורשת עולמי בשנת 1981. בשנה שלאחר מכן הכריז הארגון על העיר כאתר מורשת בסיכון. מאז הקציב הארגון כספים לשיפוץ ושימור מבנים (בעיקר אסלאמיים) בעיר, תוך

תיאום עם משרד החוץ הישראלי, עיריית ירושלים, רשות העתיקות - אך גם עם מינהלת הוואקף המוסלמי, העמותה הפלסטינית לשימור (ריואק) וראשי הכנסיות. דרישתה של ישראל לכלול את האתרים בעיר וסביבתה ברשימת האתרים תחת אחריותה נדחתה, בשל אי הכרת האו"ם בסיפוח ירושלים - אך הארגון המשיך לתאם את צעדיו עם ישראל, כריבונית בשטח.

במחצית שנות ה-1990, כאשר החלה ישראל לשלול תושבות ישראלית מתושבי מזרח העיר שיצאו אותה ופלסטינים החלו לנהור חזרה לעיר העתיקה, גברה הסכנה למבנים ההיסטוריים ברובע המוסלמי, ואונסק"ו החליט להגביר את מאמצי השימור והשיקום. הוא חבר לאגודת הרווחה (Welfare Association), מוסד פלסטיני שמרכזו בשוויץ, שהניע באותה עת תוכנית שאפתנית שמטרתה הוגדרו כהחייאת העיר העתיקה של ירושלים, שימור מורשתה והעלאת רמת החיים של תושביה. הקרן הערבית לפיתוח כלכלי וחברתי מכווית (Arab Fund for Economic and Social Development), הבנק האסלאמי לפיתוח מסעודיה (Islamic Development Bank) וקרן פורד האמריקאית חברו והקצו למעלה מ-12 מיליון דולר ותוכנית השיקום יצאה לדרך. הגופים המשתתפים נמנעו מהצהרות פוליטיות בוטות, השגורות בפי דוברים פלסטינים רבים. הם ידעו שאם ירגיזו את הממסד הישראלי, תוגבל אפשרותם לפעול בירושלים.

העבודה - הבולטת לעין כל מי שמבקר ברובע המוסלמי - נעשתה על ידי אנשי מקצוע מהשורה הראשונה. בשלב הראשון נערך סקר שבו זוהו מבנים היסטוריים הזקוקים לשיפוץ וכן בתי מגורים (לעתים קרובות בעיר העתיקה יש חפיפה בין שני הסוגים). לאחר מכן נערכה אבחנה בין בתים הדורשים טיפול מונע מידי, אחרים הזקוקים לשיפוץ יסודי וכאלה שיש לבצע בהם פעולות שימור בשל ייחודם האדריכלי. תושבי הרובע המוסלמי שותפו בנעשה, מתוך מטרה להגביר את המעורבות הקהילתית והיוזמה העצמית. עד לסוף 2003 שופצו 82 מתחמי מגורים, 26 מבנים ציבוריים (כולל רחבות לשימוש

הציבור) ו-55 מבנים מסחריים וחנויות. התוכנית זכתה בפרס היוקרתי לארכיטקטורה של קרן אגא חאן לשנת 2004. תוכנית שיפוצים נוספת מטעם אונסק"ו נמצאת עכשיו בהכנה.³⁰ למרות האופי המקצועי של המיזם והשיח התרבותי שליווה אותו, לא ניתן להתעלם מכך שאף הוא חלק מהמאבק על ירושלים, בייחוד אם נזכור את התוכנית של מחלקת איגום במינהל מקרקעי ישראל משנות ה-1970 (שהוזכרה לעיל) ואת מדיניות ישראל להחליש את האחיזה המוסלמית בעיר. בפעולות לשימור מבנים מוסלמיים בעיר לוקחים חלק גם ארגונים אסלאמיים בינלאומיים, כמו מכון ירושלים (al-Quds Institute), שבראשו עומד המופתי החשוב שיח' יוסף אלקרדאוי, ולצדו חכם הדת האיראני ושר הפנים (לשעבר) עלי אכבר מחתשמי, יו"ר הפרלמנט התימני עבדאללה אלאחמר ושר החינוך הלבנוני (לשעבר) מישל אדה. זהו ארגון גג המאגד, כפי שניתן להבחין, סונים, נוצרים ושיעים. גם הוא מעביר תקציבים לעמותות העוסקות בשימור מבנים אסלאמיים בעיר (ובעניינים אחרים שבהם ניגע בהמשך).³¹ תושבי העיר עצמם נהנים באופנים שונים מהמיזמים הללו, אם באופן ישיר כאשר הם זוכים שבתיהם ישופצו ותנאי חייהם ישתפרו, אם כמועסקים בכנייה ושיפוצים. התמיכה החיצונית המגיעה לפלסטנינים בעיר - ממקורות ערביים ואחרים - מהווה אם כן מרכיב חשוב במאבק על אופיה של העיר.

הסתמכות על מקורות חיצוניים היא אחת מדרכי ההתמודדות של החלש (גם הישוב היהודי הישן בירושלים, גם התנועה הציונית מאז ייסודה וגם מדינת ישראל מאז הקמתה מסתייעים במקורות מימון חיצוניים). דרך אחרת היא לתעד, לבקר, לחשוף את שיטות העבודה של מוסדות ישראליים, להתלונן, לנסות לשכנע בכל מחיר. בירושלים קיימים כמה ארגונים פלסטיניים המתעדים הפרות של זכויות האדם מצד ישראל. חלקם מנסים גם לסייע משפטית לנפגעי השיטה. מרכז אלקודס לזכויות חברתיות וכלכליות הוא אחד הארגונים הללו. מי שעומד בראש המרכז הוא זיאד חמורי, איש שמאל, שעמד בשנות ה-1990 בראש ועד נפגעי הארנונה במזרח העיר. מטרתו המוצהרת של

המרכז, שהוקם ב־1997, היא לאתגר את מדיניות האפליה והפגיעה בזכויות האדם שנוקטת ישראל בירושלים הערבית. דרכי הפעולה של המרכז הן תיעוד הפרות זכויות האדם, והגשת סיוע משפטי לנפגעי השיטה. מאז הקמתו פנה המרכז לערכאות ולמשרדי הממשלה בענייניהם של מאות פלסטינים בני העיר סביב שלילת קצבאות ביטוח לאומי מזכאים, שלילת תעודות זהות על ידי משרד הפנים, איחוד משפחות, הריסת בתים, הטלת מסי ארנונה מופרזים ועוד. כמו כן מתעד המרכז את המקרים שבטיפולו ומוציא דוחות סביב עניינים עקרוניים, כמו ההתנחלות היהודית - הציבורית והפרטית - במזרח ירושלים.³² לאחרונה מצוי ארגון זה בקשיים כלכליים, וגם התיאום בינו לבין ארגונים ישראליים פחת.

ארגון נוסף, הפועל יותר בתחום התיעוד ופחות בסיוע משפטי, הוא המרכז הירושלמי לדמוקרטיה וזכויות אדם, אף הוא מתעד את הפרות זכויות האדם מצד ישראל, אף הוא מקורב לשמאל הפלסטיני. העומד בראשו, עלי אבו הלאל, הוא חבר המועצה הלאומית הפלסטינית מטעם החזית הדמוקרטית. בשנות ה־1980 המוקדמות היה פעיל בולט באיגודים המקצועיים, וב־1986 הוא גורש מהארץ (היו שטענו כי היה מעורב בהקמת תאים מחתרתיים). לארץ חזר ב־1991, במסגרת עסקה שבה החזירה החזית הדמוקרטית את גופתו של חייל צה"ל שנהרג בלבנון, סמיר אסעד.³³ כעשור לאחר מכן הקים את המרכז שבראשותו הוא עומד. באוגוסט 2005 היתה למרכז הזדמנות לתעד את קורות אבו הלאל עצמו: כיליד אבו דיס ובעל תעודת זהות של השטחים, מנוע רשמית אבו הלאל מלהיכנס לעיר, למרות שהוא מתגורר בה עם משפחתו. בעיצומו של כנס שנערך בקמפוס אוניברסיטת אלקודס בשיח' ג'ראח בנושא השפעת הסגר על מוסדות החינוך הגבוה בעיר, הגיע למקום כוח משטרה ועצר את אבו הלאל בעוון שהייה בלתי חוקית בעיר. הוא שוחרר אחרי 24 שעות והוצא אל מחוץ לגבולות העיר.³⁴

חינוך וזהות

הסגר אכן השפיע לרעה על מערכת החינוך במזרח העיר, אולם הוא אינו הגורם העיקרי למשבר הנוכחי של המערכת. רמת החינוך שלה זוכים ילדי ירושלים הערבית, היקפי הנשירה מבתי הספר ותוכניות הלימודים הם נושאים המעסיקים מאוד את הפעילים הפלסטינים בעיר, ולעיסוק בהם יש היסטוריה רבת שנים. לחוגים הלאומיים, תחום החינוך שימש זירת מאבק עיקרית בכיבוש מהיום הראשון של שנת הלימודים הראשונה תחת השלטון הישראלי. כבר אז, באחד בספטמבר 1967, התגלעה המחלוקת בכל עוזה. משרד החינוך הכפיף את בתי הספר בעיר לתוכנית הלימודים הישראלית (וליתר דיוק: של הערבים בישראל). תושבי מזרח העיר התנגדו. היו להם שני נימוקים עיקריים. הנימוק המעשי: תעודת בגרות ישראלית אינה מוכרת במדינות ערב ולא היתה מאפשרת לבניהם הרשמה למוסדות להשכלה גבוהה בארצות השכנות. הנימוק הערכי: הם רצו לשמור על מורשתם, ולא לתת לפקידים יהודים להחליט מה ילמדו. הם גם הציגו את המטרות הישראליות בשינוי תוכניות הלימודים: ניתוק ילדי מזרח העיר מהערבים הלאומיים הערביים; החלשת הקשר שלהם עם יתר תושבי הגדה המערבית; הטמעת תפיסות היסטוריות התואמות את הנרטיב הציוני. מרבית ההורים לא שלחו את ילדיהם לבתי הספר, ומספר התלמידים בהם ירד באופן דרסטי. הנה עיקר הנתונים: בבתי הספר היסודיים של העירייה היתה ירידה של כ-15% במספר התלמידים בחמש השנים הראשונות אחרי 1967. בחטיבות הביניים (אעדאדי) הירידה היתה חדה יותר: כ-4,150 תלמידים למדו בשנת הלימודים 1967 בחטיבות הביניים של העירייה, בשנת 1972 למדו בהן כ-1,450 תלמידים בלבד (כלומר: ירידה של כ-65%). בשלושת התיכונים העירוניים החשובים - מאמוניה, עבדאללה בן חוסיין ורשידיה - נרשמה הצניחה הגבוהה ביותר, כ-85%: בעוד שבשנת הלימודים 1967 למדו בהם מעל 1,800 תלמידים, בשנת הלימודים 1972 היו רשומים בהם כ-300 תלמידים בלבד.³⁵

נתונים אלו הביאו את משרד החינוך הישראלי לחזור בו מהתעקשותו, ואחרי תקופה שבה ניסה ללמד על פי תוכנית הלימודים הישראלית והירדנית כאחת - מה שהוסיף שעות לימוד וחייב את התלמידים לעבור שתי מערכות של בחינות בגרות - חזר סופית לתוכנית הלימודים היירדנית בבתי הספר התיכוניים, אך לא ביסודיים. המעבר לתוכנית היירדנית בבתי הספר היסודיים נעשה רק בשנת הלימודים תשמ"א (1981), בין היתר בעקבות פתיחת בית ספר של הוואקף באבו תור, שגרם לנטישה של מאות תלמידים את בית הספר העירוני שם. הסכמת ישראל לאמץ את התוכנית היירדנית לוותה אמנם בתנאים - חובת לימוד עברית וביקורת ישראלית על ספרי הלימוד והמפות - אך מנגד איפשרה לבוגרי בתי הספר היסודיים ללמוד בתיכון על פי התוכנית היירדנית ולהמשיך ללימודים גבוהים. זה היה הישג נדיר של החוגים הלאומיים (שניתן לראות בו מאבק ירדני-פלסטיני משותף), שהשליך גם לעתיד. להקמת בתי הספר של הוואקף היתה ברבות הימים תוצאה נוספת: בזכותם נקל היה למשרד החינוך של הרשות הפלסטינית לקבל אחריות על בתי הספר הללו, עם הקמת הרשות, תוך שינוי תוכנית הלימודים היירדנית לתוכנית הלימודים הפלסטינית.

במבט לאחור ניתן לקבוע כי מה שסייע למאבק למען תוכנית לימודים ערבית בעיר היה קיומן של מערכות חינוך חלופיות שקלטו את אלפי התלמידים שעזבו את מערכת החינוך הרשמית, ובראש ובראשונה, מערכת בתי הספר של הוואקף (שנוסדו על ידי עמותת אלמקאצד למטרה זו, והועברו לאחריות הוואקף מאוחר יותר), וכן בתי ספר פרטיים. לולי קיומם של אלו - שתוקצבו על ידי הקרן היירדנית-פלסטינית המשותפת - לא יכולה היתה ההנהגה, ולא מסוגלים היו ההורים, להחרים את בתי הספר העירוניים. כך התגבשה מערכת החינוך במזרח העיר הכוללת שלוש רשתות חינוך נוסף לזו הישראלית: (1) בתי הספר של הוואקף; (2) בתי ספר פרטיים (כולל כנסייתיים ועמותות); (3) בתי ספר של אונר"א.

משרד החינוך הפלסטיני, לאחר שקם והחל לחקור את מצב החינוך בירושלים, איפייץ כל אחת ממערכות אלו. מערכת החינוך

העירונית-ישראלית מונה 33 בתי ספר ולומדים בהם כמחצית מכלל התלמידים במזרח העיר: כ־25 אלף בכתי ספר יסודיים, כ־2,500 בתיכון. בתי הספר הללו מתאפיינים ברמת הישגים נמוכה, במורים חסרי מוטיבציה וחסרי הכשרה מספקת - ובכך שהלימודים הם חנם.³⁶ בתי הספר של הוואקף מתאפיינים בהקפדתם על תוכנית לימודים ערבית (קודם ירדנית וכעת פלסטינית) ועל איכות הוראה גבוהה. ניתוק הקשר של ירדן עם הגדה (1988) והמשבר התקציבי באש"ף בעקבות מלחמת המפרץ הראשונה (1991) הביאו לפגיעה קשה בתקצוב בתי הספר הללו. רמת ההוראה בהם ירדה ומספר הלומדים בהם צנח משמעותית. ההתאוששות חלה לאחר הכפפתם לרשות הפלסטינית, שבין השנים 1996-2000 הצליחה להכפיל את כמות התלמידים, ואף מספר בתי הספר צמח - מ־16 ל־27. כיוון שאין בנמצא נתונים מהימנים על המתרחש לאחר שנת 2000, ניתן רק לשער ששוב נתונים בתי הספר הללו במשבר - הן בשל קשיי התקציב של הרשות, הן בשל הסגרים שאינם מאפשרים למורים להגיע בחופשיות למקומות עבודתם.

בתי הספר הפרטיים אף הם כ־30 במספר, מחציתם יסודיים ומחציתם תיכוניים, ובשנת 2000 למדו בהם כ־12 אלף תלמידים. בתי הספר הללו גובים שכר לימוד גבוה יחסית (בעיקר הטובים שבהם) וכיניהם כאלה המגישים את תלמידיהם לבחינות הבגרות הבריטיות. בשל העלייה בשכר הלימוד יכולים פחות ופחות הורים להרשות לעצמם לשלוח את ילדיהם לבתי ספר אלו, שרובם כפופים עתה למשרד החינוך הפלסטיני. בתי ספר מסוג אחרון הם בתי הספר של אונר"א, שנוסדו על ידי סוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם בריכוזי פליטים - במרחב ירושלים מצויים שמונה בתי ספר, במחנה הפליטים שועפאט, בפאתי סילוואן ובאבו דיס.

בעיה אחת משותפת לכל בתי הספר בעיר, תהיה אשר תהיה האוריינטציה הלאומית והפוליטית שלהם: מחסור חמור במבנים ובכיתות לימוד. משרד החינוך הפלסטיני תולה את האשמה בהפקעת הקרקעות המסיבית שעשתה ישראל, ובאי הענקת רישיונות בנייה.

לעיריית ירושלים ומשרד החינוך, לעומת זאת, אין על מי להלין: המדינה הפכה לבעלת הקרקעות הגדולה ביותר בעיר. ובכל זאת, גם ראש מינהל החינוך-ירושלים (מנח"י), בן ציון נמט, אמר בשיבת ועדת החינוך של הכנסת בתחילת שנת הלימודים תשס"ז (אוקטובר 2006) כי הסיבה להעדר מבנים היא מחסור בקרקעות לבנייה. עלות הפקעת קרקעות לשם בניית אלף כיתות הלימוד החסרות, העריך נמט, היא 38 מיליון דולר.³⁷ על רקע העובדה שהמדינה הפקיעה עשרות אלפי דונמים לצורכי ציבור במזרח ירושלים, רובם ככולם לבנייה ציבורית ופרטית עבור יהודים, הסבר זה מעלה תמיהות מסוימות.

עליית שכר הלימוד בבתי הספר הפרטיים, ההתכנסות של מחזיקי תעודות הזהות הירושלמיות אל תוך גדר ההפרדה והקשיים של הרשות הפלסטינית ומשרד החינוך שלה, הגבירו מאז שנת 2003 את הדרישה להרשמה לבתי הספר של העירייה. הליכה לבית ספר עירוני אינה נחשבת לפסולה מבחינה לאומית, אלא נתפסת כלגיטימית ביותר, בין היתר כיוון שבתי הספר הללו היוו מוקד לפעילות לאומית של כל הארגונים הפלסטיניים החשובים מאז שנות ה-1980, ובהם התגבש הזרם הלאומי הפלסטיני בעיר. ניתן לקשר זאת לעובדה שבמאבקם על דמותה של מערכת החינוך בעיר, הזהות המתגבשת בה והערכים שהיא מפיצה נקטו הפלסטינים כמה מהלכים שזכו להצלחה. ראשית, מאז שנות השמונים הקימו מרבית הזרמים הפלסטיניים תאים פוליטיים בכל בתי הספר, ללא קשר לרשת אליה הם משתייכים ולגורם המממן אותם, וכך הפכו לגורם משפיע גם בבתי הספר העירוניים. שנית, לאחר הקמת הרשות הפלסטינית הוקמו עוד בתי ספר בעיר על ידי משרד החינוך של הרשות. ושלישית, הם הצליחו להביא להחלת תוכנית הלימודים הפלסטינית גם בבתי הספר של עיריית ירושלים. גם בחינוך הבלתי פורמלי פעלו הגורמים הלאומיים הפלסטיניים במידת הצלחה לא מבוטלת: בכל שכונה כמעט פועלים מועדונים, ורובם הכפיפו עצמם למשרד הנוער והספורט של הרשות, ובחודשי הקיץ הם מפעילים קייטנות שבהן משתתפים אלפי ילדים. מנקודת מבט תוך פלסטינית, המועדונים והקייטנות הם זירת

מאבק בין החמאס ולווייניה לבין הפת"ח, שכן כל זרם מפעיל את מסגרותיו הוא, והם מתחרים אלו באלו על לב הילדים (ילדי קייטנות הפת"ח גם הוסעו לרמאללה להיפגש עם יאסר ערפאת כשהיה נצור במוקאטעה).³⁸ אולם אלו כאלו אמונים על שימור הזהות הערבית-פלסטינית של ירושלים.

ובחזרה לבתי הספר העירוניים. כתוצאה מההצלחה הפלסטינית בקביעת תוכני החינוך בבתי הספר במזרח העיר, כמו גם שכר הלימוד הנמוך והעדר הסתייגות לאומית, הורים רבים מעוניינים לשלוח את ילדיהם לבתי הספר העירוניים. אלא שמערכת החינוך הישראלית בעיר המזרחית החלה לקרוס תחת הנטל במהלך שנות ה-1990 בשל העדר תקצוב עירוני וממשלתי, כך שאלפים מבין המתדפקים על דלתותיה נענים בשלילה. נתונים מדויקים על מספר הנדחים אינם בנמצא, כיוון שהעירייה לא הקפידה על רישום כזה. מכל מקום, נתוני 2005 מצביעים על חוסר של כאלף חדרי לימוד בבתי הספר במזרח העיר ועל מאות כיתות לימוד הממוקמות במבנים לא ראויים, וההערכות הן שמספר המעוניינים להירשם לבתי הספר הללו ונדחים, בניגוד לחוק חינוך חובה, עומד על אלפים. עו"ד דני זיידמן מעמותת עיר עמים עתר בעניין זה לבג"ץ כבר בשנת 2000 (בשם 116 תלמידים שביקשו להירשם לבתי ספר ונדחו), ובשנת 2001 עתר שוב - בשיתוף עם ועדי השכונות של כפר עקב, א-טור, עיסאווייה וצור באהר, מינהל קהילתי בית חנינא וחבר מועצת העיר פפה אללו - בשם 905 תלמידים. בג"ץ קיבל את העתירה והורה לעירייה לבנות עוד 245 כיתות לימוד, אך ההחלטה לא יושמה, ועד אוקטובר 2005 נבנו 13 כיתות בלבד.³⁹ בראייתם של פלסטינים רבים, זוהי עוד הוכחה לכך שישראל רוצה לשלוט עליהם מבלי להעניק להם את זכויותיהם הבסיסיות.

יוזמה חדשה להתמודדות עם המצב הזה החלה בשנת 2005, אז התאגדו ועדי ההורים בבתי הספר העירוניים בירושלים המזרחית והקימו איגוד-על, במטרה לקדם את חינוך ילדיהם. "בישראל מדברים על מחשב לכל ילד. אנחנו רוצים בסך הכל כיסא לכל ילד",

אומר עבד אלכרים לאפי, אדריכל במקצועו, שנבחר ליו"ר האיגוד. לאחר פתיחת שנת הלימודים 2006 כבר היו ועדי ההורים של רוב בתי הספר העירוניים מסונפים לאיגוד. הערכתו כי כגוף מאוחד יגדל הסיכוי שלהם להעלות את דרישותיהם אל סדר היום הציבורי התבררה נכונה. באוקטובר 2006 התכנסה ועדת החינוך של הכנסת לדון במצב בתי הספר במזרח העיר, ולאפי הוזמן להציג את טענותיו. הוא הזכיר את המחסור בחדרי לימוד, את הצפיפות בהם ואת אחוז הנשירה הגבוה ודרש שהמדינה תמלא את מחויבותה לאפשר לכל ילד וילדה לסיים את שנות לימוד החובה. חברי הכנסת הביעו הזדהות עם דרישתו, ואילו נציגי העירייה, משרד החינוך ומשרד האוצר הבהירו כי אין תקציבים מספיקים לבניית מספר הכיתות הנדרש או שאין להם די מידע.⁴⁰

אף שהישגיה עד כה זעומים, ההתארגנות החדשה היא ייחודית. מצד אחד, זוהי התארגנות לא פוליטית, במובן זה שאיננה קשורה לאף אחד מהזרמים הקיימים במפה הפוליטית הפלסטינית (או הישראלית). כיוון שכך, אין האיגוד בודק את עמדותיהם של הנציגים של בתי הספר השונים. "בחוק הם יכולים להיות חמאס, חזית, משת"פים או פת"ח", אומר לאפי, "כאיגוד אנחנו לא מתעסקים בפוליטיקה אלא פועלים לקדם את החינוך של הילדים שלנו." הפן השני המייחד את האיגוד הוא היותו ארגון כלל-ירושלמי. ומאפיין שלישי: בראשו עומדת הנהגה נבחרת ומייצגת. לארגון הזה, אם כך, יש פוטנציאל לא מבוטל: ועד הורים נבחר של מרבית התלמידים הפלסטינים בירושלים, הוא למעשה הארגון הפלסטיני הייצוגי הגדול ביותר בעיר.

עצם ההתארגנות הפלסטינית הרחבה, והייצוגיות הרחבה של איגוד ועדי ההורים היתה אולי הסיבה בגללה זומן לאפי לחקירה במטה המשטרה במגרש הרוסים. "אמרתי לחוקר: זכותו של כל ילד לקבל חינוך, אפילו אם הוא ערבי. גם החוק הבינלאומי מחייב את המדינה הכובשת להעניק חינוך", הוא מספר. "ישראל רוצה שנהיה בורים. אנחנו מסרבים." הצלחת האיגוד לאחד ועדי הורים מעשרות בתי

ספר הביאה כמה גורמים ישראליים לראות בו פלטפורמה אפשרית להקמת רשימה פלסטינית שתשתתף בבחירות לעיריית ירושלים. אישית (ולא בשם הארגון) שולל לאפי את האפשרות הזו מהסיבה הפלסטינית המסורתית: השתתפות בבחירות תהווה הכרה בשלטון ישראל במזרח ירושלים. אולם הוא אינו שולל הקמת גוף שייצג את כלל ערביי מזרח ירושלים.

מכל מקום, בשלב זה פועל האיגוד למען מטרה מוגדרת, שיפור החינוך לפלסטינים במזרח העיר. השגת המטרה מחייבת מגע עם המוסדות הישראליים האחראים, והוא אכן מעלה את דרישותיו בפני העירייה, משרד החינוך והכנסת. בפעילותו מסתייע האיגוד בארגונים ישראליים השותפים למאבק, כמו עיר עמים והאגודה לזכויות האזרח, וכן במנהלות השכונתיות הפועלות בחסות העירייה, למרות שרבים מסתייגים ממנהלות אלו. הנה כי כן, לצד הפעילות הצבאית, לצד הפעילות הפוליטית המיליטנטית ולצד הפעילות המפלגתית, מתקיימת במזרח ירושלים פעילות ציבורית מסוג אחר, שאף היא שמה לעצמה מטרה לשמור על הזהות הערבית של ירושלים ותושביה הפלסטינים, אך אינה מכפיפה עצמה למוסדות הפלסטינים הלאומיים - ולעתים קרובות תוך פעולה משותפת עם ארגונים ישראליים.

פעילות פוליטית פלסטינית-ישראלית

מציאות החיים בירושלים שבה חיים זה לצד זה יהודים וערבים, אמנם בשכונות נפרדות כמעט לחלוטין, הביאה לרמה גבוהה יחסית של פעילות משותפת - לאו דווקא שוויונית - בתחומים שונים, החל ממסחר ותעשייה וכלה בפשיעה ופוליטיקה. תופעה זו לא היתה ייחודית לירושלים, אך מאז הוטל הסגר על השטחים, וביתר שאת מאז נאסר על ישראלים להיכנס לערי הגדה והרצועה (בסוף שנת 2000) הפכה ירושלים לאחד המוקדים היחידים של מגע ישראלי-פלסטיני אזרחי ישיר.

הפעולות המשותפות בעיר, המונעות מתפיסות פוליטיות, ניתנות לחלוקה על פי יוזמיהן ומטרותיהם. בקצה האחד של הקשת עומדת עיריית ירושלים וגופים הקשורים בה. העירייה פועלת מתוך חובתה לספק שירותים לכל תושבי העיר ומתוך שאיפתה להפחית מתחים בין קהילות בעיר. לפעולותיה בתחום הדו־קיום יש לעתים טעם נוסף: להראות כי ירושלים היא עיר מאוחדת בריבונות ישראל, כי המוסדות הישראליים אינם מפלים בין יהודים לערבים וכי האוכלוסייה הערבית מקבלת את השלטון הישראלי. במילים אחרות, המסגרות של העירייה ושלוחותיה שבהן נפגשים יהודים וערבים נועדות לחזק את הסדר הפוליטי הקיים, גם אם, לעתים, תוך ניסיון לשפר את איכות החיים של תושבי העיר המזרחית. המשתתפים בתוכניות אלו, להבדיל מהמארגנים, אינם מונעים בהכרח מתפיסות פוליטיות.

בקצה השני של הקשת הפוליטית עומדות תנועות או קבוצות ששמו להן למטרה לערער את הסדר הנוכחי. הפלסטינים המשתתפים בפעולות מטעם תנועות אלו עושים זאת מתוך ראייה פוליטית ברורה השוללת את השליטה הישראלית במזרח ירושלים, ולעתים קרובות מקיימים זיקה למוסדות התנועה הלאומית הפלסטינית. כך גם חלק מהמשתתפים הישראלים.

סוג נוסף של ארגונים (ופעולות) תוקף את תוצאות והשלכות הסדר הקיים ומציג את צביעותו – מבלי לתקוף אותו ישירות. כך, למשל, ארגוני זכויות אדם הנאבקים נגד אפליית הפלסטינים בעיר בתחומי הבנייה, התושבות והחינוך. כארגוני זכויות אדם אין הם מציגים, לרוב, מצע פוליטי, אך מתנגדים לקיפוח הפלסטינים ומציגים את הצד המדכא והמפלה של "איחוד ירושלים". באמצע הקשת מצויה פעילות מסוג נוסף – קבוצות מפגש בין שכנים ישראלים ופלסטינים, המשתלבות, לעתים, במאבקים נקודתיים של התושבים הפלסטינים מבלי להעלות דרישות פוליטיות מקיפות.⁴¹

הגישה הפלסטינית המקובלת מחייבת מאבק משותף נגד הפרת זכויות אדם ונגד הכיבוש, אך שוללת השתתפות בפעולות משותפות שאינן חלק מהמאבק הפלסטיני לעצמאות. אלה נתפסות כנירמול

היחסים תחת כיבוש, הפסול מכל וכל (נורמליזציה, תטביע, הינו ביטוי גנאי במילון הפוליטי הערבי). ובכל זאת, בתקופות רגיעה מוכנים פלסטינים רבים בירושלים להשתתף בפעולות משותפות לא פוליטיות, ובעיקר לאפשר לילדיהם להשתתף בפעולות כאלו. כאשר גוברים המתח והאלימות הנכונות פוחתת. מאידך, התפיסה הפוליטית התומכת במאבק משותף עם ישראלים נשארת לעתים קרובות על הנייר בלבד, בעיקר בשל הפסיביות הפוליטית המאפיינת את הפלסטינים בעיר והחשש של רבים מפני מעורבות פוליטית. ניסיון לאפיין את המשתתפים בפעילות הזו מעלה כי הם פועלים מתוך מגוון מניעים: יש התומכים בפעולות כאלו או משתתפים בהן כדי להשיג מטרות מוחשיות כמו שיפור מערכת החינוך או מטרות אחרות אליהן נתייחס בהמשך. אחרים מעוניינים בשותפות של אמת שתביא ליצירת מרחב בו יוכלו יהודים וערבים להיות בביטחון וחירות. מאידך יש פעילים פלסטינים הרואים בישראלים הפועלים לצדם מעין כלי באמצעותו יערערו את החברה הישראלית ולכידותה. לרוב מודעים הפעילים הישראלים לגישות השונות של הפלסטינים, אך לא תמיד.

מעט רקע היסטורי: המפה הנוכחית של הפעילות הפוליטית המשותפת האנטי־ממסדית החלה להתגבש באמצע שנות ה־1980. היה זה עם הקמת "המרכז לאינפורמציה אלטרנטיבית", הארגון הישראלי־פלסטיני הראשון שקם בירושלים, שלקח על עצמו להקים שותפות ישראלית־פלסטינית שתיאבק נגד הכיבוש ובעד חירות, צדק ושוויון (כהגדרתו). השותפות הרעיונית נבנתה עם חברים בחזיתות השמאל של אש"ף, שהאמינו במדינה דמוקרטית אחת בין הנהר לים, אך המרכז ביסס קשרים גם עם הפת"ח, הזרם הפלסטיני הלאומי המרכזי. עיקר פעילותו היתה בתחום הפצת מידע ובמסגרת זו קישר בין גורמים פלסטיניים לבין עיתונאים, בעיקר זרים. הוא גם היה מעורב בפעולות מחאה שונות. לעתים הגבילו אותו השלטונות. כך קרה, למשל, כאשר ביקשו אנשי המרכז, יחד עם ארגונים אחרים, לערוך

הפגנה בירושלים לרגל יום הזיכרון החמישי לטבח בסברא ושתילא בספטמבר 1987. אז סירבה המשטרה לאשר את ההפגנה ובפני בית המשפט הוצגו ראיות כאילו ההפגנה אורגנה על ידי אש"ף. באותה שנה עצמה ערך השב"כ חיפוש במשרדי העמותה, וחשף כי נתנה שירותי דפוס לחזית העממית לשחרור פלסטין, ובכלל זה הדפיסה חוברת המדריכה עצורים לעתיד כיצד ניתן לעמוד בחקירות השב"כ. ראש המרכז, מיכאל (מיקדו) ורשבסקי, נידון בשל כך לשמונה חודשי מאסר בפועל.⁴²

גוף ישראלי-פלסטיני נוסף שפעל באותה עת היה "הוועד נגד היד הקשה". אף שלא עלה לכותרות, חשיבותו של גוף קצר ימים זה היא בהיותו מסגרת פעולה משותפת לפת"ח ולפעילים ישראלים רדיקליים, והצוהר שבאמצעותו נחשף פייסל חוסייני אל המערכת הפוליטית הישראלית. פעילים ישראלים בולטים בוועד היו ורשבסקי, עמנואל פרג'ון, תקוה פרנס, גדעון ספירו ועוד, רובם מאנשי המרכז לאינפורמציה. מהצד הפלסטיני היו מעורבים בוועד פייסל חוסייני, צלאח זוחייקה (כיום מזכ"ל פת"ח בירושלים) ואחרים. הוועד אירגן לא מעט עצרות ומסיבות עיתונאים משותפות במחאה על הפעילות הישראלית המוגברת נגד הארגונים האזרחיים הפלסטיניים בשטחים. בזכות הפעילות המשותפת הצליחה ההתנגדות הפלסטינית לכיבוש לחדור לתקשורת הישראלית (דבר שלא היה קל לפני האינתיפאדה הראשונה), ואנשי הפת"ח הבינו את היתרונות הטמונים בעבודה משותפת עם ישראלים.⁴³ ייחודה של פעילות ישראלית-פלסטינית זו היה בהקמת מסגרת ישראלית-פלסטינית שוויונית ומשותפת, להבדיל מהדגם הנפוץ בהרבה, של תיאום בין שתי מסגרות נפרדות, האחת פלסטינית והשנייה ישראלית.

חוסייני הלך והרחיב את מפגשיו אל מעבר לשמאל הרדיקלי, ראשית לעבר השמאל הציוני ובהמשך לעבר המרכז והימין. ערב האינתיפאדה הגיע גם אל פעילי ליכוד בעיר (כמו משה עמירב). העובדה שפעילות פוליטית ישראלית-פלסטינית התקיימה דווקא בירושלים אינה צריכה להפתיע. כזכור, ארגונים פלסטיניים רבים

בחרו אז לפעול מהעיר, שבהעדר שלטון צבאי קל היה להם להתארגן בה, והעיר היתה המרכז הפוליטי הפלסטיני הראשון במעלה. אך מעבר להיות ירושלים המזרחית הבירה בפועל של התנועה הלאומית הפלסטינית, היתה העיר נטולת הגדרות והגבולות מקום מפגש טבעי לפעילים משני הצדדים.

באותה תקופה, בשנת 1985, התקיימה גם הפגנת השכנים הישראלית-פלסטינית, אולי הראשונה בעיר, בוואדי אלזיתון שליד הכפר צור באהר. תושבי הכפר גילו כי הקק"ל מתכוונת לטעת עצים באדמות הוואדי שאותן נהגו לעבד. הלל ברדין ופעילים נוספים מתלפיות וארנונה הסמוכות אירגנו מאות מתושבי השכונות להפגנת מחאה ביחד עם תושבי הכפר. לא היהודים ולא הערבים היו מאורגנים במסגרות פוליטיות. היהודים רצו להביע שכנות טובה. הפלסטינים קיבלו את היוזמה בשמחה.⁴⁴ המעורבים ביוזמות כאלו לא היו עשויים מקשה אחת, כפי שניתן לראות מדרכם העתידית: היו ביניהם כאלה שהצטרפו למסגרות פוליטיות הדוגלות בשותפות ישראלית-פלסטינית, בעוד אחרים המשיכו להקפיד על ריחוק מפוליטיקה ממוסדת, ומכל פעילות העלולה להתפרש כתמיכה בויתור על ריבונות יהודית בירושלים המורחבת.

האינתיפאדה הראשונה פרצה זמן לא רב אחר הגישושים הראשוניים הללו, ולמרות שהביאה לצמצום הקשרים החברתיים והכלכליים בין ישראלים לפלסטינים, הרחיבה את מעגל הישראלים שהצטרפו לפעילות פוליטית משותפת עם פלסטינים. היו שראו בה הזדמנות לחולל שינוי פוליטי ממשי וניסו ליצור בריתות ישראליות-פלסטיניות; אחרים חשו שגורמי הביטחון המנסים לדכא את האינתיפאדה חוצים קווים אדומים ורצו למנוע הפרת זכויות אדם מצד ישראל; והיו גם כאלו שהרחיבו את פעילותם בתחום יחסי השכנים. ברדין, ורוניקה כהן ואחרים אירגנו מפגשים בין תושבים בתלפיות ותלפיות-מזרח ותושבים בג'בל מוכבר. היה זה בעיצומה של האינתיפאדה הראשונה, שבה הושלכו אבנים ובקבוקי תבערה לעבר בתי יהודים בשכונה. הפעילות המשותפת נועדה להפחית

את המתח בין הצדדים. קבוצות דיאלוג נוספות נוסדו באבו תור ובעיר העתיקה, וגם תושבים בעיסאויה ובגבעה הצרפתית יצרו מסגרת להידברות. למרות שחברים בקבוצות הללו השתתפו לעתים בפעולות מחאה, ההתארגנויות היו על בסיס מקומי והתייחסו לבעיות נקודתיות, ולא היוו חלק מהפעילות הפוליטית הממוסדת בעיר. בחוגים פוליטיים פלסטיניים רדיקליים נמתחה ביקורת על הפעילות בתחום יחסי השכנים. טענתם היתה שהדבר סותר את מטרות האינתיפאדה - הינתקות מישראל והעלאת המחיר שמשלמת החברה הישראלית על הנצחת הכיבוש. אחת הדרכים להתמודד עם הדילמה היתה צירופם של פעילים פלסטינים מהמסגרות הפוליטיות הוותיקות לקבוצות המפגש. הדבר נתן לגיטימציה לפלסטינים שהיו פחות מעורבים פוליטית להמשיך להשתתף במפגשים. כך או כך, בשנות האינתיפאדה הראשונה גברה התפיסה שלפיה יש להרחיב את המגע עם ישראלים המוכנים להקשיב לנקודת המבט הפלסטינית.

הגישה הפלסטינית הזו תרמה לצמיחתם של ארגוני זכויות האדם בעיר, שזכו לשיתוף פעולה פלסטיני והפכו לגורם מרכזי בזירה הציבורית בעיר וביחסי ישראלים-פלסטינים בכלל. בשנים הראשונות של האינתיפאדה הוקמו "בצלם: מרכז המידע הישראלי לזכויות אדם" ו"המוקד להגנת הפרט". שניהם עוסקים בזכויות אדם, בשניהם עובדים גם פלסטינים. הארגון הראשון מתמקד באיסוף מידע והפצתו, השני - בסיוע משפטי ואחר לנפגעי אלימות ולנפגעי המדיניות הישראלית בתחומים שונים (תושבות בירושלים, איחוד משפחות, זכויות אסירים ועצירים).

בשלהי האינתיפאדה הוקם גם הוועד הישראלי נגד עינויים, וכן "שומרי משפט: רבנים למען זכויות אדם". מטבע הדברים, האחרון הוא ארגון יהודי, אך פעילותו נעשית במשותף עם פלסטינים, בירושלים ומחוצה לה. גם ארגונים ותיקים יותר, כמו האגודה לזכויות האזרח בישראל, תיגברו באותה עת את הפעילות אל מול הפלסטינים בשטחים ובמזרח ירושלים, ופעילות משותפת של נשים ישראליות ופלסטיניות החלה להתמסד.⁴⁵

פייסל חוסייני המשיך לדבוק בגישה הדוגלת בפעולה משותפת עם "מחנה השלום" הישראלי. במהלך האינתיפאדה הראשונה יצר קשרים עם נציגי שלום עכשיו בירושלים, ויחד יזמו אירועים משותפים. בשלהי האינתיפאדה, עם תחילת ההתיישבות היהודית בשכונת ואדי חילוה בסילוואן ("עיר דוד"), התנהל המאבק נגד ההתנחלות תוך שיתוף פעולה בכמה מישורים. ברמה הפוליטית עמד האורינט האוס בקשר עם נציגי שלום עכשיו ותנועות שמאל נוספות; ברמת השטח צעדו יחד פעילי הוועד להגנה על אדמות סילוואן עם חוגים יהודיים שהתנגדו להתנחלות; וגם המאבק המשפטי היה משותף. ההצלחה של המאבק היתה מוגבלת ביותר, אולם הוא סייע להקמת קואליציה פוליטית ישראלית-פלסטינית בעיר, שחרגה מתחומי השמאל הלא-ציוני והשתמרה, למרות היחלשותה המובהקת בזמן האינתיפאדה השנייה ולאחר מות חוסייני, עד עצם היום הזה.

לקואליציה הזו, עם זאת, היו גבולות. לקראת הבחירות המוניציפליות של שנת 1993 עלתה היוזמה להקים רשימה ישראלית-פלסטינית משותפת לעיריית ירושלים. היוזמים היו ישראלים: חברי מועצת העיר משה עמירב ושרה קמינקר, הלל ברדין ואחרים. הם סברו כי רק השתתפות המונית של פלסטינים בבחירות העירוניות תוכל לשים קץ לאפליה שממנה הם סובלים. כדי לגבור על החרם רב השנים על השתתפות בבחירות, נסעו השלושה להיפגש עם ההנהגה הפלסטינית שישבה אז בתוניס. ערפאת שמע את הצעתם, אך כדרכו נמנע מלתת תשובה חד משמעית. רק זמן קצר קודם למועד הגשת הרשימות קיבלו מסר מאש"ף שאישר להם לשלב ברשימתם אישים פלסטינים אזרחי ישראל המתגוררים בעיר, אך לא פלסטינים ירושלמים. כיוון שכך, החליטו לוותר על התוכנית.⁴⁶

ההכנות לבחירות לעירייה נערכו בטרם נודע על קיומו של ערוץ השיחות באוסלו. הבחירות עצמן התקיימו בנובמבר 1993, חודשיים אחרי חתימת הסכם העקרונות בין ישראל לפלסטינים. הפלסטינים החרימו את הבחירות. אהוד אולמרט ניצח בהן את טדי קולק והחליפו בלשכת ראש העירייה. ובעוד העירייה בראשותו לקחה חלק מרכזי

במאבק נגד המוסדות הפלסטיניים בעיר, ידעה תקופת אוסלו שהחלה אז גם פריחה של פעילות ישראלית-פלסטינית משותפת בירושלים. אם באינתיפאדה היתה הפעילות המשותפת עניין לקבוצות בשולי המפה הפוליטית וארגונים בעלי סדר יום מוגדר, הרי שבשנות אוסלו גברה המגמה לשותפויות ישראליות-פלסטיניות. טעם אחד לדבר היה אווירת הפיוס ששררה בראשית התקופה. טעם שני היה תקציבי: קרנות מערביות רבות נתנו עדיפות בהענקת כספים לפעילות משותפת, מה שעודד גופים ישראליים ופלסטיניים לזיזם פעילות כזו. על פי הערכת איפקר⁴⁷ - מרכז ישראל/פלסטין למחקר ומידע - נתנו מדינות וקרנות שונות בין 20 ל-25 מיליון דולר לפעילות תחת הכותרת של People to People, שמטרתה היתה להנחיל את תפיסת השלום לשכבות רחבות בשתי האוכלוסיות תוך הפגשתן.⁴⁷

ירושלים היתה אחד המוקדים החשובים לפעולה הזו, וקמו בה לא מעט מיזמים משותפים - מחקריים, חינוכיים ואחרים. הפעילות הפוליטית המשותפת היתה אז אך חלק קטן מכלל הפעילות. יוזמה פוליטית מעניינת שלא יצאה לפועל היתה הקמת עיריית צללים פלסטינית. בשלהי שנות ה-1990 הניחו הפלסטינים שעד מהרה יקבלו את השליטה במזרח העיר (אם לא כולה אזי לפחות חלקה), והיו מודעים לחוסר הניסיון שלהם בניהול מערכת בסדר גודל כזה. הרעיון להקים עירייה מקבילה סמלית עלה גם בעבר, אך הפעם שאפו הפלסטינים לעבור מסמליות למעשה. ההצעה שהתגבשה היתה להכשיר צוות מקצועי שלדי - ראשי אגפים ומחלקות - שיוכל להיכנס במהירות לתפקידו. בסיוע אנשי מרצ במועצת עיריית ירושלים, ובראשם ארנן יקותיאלי ומאיר מרגלית, הוכנה תוכנית להכשרת הצוות, ולקראת פרוץ האינתיפאדה השנייה נמצא לה מימון. אלא שגל האלימות הגואה, יחד עם מותו של חוסייני במאי 2001 (חודש קודם הלך גם יקותיאלי לעולמו) הביאו לזניחת התוכנית.⁴⁸

שנות אוסלו ידעו גם מאבקים עממיים משותפים, שנכשלו. הבולטים שבהם היו המאבק נגד הקמת הר חומה והשכונה היהודית בראס אלעמוד, ונגד הריסות בתים באזורים שונים בעיר. הכישלון

נבע בראש ובראשונה מיחסי הכוחות בין הצדדים שנטו במובהק לצד ישראל, ולכך תרמה גם היחלשות המוסדות הפלסטיניים בעיר. כל אלו, יחד עם ההתנהלות הבעייתית של הרשות ומציאות החיים בירושלים-של-סגר (שהוזכרו לעיל) הביאו לדעיכתה של הפעילות הפוליטית העממית.

האינתיפאדה השנייה, שפרצה אחרי תקופת מתיחות לא קצרה, הביאה להפחתת היקף הפעילות המשותפת ולשינוי באופיה. הפעילות המחקרית, החברתית והחינוכית הצטמצמה, והפעולות המשותפות ששרדו (או שהתפתחו אז) היו בתחום זכויות האדם ומאבקים פוליטיים משותפים (קרי: המאבק בכיבוש). מעבר לרתיעה הטבעית מפעולה משותפת בזמן עימות, הואצה הדעיכה בשל החלטה שקיבל איגוד הגג של העמותות הפלסטיניות (PNGO) באוקטובר 2000, עם תחילת האינתיפאדה, שלא לפעול עם גופים ישראליים אלא אם כן הם תומכים בהקמת מדינה פלסטינית שבירתה ירושלים ומצדדים בזכות השיבה. הניסוח הנוקשה הזה, שצמצם כמעט לאפס את מספר הארגונים הישראליים ה"כשרים", נבע מהאכזבה העמוקה של הארגונים הפלסטיניים משותפיהם הישראליים, שלא נקטו עמדות ברורות מספיק, לטעמם, נגד פעולות צה"ל בשטחים. אלא שבסוף 2002, לאחר שנתיים של נתק, הגיעו הארגונים הפלסטיניים למסקנה שהנזק מהנתק מהציבור הישראלי ומדעת הקהל הישראלית עולה על התועלת שבו, וההחלטה עודכנה ורוככה: ארגון הגג התנה את הפעילות המשותפת בהתנגדות הארגונים הישראליים לכיבוש ולהתנחלויות, מבלי להזכיר את זכות השיבה וירושלים. פעולות חברתיות, כמו הפגשת תלמידים ישראלים ופלסטינים ומחקרים משותפים, עדיין נשללות על ידי PNGO, המתנגד לקיום יחסים חברתיים, כלכליים ותרבותיים עם ישראלים בעוד הכיבוש נמשך.⁴⁹

ועדיין, חלק ניכר מהמאבק הפוליטי נגד הכיבוש, כמו גם המאבק נגד אפליית הפלסטינים בירושלים, נעשה במסגרות ישראליות-פלסטיניות משותפות או תוך שיתוף פעולה בין-ארגוני. ניסיון של

פעילים מורה כי לא פעם הצד הישראלי הוא היוזם את המהלכים, בעוד הפלסטינים מצטרפים, לרוב לא לפני שהם מקבלים את אישורם של המוסדות הפלסטיניים המוסמכים. זירות המאבק העיקריות שבהן מתקיים שיתוף הן התיכנון והבנייה (כולל המאבק נגד הריסת בתים), זכות התושבות (כולל איחוד משפחות), המאבק למען שוויון בחינוך (שהוזכר לעיל), המאבק נגד הגדר (ההולכת ונשלמת) וכן פעילויות חינוכיות-חברתיות משותפות (כך, למשל, בקיץ 2006, בזמן הלחימה בלבנון, נערכה בסילוואן קייטנה שבה השתתפו מאות ילדים בהדרכה של ישראלים, פלסטינים ומתנדבים זרים).⁵⁰

המאבק נגד הגדר בירושלים שונה מיתר המאבקים וקשה מהם לתאומם. המדיניות הפלסטינית הרשמית שוללת את הקמת הגדר/חומה כיוון שהיא מקיפה שכונות וכפרים בשטחים שנכבשו ב-1967. אלא שבשטח הדברים מסובכים בהרבה. תושבי מזרח ירושלים, כמו הפלסטינים במקומות אחרים, הבינו עד מהרה שמדובר בפרויקט דגל של מדינת ישראל ולא ניתן יהיה להפסיקו. כיוון שכך, מאבקם היה לעתים סמלי בלבד, וככזה לא הצליחו הוועדות נגד הגדר לסחוף אליו את ההמונים. הרוב הדומם הסתפק בניסיון לצמצם את פגיעתה הרעה של החומה. לעתים ביקשו תושבים לשנות את תוואי הגדר כך שבתיהם או שכונותיהם ייכללו בתחומי ירושלים ולא בתחומי הגדה המערבית. לעתים הציגו תביעה הפוכה, להיכלל בתחומי הגדה בקהילות רבות לא הצליחו התושבים להגיע להסכמה לגבי התוואי העדיף מבחינתם: לא פעם הרווח של אחד היה ההפסד של רעהו. כך, למשל, נחלקו תושבים בדרום העיר, בצור באהר ואום טובא, על תוואי הגדר: התוכנית המקורית של צה"ל השאירה את רוב הכפרים הללו ואדמותיהם מחוץ לגדר המקיפה את ירושלים. תושבים מהכפרים הללו שחשו נפגעים עתרו לבג"ץ, ובעקבות עתירתם נפגשו נציגי צה"ל עם נציגי הכפר והגיעו להסכמה על תוואי שיכלול את מרבית הבתים והאדמות בתחומי העיר. אלא שלא עבר זמן רב ותושבים אחרים הגישו עתירה נוספת נגד ההסכמה שהושגה, כיוון שבבעלותם היו שטחים נוספים מחוץ לגדר, שאף אותם רצו לספח לעיר כדי

שתתאפשר להם גישה חופשית אליהם. העובדה שמשמעות עתירתם היתה ששטחים המצויים ברשות הפלסטינית יכללו בשטח שבשליטת ישראל היתה זניחה בעיניהם. עתירתם נדחתה אך עדיין יש בה כדי ללמד על הדילמות שבפניהן ניצבו תושבי ירושלים הערבית בצל פרויקט החומה.

ככפר נועמאן, אף הוא בדרום העיר, נחלקו התושבים בשאלה אם כדאי להם להתנתק מירושלים ולשמור את דרכי המעבר שלהם לבית לחם ובית סאחור פתוחות או שמא להפך. במקרה שלהם נוסף קושי על קושי: למרות שהכפר הוכלל בגבולות העיר לאחר מלחמת 1967, תושביו נושאים תעודות זהות של השטחים ולפיכך מנועים מלחיות בבתיהם, וכוחות הביטחון הטרידו את תושבי הכפר הזה, עצרו מתושביו ומנעו מהם גישה לבתיהם במשך חודשים ארוכים.⁵¹ יתכן שהטרדות אלו היו בין המניעים להחלטה של רבים מהם להעדיף את ההתנתקות מהעיר.

שאלות דומות התעוררו גם בצפון ירושלים. תושבי א־ראם ודאחית אלבריד לא היו מאוחדים בשאלת תוואי הגדר. עתירות ועתירות-נגד הוגשו, ואינטרסים אישיים ומוסדיים (גם מוסדות, בעיקר נוצריים, הגישו עתירות) הם שהניעו לרוב את הפונים. כך קרה גם באוניברסיטת אלקודס (בה נעסוק בהמשך בהרחבה). העיירה אבו דיס, שם שוכנים המבנים המרכזיים של האוניברסיטה, נמנית עם הישובים שהחומה פגעה בהם בצורה קשה ביותר: הנתיב הקצר מהעיירה לירושלים, כביש יריחו-ירושלים ההיסטורי, נחסם בחומה בגובה של שמונה מטרים. כתוצאה מכך מנועים התושבים מלהגיע להר הבית וגם לבית החולים אלמקאצד, שם נהגו לקבל טיפול רפואי. בנוסף, נפגעו מהחומה בתים, חצרות ושטחים חקלאיים. בין האתרים שעמדו בפני פגיעה קשה היה גם אצטדיון הספורט המרכזי של האוניברסיטה. כשהתברר הדבר להנהלת האוניברסיטה הפעילה זו את קשריה עם גורמים משפיעים בישראל ובעולם - ותוואי החומה שונה. אלא שכפי שהוזכר לעיל, הצלחת גורם אחד לשנות את תוואי הגדר, פוגעת בהכרח בגורם אחר, וכך אירע גם שם.

עמדה פוליטית חד משמעית ומעשית בסוגיה זו לא התגבשה וכלל לא ברור אם יכולה היתה להתגבש בתנאים כאלו. מדינת ישראל, מצדה, התדיינה עם פרטים ומוסדות והחליטה בינה לבניה עם מי להתפשר, ובמקרים שבהם הוגשו עתירות לערכאות משפטיות, פסקו היושבים בדיון על פי מיטב הכנתם, כשהם מנסים לשלב בין צורכי הביטחון לצורכי האוכלוסייה הפלסטינית (ובאופן טבעי נותנים עדיפות לראשונים).⁵² כך אירע שבמהלך המשפיע ביותר שביצעה ישראל בשטחים בעשורים האחרונים ניצבו הפלסטינים ללא עמדה אחידה, וכך אירע שהמאבק נגד הגדר בירושלים לא איחד את הציבור הפלסטיני בעיר, אלא להפך, הוסיף לפיצולו.

הפיצול הפלסטיני הקשה, אמנם, על פעולה ישראלית-פלסטינית משותפת אך לא מנע אותה. פעילים ישראלים רבים לקחו חלק במאבק נגד הגדר, יחד עם פלסטינים, אם בהפגנות בשטח (תעאיוש, גוש שלום, אנרכיסטים נגד הגדר), אם בתיעוד (אינדימדיה, המרכז לאינפורמציה אלטרנטיבית), אם בהליכים משפטיים (האגודה לזכויות האזרח, במקום: מתכננים למען זכויות אדם), אם כשכנים. הפגנות ופעולות נגד הגדר התקיימו סביב סביב לירושלים, בין היתר בא-ראם, ענאתא, בית סוריק, סוואחרה, אבו דיס, נועמאן, ולג'ה, בתיר ואלח'דר. העיקרון המנחה מצד המפגינים היה פעילות משותפת לא אלימה, אך לעתים הסתיימו ככל זאת ההפגנות באלימות, בשל תגובת יתר של גורמי הביטחון, או בשל יידוי אבנים ובקבוקים על ידי נערים פלסטינים. חולשת המערכת הפוליטית הפלסטינית באה לידי ביטוי בהפגנות הללו: רק לעתים רחוקות הצליחו המארגנים לסחוף את ההמונים להשתתף בהן. רק לעתים רחוקות הגיעו לאתרי ההפגנות פעילים משכונות אחרות: רובם לקחו חלק פעיל רק באירועים באזורי מגוריהם. העדר הנהגה כלל-ירושלמית, קיפאון המוסדות והבלבול שגרמה בניית החומה הם שעמדו ברקע הכשל הזה. מצד שני, כל הארגונים הפוליטיים נתנו להפגנות את חסותם, ובכלל זה התנועות האסלאמיות, שקיבלו את עקרון הפעולה המשותפת הלא-אלימה ולו לזמן קצוב.

העתירה נגד תוואי גדר ההפרדה בין מברשת ציון לבין הכפר בית סוריכ - שהפכה תקדימית - היא דוגמה מובהקת למערכת הישראלית-פלסטינית המשולבת. תושבי בית סוריכ והכפרים השכנים יצאו לתהלוכות מחאה ולהפגנות. המועצה המקומית של בית סוריכ עתרה לבג"ץ באמצעות עורך דין פלסטיני ישראלי, מוחמד דחלה. בנוסף היו מעורבים במאבק שם גורמים ישראליים רבים, כל גורם וטעמו עמו. תושבים מהפרבר מברשת ציון תמכו בתיקון תוואי הגדר מתוך שאיפה להפחית את הנזק שייגרם לחקלאים בני הכפר, שכניהם. המועצה לשלום וביטחון, המורכבת מאנשי ביטחון בכירים לשעבר, הציעה תוואי חלופי לגדר, המשלב התחשבות מסוימת בצרכי בני הכפר עם תמיכת המועצה במכשול ההפרדה. עמותת המתכננים "במקום" הציעה את הנזקים שהגדר המתוכננת היתה גורמת לאוכלוסייה. פעילי שמאל רדיקליים יותר או פחות, כמו "האנרכיסטים", גוש שלום, חברים בתעאיוש ועוד, השתתפו בפעולות המחאה של הכפר והכפרים הסמוכים, כשחלקם מתנגדים לגדר באשר היא. פסק הדין התקדימי של בג"ץ שהורה לשנות את התוואי והנחה את המדינה להקפיד על מידתיות בפגיעתה בפלסטינים, נתפס בעיני רבים כתוצאה של הלחץ המשולב הזה.⁵³ אולם למרות חשיבות הפסיקה, ושינויים בתוואי הגדר גם במקטעים אחרים, הגדר (ובקטעים מסוימים, החומה) המשיכה להיבנות סביב ירושלים ולפגוע באופן ניכר ביותר בחיי היומיום של הפלסטינים בעיר ופרבריה.⁵⁴ במילים אחרות, למרות מספר הצלחות בבג"ץ וכן בבית הדין הבינלאומי בהאג, הובסו הפלסטינים גם במאבק הזה, האזרחי באופיו.

הריסות בתים ותיכנון

תחום נוסף שבו קיים שיתוף פעולה בין פעילים פלסטינים לישראלים הוא המאבק בהריסות בתים, והתחום המשיק לו - תיכנון חלופי.

הזכרנו שתוכניות המתאר שהכינה עיריית ירושלים מאז 1967 אינן נותנות מענה מספק לצורכי המגורים של האוכלוסייה במזרח ירושלים. הדבר נובע ממגוון סיבות, חלקן פוליטיות וחלקן ענייניות. במישור הפוליטי ניתן להצביע על הרצון לשמר את הרוב היהודי המוחלט בעיר - 70% יהודים מול 30% ערבים, כפי שהחליטה הממשלה בשנות ה-1970, כגורם חשוב לאי הכנת תוכניות מתאר שיאפשרו את צמיחת השכונות הערביות בעיר (תוכנית המתאר המקומית החדשה, ירושלים 2000, מניחה כי לא ניתן יהיה למנוע את גידול האוכלוסייה הפלסטינית בעיר, ולפיכך צופה כי אחוז התושבים הפלסטינים יגיע בשנת 2020 לכ-40%). במישור הענייני ניתן להצביע על מגבלות נוספות המקשות על התיכנון: פיצול הבעלויות על הקרקעות בשכונות הערביות, המחייב התחשבות בבעלים רבים (להבדיל מהשכונות היהודיות החדשות שנבנו על שטחים נרחבים שהופקעו ומצויים בבעלות המדינה); העדר רישום מקרקעין מלא (החוק קובע כי רק בעלי הקרקע או בעלי זיקה אליה יוכלו לתכננה, ולא כל הקרקעות בעיר המזרחית מוסדרות ורשומות בטאבו); ויחס הפלסטינים לקרקע שאינו כלכלי בלבד אלא נובע ממערכים רגשיים ומשפחתיים, המונע פתרונות כמו איחוד וחלוקה מרצון. התוצאה היא שבירושלים קיימים שטחים נרחבים שאינם מתוכננים, תוכניות מתאר קיימות לא מספקות, ובנייה נרחבת ללא היתר. העירייה, מצדה, מנסה (גם אם לא בכל כוחה) להיאבק בבנייה הבלתי מורשית, בין היתר באמצעות הריסת בתים. גם משרד הפנים לוקח חלק במלאכת ההריסה, כאשר מדובר בשטחים ירוקים.

למוסדות הפלסטיניים כמעט ולא היתה דרך להיאבק במדיניות ההריסות של העירייה. האוריינט האוס נהג לסייע במישור המשפטי למי שבתיהם היו נתונים בסכנת הריסה, ועל יאסר ערפאת מספרים כי נהג לתת סכומי כסף לירושלמים כפיצוי על הריסת בתיהם, בשל זיקתו העמוקה לעיר. "הקופה הקטנה" של ערפאת לענייני ירושלים כבר אינה קיימת, וגם למה שנותר מ"האוריינט" אין תקציבים לחלק. המאבק נגד ההריסות נערך, ברובו, מתקציבים פרטיים של הנוגעים

דבר, ובידי עורכי דין פרטיים - יהודים וערבים. זהו לרוב מאבק אישי יותר מאשר ציבורי-פוליטי, למרות שארגוני זכויות אדם (ישראליים ופלסטיניים) עוקבים אחר הוצאת צווי הריסה וביצועם, ומצביעים על המדיניות התיכנונית המפלה של ישראל.

לצד המאבק הפרטני פועלות גם עמותות המקדישות מאמצים ניכרים למניעת הריסת בתים ולשינוי מדיניות הממשלה והעירייה. הוועד נגד הריסת בתים מקדיש עצמו למטרה זו ובמידה פחותה גם "שומרי משפט: רבנים למען זכויות אדם". ארגונים אלו מנסים לסייע באופן נקודתי לאלו שבתיהם מצויים בסכנת הריסה מיידית באמצעות פנייה לערכאות, אך בנוסף פועלים גם במישור הציבורי וההפגנתי. פעיליהם בונים מחדש בתים שנהרסו, מגיעים לאתרי הריסה ומתייצבים מול הרחפורים, פונים לאמצעי התקשורת - כל זאת במטרה לשנות את מדיניות ההריסות של העירייה מיסודה. את הפעילות מתאמים הארגונים הללו מול גופים פלסטיניים. באופן מסורתי נהגו ארגונים מסוג זה לפעול בשיתוף עם ארגונים פלסטיניים לא-ממשלתיים, אלא שפרשות שחיתות שהתגלו בהם גרמו לפיתוח גישה חדשה: עבודה מול קהילות ולא מול ארגונים.

ניסיון מסוג אחר לשנות את המדיניות מעיקרה נעשה על ידי שתי עמותות ישראליות אחרות: האגודה לזכויות האזרח ובמקום: מתכננים למען זכויות בתיכנון. במהלך שנת 2006 החלו בניתוח לעומק של הליקויים התיכנוניים במזרח ירושלים. טענתן הבסיסית היא שאין לעירייה זכות חוקית להרוס בתים כל עוד אינה מכינה תוכניות מתאר המאפשרות לבנות באורח חוקי. כדי לבחון טענה זו במישור המשפטי הם לקחו כדוגמה את שכונת ג'בל מוכבר והסוואחרה שבדרום מזרח העיר, על השטחים הרחבים הבלתי מתוכננים שבהן.

פרויקט ייחודי בתחום התיכנון, המשותף לתושבים במזרח העיר ולעמותת "במקום", מתקיים בכפר עיסאווייה שבמורדות הר הצופים, ועדיין מוקדם להעריך את מידת הצלחתו. מטרתו היא להכין תוכנית מתאר חדשה לכפר ולהביאה לאישור העירייה והוועדה המחוזית לתיכנון ובנייה. מעט רקע: תוכנית המתאר הנוכחית של הכפר הוכנה

על ידי העירייה ונכנסה לתוקף בשנת 1991. כמו בשכונות אחרות במזרח העיר, היא לא לקחה בחשבון את הגידול הטבעי בכפר, וכמעט לא השאירה מרחב להתפתחותו. היא אף לא כללה את כל הבתים שהיו בנויים באותה עת, ולא הקצתה מספיק שטחים למבני ציבור. יתירה מכך, גם הכבישים שהופיעו בתוכנית העירייה לא נסללו על ידיה בפועל – להבדיל מבתי הספר שאכן נבנו. מצוקת הדיור הביאה תושבים רבים לבנות איש איש על אדמתו, גם ללא רישיון, על תוואי הדרכים המתוכננות, בשטחים ירוקים ומחוץ לגבולות התוכנית. העירייה, מצדה, הרסה במהלך השנים עשרות מבתים אלו, ונגד רבים תלויים ועומדים צווי הריסה. כאן נכנסה לתמונה עמותת במקום, שלקחה על עצמה, בשיתוף התושבים, להכין תוכנית מתאר חלופית שתענה על צורכי האוכלוסייה, תוך שהיא מתחשבת בכל הבתים הבנויים בפועל בשטח במטרה "להלבינם".

מנקודת מבט פלסטינית לאומית-מסורתית, הגשת תוכנית מתאר לעיריית ירושלים, שבה אינם מכירים כריבון, אינה דבר פשוט. הקושי גובר כיוון שמטרתה של תוכנית מתאר אינה רק לאפשר בנייה, אלא גם להגביל אותה (בגובה הבתים, בצפיפותם, במיקומם וכיוצא בכך). אי האמון בין תושבי מזרח העיר לבין הרשויות בתחום זה – הנובע מהמדיניות ארוכת השנים לצמצם את הבנייה והנוכחות הפלסטינית בעיר – אף הוא אינו מקל על העבודה המשותפת, והעובדה שהתיכנון נעשה על ידי עמותה לזכויות אדם, ולא על ידי העירייה, מפחיתה אך מעט מן החשדנות.

אל קשיי הפוליטיקה נוספים גם קשיים מקומיים. בין החמולות בעיסאווייה יש כאלו המחזיקות בשטחים נרחבים, ואחרות שלהן מעט קרקע. יש בהן שכבר נפגעו מהפקעות קרקע קודמות, ואחרות שכמעט לא ניוקו. כל השיקולים הללו צריכים להילקח בחשבון בעת התיכנון. וכידוע, בתוכנית מסוג זה יש להפריש 40% לצורכי ציבור, ועולה השאלה מאדמותיו של מי יופרשו הקרקעות לצורך כך. פרויקט זה, הנקרא פרויקט קמינקר (על שם מתכננת הערים המנוחה, ששימשה כחברת מועצת העיר, שרה קמינקר, שפעלה למען

שיפור התיכנון לתושבי העיר המזרחית) תלוי לא רק ברצון התושבים ובמקצועיות של המתכננים, אלא, בסופו של דבר, באישור העירייה והוועדה המחוזית. כרגע נראה שיש במסד גורמים המנסים לקדם אותו, בעוד אחרים אינם מתלהבים מאישור תוכנית מתאר שתאפשר בנייה לערבים בהתאם לגידול הטבעי שלהם. אבל לענייננו חשוב לנתח את גישת התושבים לפרויקט. דומה שלאחר תקופה לא קצרה של חשדנות קיבלו רבים מהתושבים את עקרון הפעולה המשותפת, הן בתוך הכפר והן יחד עם "במקום" אל מול הרשויות, אך מצד שני המשיכה הבנייה הבלתי מורשית בכפר, ללא התחשבות בטיטות התוכנית. ההכשר הפוליטי לעבודה המשותפת עם "במקום" ניתן, בראש ובראשונה, בשל הצורך. בדומה להתארגנות ועדי ההורים בתחום החינוך, גם בתחום התיכנון מצויים התקציבים, הכוח והחוקים לצד המדינה ומוסדותיה, ומכך לא יכלו תושבי עיסאווייה להתעלם. כאשר עמדו בפני הברירה בין בנייה לא מורשית והריסת בתים, לבין תיכנון משותף הלוקח בחשבון את צורכי האוכלוסייה, בחרו רבים באפשרות השנייה. בין המקדמים את הרעיון היו הפעילים החברתיים והפוליטיים הבולטים בכפר, ביניהם כאלו שבילו שנים ארוכות בכלא הישראלי, נציגי ועד הכפר, שחלקם עומדים בקשרי עבודה עם גורמי ממסד ישראליים וכן אישים פוליטיים כמו סרי נוסייבה, שנתן לפרויקט את ברכתו.

אלקודס, אוניברסיטה במחלוקת

סרי נוסייבה, מהדמויות הפלסטיניות הבולטות בעיר, משמש מ-1995 כנשיא אוניברסיטת אלקודס. אחרי מותו של פייסל חוסייני שימש גם כמחזיק תיק ירושלים באש"ף למשך חודשים ספורים, כמינוי של יאסר ערפאת, אך היחסים ביניהם ידעו עליות ומורדות, ובסופו של דבר נוסייבה לא דבק במשרה. בינתיים המשיך לכהן בתפקידו כנשיא האוניברסיטה שבה לומדים כ-7,000 סטודנטים והיא כנראה

המוסד הפלסטיני הגדול ביותר בעיר. במובנים רבים ניתן לראות את האוניברסיטה כמיקרוקוסמוס של הפוליטיקה הפלסטינית בירושלים על המגבלות החלות עליה והמחלוקות הקיצוניות שבה, והיא משקפת את השניות של הקיום הפלסטיני בירושלים.

שניות זו מתחילה כבר בשם. אוניברסיטת אלקודס נושאת את שם ירושלים למרות שרוב הסטודנטים שלה מנועים מלהיכנס לעיר, ורוב המבנים שלה נמצאים מחוץ לשטחה: הפקולטה למשפטים והפקולטה למדעים מדויקים נמצאות באבו דיס שמחוץ לגבולות ירושלים, ושם גם מצוי הקמפוס הראשי, ואילו באל-בירה לומדים מקצועות פארא-רפואיים ותקשורת. בירושלים עצמה מצויים כמה מכוני של האוניברסיטה כמו המכון לארכיאולוגיה מוסלמית (בשוק הכותנה שבעיר העתיקה), המכללה לבנות בוואדי ג'וז, הפקולטה למדעי הרוח שבבית חנינא ובניין ההנהלה הסמוך למוזיאון רוקפלר. הבחירה בשם אלקודס נעשתה, אם כן, מטעמים סמליים – אך לא סמליים בלבד: ירושלים היא אכן המרכז של האוניברסיטה, ושלוחותיה משמרות את גבולות מרחב ירושלים בעידן שקדם לסגרים ולחומה.

ביטויים נוספים לשניות לא חסרים. האוניברסיטה, כמוסד פלסטיני שאינו מקבל את סיפוח ירושלים לתחומי מדינת ישראל, אינה רשומה במועצה הישראלית להשכלה גבוהה (המל"ג), שהרי לפי תפיסתה אין היא בשטח מדינת ישראל. לעומת זאת, היא מוכרת על ידי המשרד הפלסטיני לחינוך גבוה, והיא חברה באיחוד האוניברסיטאות הערביות. תקופה מסוימת הכירו רשויות המדינה בתארים שנתנה, אך בשנות ה-1990 פסק נוהג זה, שלא היה מעוגן בנהלים כלשהם. היתה זו פגיעה משמעותית באותם בוגרי האוניברסיטה שעבדו כמורים, כעובדים סוציאליים או במקצועות אחרים במערכת הציבורית בירושלים.

בשנת 2000 יזמה עמותת "בצדק" – המקורבת למפד"ל ולמועצת יש"ע – צעד נוסף להצר את צעדי האוניברסיטה, ועתרה לבג"ץ בדרישה להורות לראש הממשלה ושר החינוך לסגור את האוניברסיטה כיוון שהיא פועלת בתחומי המדינה מבלי להיות מוכרת על ידי

המל"ג, כמתחייב מחוק המועצה להשכלה גבוהה (תשי"ח-1958). האוניברסיטה, בתגובה, לא ניסתה להירשם כמוסד ישראלי, אלא פנתה לאוניברסיטה בחו"ל וביקשה מהמל"ג הכרה כשלוחה שלה. זהו פתרון "ירושלמי" אופייני: בהעדר יכולת להתעלם כליל מהשליטה הישראלית, מוצאים הירושלמים תחבולות שיש בהן משום הכרה במציאות, אך מבלי שתהיה בהן הכרה הצהרתית בסיפוח העיר.⁵⁵ הפוליטיקה של האוניברסיטה אף היא מתאפיינת בכפילות. נשיא האוניברסיטה, סרי נוסייבה, פילוסוף בהכשרתו ובנו של אנואר נוסייבה שהיה מושל ירושלים בשנות ה-1960 המוקדמות וחבר הקבינט הירדני, נחשב לאישיות פלסטינית מתונה (אף שב-1991 נעצר באשמת ריגול לטובת עיראק שלא הוכחה). יחד עם ראש השב"כ לשעבר עמי איילון יזם את "המפקד הלאומי", שנועד להוות התארגנות עממית המונית דו-ראשית, ישראלית ופלסטינית, שתדחף את הנהגות שני העמים לפתרון מוסכם בדרכי שלום. גישתו הפשרנית כללה ערעור על אחד מיסודות האמונה הפלסטיניים, הדרישה לזכות השיבה לפליטים הפלסטינים, מתוך הבנה כי הדבר איננו אפשרי. גורמים פלסטיניים רבים התקיפו אותו בשל כך, אך זה לא מנע מהשר לביטחון פנים בממשלת שרון, עוזי לנדאו, להורות ביולי 2002 על סגירת משרדי האוניברסיטה בירושלים: עצם זיקתה של האוניברסיטה לרשות הפלסטינית היתה, בעיניו, עילה מספקת. גופים ישראליים ובינלאומיים מחו על הסגירה ולאחר זמן נפתחו המשרדים מחדש.⁵⁶ נוסייבה, מבחינתו, המשיך לאחוז בקו הפוליטי שלו, ובמישור האקדמי עודד מכוני של האוניברסיטה לקיים שיתוף פעולה מחקרי עם מוסדות ישראליים.⁵⁷ גם מדיניות זו מקובלת רק על חלק מקהילת האוניברסיטה.

פרשת חתימתו של נוסייבה על הסכם שיתוף פעולה עם האוניברסיטה העברית בתחום רפואת השיניים, בשנת 2005, העלתה אל פני השטח את המתחחות השוררת במוסד סביב העמדות הפוליטיות של נשיאו. מטרת נוסייבה בהסכם בין האוניברסיטאות היתה להביא לפתיחת פקולטה פלסטינית ראשונה לרפואת שיניים. לכאורה ולמעשה, מטרה

ראויה גם בעיניים פלסטיניות. אלא שהאמצעי שבו נקט, חבירה למוסד ישראלי, נחשב לבעייתי מבחינה פוליטית. כך בשיגרה וביתר שאת בעיתוי שבו נעשה הדבר. באותה עת עצמה קידמו מרצים בריטים, פלסטינים ואחרים את רעיון החרם האקדמי על ישראל, וההסכם בין נוסייבה לאוניברסיטה העברית איפשר לישראל ותומכיה להציג את יוזמי החרם באור בעייתי. המתנגדים לשיתוף הפעולה האקדמי הפיצו בשטחים כרוזים שתקפו את נוסייבה, איגוד עובדי האוניברסיטאות הפלסטיניות ערך שביתת מחאה בת כשעה בכל מוסדות החינוך הגבוה, מאמרים נגדו התפרסמו גם בעיתונות הערבית בישראל, והיה מי שכינה את נוסייבה "משמר הגבול של הממסד הישראלי". דווקא פת"ח-ירושלים התייצב מאחורי נוסייבה בכרוז רשמי בו קרא שלא לתקוף את נשיא האוניברסיטה אלא להבין את המציאות הרגישה בה פועלים המוסדות הפלסטיניים בירושלים.⁵⁸ כך הוכיח שוב תנזים-ירושלים את גישתו המתונה, גם יחסית לפת"ח באזורים אחרים, והזכיר לכול את מציאות החיים של הפלסטינים בעיר.

תמיכת הפת"ח אין פירושה בהכרח תמיכת כל ציבור הסטודנטים. למעשה, הסטודנטים מהווים יריב לא קל להנהלה. רבים מהם, וגם מהסגל, מתנגדים לפרויקטים משותפים עם ישראלים מסיבות לאומיות ודתיות, והם מעלים גם טיעונים כלכליים. האוניברסיטה מצויה מזה שנים במשבר תקציבי, ומרצים ועובדים אינם מקבלים שכר במועד, מה שגורם להשבתת הלימודים לעתים מזומנות. מתנגדי הפרויקטים המשותפים משתמשים בעובדה זו כדי לתקוף את מגמת שיתוף הפעולה. כך, למשל, במאי 2006 נערכה הפגנה בה השתתפו כל תאי הסטודנטים, פרט לפת"ח, בדרישה להעביר את הכספים המושקעים ב"נורמליזציה" אל סעיף השכר לעובדים. היה זה ערב הבחירות לאגודת הסטודנטים, והמתח בקמפוס היה בשיאו. ארבעה חודשים קודם לכן זכה החמאס בבחירות הפרלמנטריות, אך השביבה הטלאביה של הפת"ח, כלומר תאי הסטודנטים שלו, החלו להתאושש ולהשיב מלחמה בבחירות למועצות סטודנטים שונות. הבחירות לאוניברסיטת אלקודס נתפסו בעיני הפעילים שם כמבחן

לכוחן של התנועות הפוליטיות הגדולות. והמאבק היה צמוד. קצת רקע: באופן מסורתי נשלטה מועצת הסטודנטים של אוניברסיטת אלקודס בידי הזרם האסלאמי. כך היה בין השנים 1984-1992, לאחר איחוד ארבע המכללות הוותיקות בעיר שסימל את הקמת האוניברסיטה, אז פעלה מועצת סטודנטים לא רשמית בשם "ועדת המסגד", וכך בשנים 1992-1998, שבהן זכה הגוש האסלאמי (המזוהה עם החמאס) בכל 11 המושבים באגודה. רק ב-1999 הצליח הפת"ח לראשונה לזכות במושב במועצה, אם כי ההנהגה נשארה בידי החמאס, והאוניברסיטה שמרה על כינויה "אוניברסיטת החמאס". לא רק בשל תוצאות הבחירות לאגודה: מבין הסטודנטים באוניברסיטה יצאו פעילים בולטים בעז א-דין אלקסאם, כמו "המהנדס 2" מוחי א-דין שריף, ידידו זוהיר פראח שנהרג על ידי השב"כ בא-ראם, בכירי הזרוע הצבאית עאדל עוודאללה וצלאח ג'אדאללה ועוד. בארבע שנות האינתיפאדה הראשונות לא נערכו בחירות למועצה. קהילת האוניברסיטה, מסתבר, היתה טרודה בעניינים אחרים: במהלך מבצע "חומת מגן" לבדו (אפריל 2002) סבלה האוניברסיטה מגל מעצרים בקרב מרצים (חמישה במספר) וסטודנטים (מעל מאתיים), סטודנטית אחת נהרגה ומשרדים וציוד ניווקו.⁵⁹

הבחירות למועצת הסטודנטים חודשו בשנת 2005, ולהן קדם גל מעצרים שערכו גורמי הביטחון הישראליים בין פעילי החמאס במוסד. בראיית גורמי הביטחון, כל פעילות במסגרת אלכתלה אלאסלאמיה - "הגוש האסלאמי" - באוניברסיטאות הינה פעילות עוינת לכל דבר, ללא קשר לתוכנה. בתי המשפט הישראליים קיבלו גישה זו, ואישרו מעצר עד תום ההליכים גם לפעילי הגוש שעסקו בטרור ממש, גם לאלו שהתמקדו בפעילות חברתית ודתית. כך נתנה המערכת המשפטית בישראל אור ירוק לגורמי הביטחון להרחיב את מעגל הנעצרים, והתוצאות לא איחרו לבוא: פעילי הגוש בפקולטות השונות נעצרו בזה אחר זה. בין העצורים היו מי שנחשדה כ"אמירה", מנהיגת תא הסטודנטיות האסלאמי, דאליה סרנדה' מראס אלעמוד, ומי שנחשד כ"אמיר" תא הסטודנטים, מוחמד דאר עליאן מבית צפאפא.⁶⁰

המעצרים שינו אולי במעט את מאזן הכוחות באוניברסיטה, והפת"ח זכה לראשונה ברוב במועצה - 6 נציגים מתוך 11. ניצחון הפת"ח הקל במשהו את הלחץ על הנהלת האוניברסיטה, אך ההתנגדות ליוזמות משותפות עם מוסדות ישראליים נותרה בעינה. בפועל משתתפים בפעילויות האקדמיות המשותפות בעיקר סטודנטים תומכי פת"ח ועצמאיים, ואילו האופוזיציה האסלאמית והשמאלית מחרימה לרוב את הפעולות. מכל מקום, בבחירות 2006 הצליח הפת"ח, לאחר מאבקים סוערים, להגיע לשוויון עם החמאס, ובזמן כתיבת שורות אלו טרם הורכבה מועצת סטודנטים באוניברסיטה.⁶¹

במהלך הבחירות באוניברסיטה הפגינו חברי הפת"ח רוח קרב ראויה לצינון, שמקורה כנראה ברצונם העז לשמור על חלק ממעוזיהם בעקבות תבוסת התנועה בבחירות למועצה המחוקקת בינואר 2006. כך פעלו תאי הפת"ח גם במוסדות אחרים להשכלה גבוהה. אך אין בכך בהכרח כדי להעיד על התאוששות אמיתית של הפת"ח. לחמאס עדיין לא מעט מאחזים חשובים, נוסף לפרלמנט ולממשלה, והפת"ח עדיין אינו מצליח לגשר בין המחנות הנאבקים על הנהגת התנועה. מָהם מקורות הכוח של החמאס בירושלים, מה עמד בבסיס כישלון הפת"ח, מדוע לא התרומם השמאל ומה היו ההבדלים בדפוסי ההצבעה בין הירושלמים ליתר הפלסטינים בבחירות 2006 הן השאלות שבהן ידון הפרק הבא.

בחירות 2006: ההכנות

מותו של יאסר ערפאת בנובמבר 2004 סימן את סופה של תקופה בפוליטיקה הפלסטינית. לאחר התארגנות לא ארוכה נערכו בינואר 2005 בחירות כלליות לתפקיד יו"ר/נשיא הרשות הפלסטינית. מתוך כ-1.7 מיליון בוחרים רשומים הגיעו לקלפיות בכל שטחי הרשות כ-800 אלף איש ואישה, כלומר, מעט פחות ממחצית. במחוז ירושלים השתתפו בבחירות רק כ-20% מבעלי זכות הבחירה: כ-28 אלף מתוך

כ־160 אלף. רובם המכריע היו מחוץ לגבולות ירושלים, ואילו בירושלים עצמה השתתפו בבחירות רק כששת אלפים איש מתוך כ־114 אלף בעלי זכות בחירה – כלומר פחות משישה אחוזים.⁶² היתה זו עוד תזכורת להתרחקותם של תושבי ירושלים הפלסטינים מפוליטיקה, לפחות מהפוליטיקה של הרשות הפלסטינית. עם זאת, בקרב הציבור הפוליטי בעיר, אלו שהשתתפו בבחירות, היתה התפלגות הקולות בין המועמדים דומה למדי להתפלגות הכלל ארצית: מחמוד עבאס (אבו מאזן) זכה בכ־62% מהקולות, ד"ר מוצטפא ברגותי, מייסד "היוזמה הלאומית הדמוקרטית הפלסטינית" השיג כ־20%. הבדל מסוים נרשם בתמיכה במועמד החזית הדמוקרטית, תייסיר ח'אלד, שקיבל בירושלים כמעט 6% מהקולות, בעוד הממוצע הכלל ארצי שלו עמד על כ־3.5%.⁶³

לאחר הבחירות לנשיאות התחדשה הקריאה לערוך בחירות מחודשות לפרלמנט הפלסטיני, שכיחן כמעט עשור ומעמדו בציבור הלך והידרדר בהדרגה. לא רק בשל אורך כהונתו, אלא גם בשל תפקודו הלקוי. גורם חשוב להידרדרות היה העליונות המוחלטת של הרשות המבצעת, בימי ערפאת, על פני הרשות המחוקקת, עד שהאחרונה כמעט רוקנה מתפקידה: החוקה שהציעה המועצה המחוקקת לא אושרה על ידי היו"ר ונכנסה להקפאה עמוקה, ועדות ביקורת שהקימה לא קיבלו מהמיניסטריונים את החומר שדרשו, וניסיונותיה לעקור תופעות של שחיתות והפרות זכויות אדם זכו להצלחה חלקית בלבד.⁶⁴ יתכן וגם היות הפרלמנט חד-מפלגתי כמעט לחלוטין – החמאס לא התמודד בבחירות 1996 והפת"ח (הרשמי והבלתי־רשמי) זכה לרוב מוחלט במועצה – הפחית מערכו ומסמכותו בעיני הציבור הרחב. כך או כך, במציאות הפוסט־ערפאתית, שכללה גם את פרסום תוכנית ישראל להתנתק חד צדדית מרצועת עזה, גם מהלך של רגיעה (תהדאה) מצד הפלסטינים וגם דיאלוג פלסטיני פנימי, התביעה לערוך בחירות מחודשות למועצה המחוקקת הפלסטינית קיבלה תאוצה. חמאס הצטרפה אז לדרישה של חוגים רחבים לשנות את שיטת הבחירות, והדרישה התקבלה: בהודעת

הסיכום של "הדיאלוג הלאומי" שהתנהל בקהיר במארכס 2005 בין התנועות הפלסטיניות המרכזיות, קראו הצדדים למועצה המחוקקת לעבור משיטת בחירות אזורית בלבד לשיטה מעורבת, ארצית ואזורית.⁶⁵ ביוני 2005 תיקנה המועצה המחוקקת את חוק הבחירות, תוך שהיא מעלה את מספר חברי המועצה מ-88 ל-132 וקובעת כי מחציתם, 66, ייבחרו בבחירות אזוריות והמחצית השנייה ברשימות ארציות. ב-20 באוגוסט פרסם אבו מאזן את הצו הנשיאותי (המתקן) בדבר הבחירות השניות למועצה המחוקקת, קבע את מועדן לינואר 2006 והכריז בסעיף הראשון כי "הבחירות יתקיימו בירושלים וביתר מחוזות המולדת".⁶⁶

עבור הנהגת הרשות הפלסטינית, קיום הבחירות בירושלים היה אבן יסוד בתפיסתה המדינית הכוללת, הרואה בירושלים הערבית חלק מפלסטין ובפלסטינים בעיר רכיב במערכת הפוליטית הפלסטינית. ישראל רואה את הדברים באופן שונה לחלוטין: הממשלה דבקה (ולו באופן רשמי) בתפיסה של "ירושלים המאוחדת בריבונות ישראל", ופועלת למניעת סימני ריבונות פלסטינית בעיר. מתן רשות לפלסטינים הירושלמים להשתתף בבחירות למוסדות הרשות הפלסטינית מעורר כל פעם דילמה חדשה. לקראת בחירות 1996 נמצאה נוסחה מפשרת, שבה נעשה שימוש גם בבחירות הנשיאותיות ב-2005: הצבעה של מספר מוגבל של ירושלמים בכתי הדואר במזרח העיר. הבחירות הללו התקיימו תחת מגבלות ישראליות שונות.⁶⁷ בבחירות 2006 התעוררה בעיה חדשה: החלטת חמאס להשתתף בבחירות גרמה לממשלת ישראל להכריז שלא תאפשר את קיום הבחירות בירושלים המזרחית. חודש לפני הבחירות עדיין עמדה ישראל בסירובה, וראש צוות המשא ומתן הפלסטיני, סאיב עריקאת, הודה בראיון לעיתון אלקודס כי הדבר מעמיד את ההנהגה הפלסטינית בפני דילמה, היות ואין היא רוצה לדחות את הבחירות, אך גם אינה רוצה לערוך אותן מבלי לכלול את ירושלים ותושביה.⁶⁸ כל הזרמים הפוליטיים בירושלים התאגדו בקריאה לרשות הפלסטינית לא לערוך בחירות ללא הירושלמים, ועל אבו מאזן הופעלו לחצים לדחות את הבחירות.

האמריקאים, שתמכו בקיום הבחירות במועדן (הם לא צפו את ניצחון חמאס), שכנעו את ישראל לאפשר את הצבעת תושבי העיר. בתחילה הציעה ישראל לאפשר לירושלמים להצביע מחוץ לעיר, אך שבועיים לפני הבחירות קיבלה ישראל את הדין, והודיעה כי תאפשר לתושבי ירושלים להשתתף בבחירות במתכונת שגובשה לקראת בחירות 1996. על פי הסדר זה, התירה ישראל למספר מוגבל של אנשים (שהועמד על 6,300) להצביע בתוך העיר, אך לא בקלפיות רשמיות אלא בכתי הדואר, שמהם נשלחות מעטפות ההצבעה אל ועדת הבחירות המרכזית. הגיונה של השיטה, אליבא דישאל, הוא שבאופן כזה אין לראות בהצבעה סממן ריבונות פלסטיני על העיר.⁶⁹ עתירות לבג"ץ של יפתח־פלמ"ח זאבי ואחרים נגד קיום הבחירות במתכונת זו נדחו על ידי השופטים, והבחירות בירושלים יצאו לדרך.⁷⁰

במקביל למהלכים המדיניים הסוערים נכנסה גם המערכת הפוליטית המקומית לתזזית. על פי השיטה החדשה, כל אחת מהמפלגות היתה זכאית להציג רשימה ארצית וכן רשימה מקומית בכל אחד ממחוזות הבחירה. מועמדים עצמאיים יכולים היו להקים רשימות ולהתמודד בבחירות הכלליות (אם עמדו בתנאי הסף), או לרוץ כבודדים בבחירות המחוזיות. וכמקובל לקראת בחירות, פגישות חשאיות וגלויות נערכו, בריתות לרגע נכרתו ובוטלו, יועצים בחשו, מרכזי מפלגות העלו הצעות, כוכבים בעיני עצמם הציגו תביעות, עיתונים פרסמו ידיעות מוסמכות ופחות מוסמכות, נציגי מחוזות דרשו ייצוג – ואט אט החלו הרשימות להתגבש.

כמו לקראת בחירות 1996 בימיו של פייסל חוסייני, גם לקראת בחירות 2006 ניסו הפלגים השונים בירושלים להקים רשימה משותפת. הדחיפה הפעם באה ממזכ"ל החזית העממית, אחמד סעדאת, שהיה כלוא באותה עת בכלא הרשות הפלסטינית ביריחו, תחת פיקוח בינלאומי. הוא שלח איגרת עם הצעה ברוח זו לאבו מאזן, שלא שלל אותה על הסף, וחברת החזית, ח'אלדה ג'ראר, היתה בין מובילי הרעיון. גם בפת"ח היו שתמכו ביוזמה, כמו חאתם עבד אלקאדר, חבר המועצה היוצאת מטעם ירושלים. אלו סברו שמצבה

הייחודי של ירושלים מחייב יצירת גוף משותף שיהווה מקור סמכות עבור הארגונים כולם. אלא שכמו ב-1996 גם ב-2006 היוזמה לא יצאה אל הפועל, והמפלגות השונות החלו בהרכבת רשימותיהן. המשימה של הרכבת הרשימה לא היתה פשוטה עבור חברי הפת"ח בכל המחוזות וכן בירושלים. כפי שהוזכר לעיל, התנועה היתה שרויה מזה כעשור כמעט במשבר קשה, שאך גבר לאחר מותו של ערפאת. כדאי להרחיב מעט אודותיו. עם הקמת הרשות הפלסטינית וכניסתם לארץ של הקאדרים הבכירים של הפת"ח, נוצר מצב שבו התקיימו בשטחים שתי מערכות סמכות זו לצד זו: הנהגת הפת"ח המקומית ומפקדת פת"ח מתוניס שהורכבה מוותיקי התנועה. ההנהגה המקומית התבססה בשנות האינתיפאדה, והתמסדה בדמות שתי ועדות עליונות (אלחרכיה אלעליא), אחת בגדה, שבראשה ניצב פייסל חוסייני והמוזכ"ל שלה היה מרואן ברגותי, והשנייה בעזה, שבראשה ניצב זכריא אלאגא והמוזכ"ל היה אחמד חילס. את הפת"ח בחוץ, ורשמית את התנועה כולה, הנהיג הוועד המרכזי (אללג'נה אלמרכזיה). אמנם בתקופת האינתיפאדה צורפו גם חוסייני ואלאגא לוועד, אך כל יתר 17 חברי הוועד היו בכירי החוץ. כל עוד לא היה הוועד המרכזי בשטחים, התחרות בין הצדדים כמעט לא באה לידי ביטוי. זכורים השירים מהאינתיפאדה הראשונה שפיוזמו אנשי פת"ח: תחייאת לאבו עמאר ואללג'נה אלמרכזיה (כרכות לערפאת ולוועד המרכזי) או הקריאות בהפגנות: הִי הִי הִי, לג'נה מרפז'ה, באמצעותם הציגו את זיקתם לפת"ח-חוץ. אולם מרגע שמוקמו מפקדות הפת"ח בארץ, התחרות צצה אל פני השטח. כל אחד מהצדדים ראה בעצמו את הגרעין הקשה של הפת"ח, לקח לעצמו את הקרדיטים על ההישגים של התנועה הלאומית, והציג עצמו כראוי להנהיג את התנועה ולקבל את המשרות הנחשקות במשרדי הממשלה ובמנגנוני הביטחון. ותיקי התנועה שנדרו עם ערפאת מירדן של ספטמבר השחור ללבנון, ומבירות הנצורה לתוניס, ראו ברשות הפלסטינית תוצר של מאבקם ובתושבי השטחים חיילים שסרו למרותם. מנהיגי האינתיפאדה בשטחים, שהניעו את הרכבות שהשתתפו בהתקוממות

העממית, שגדלו בארץ ובילו שנים ארוכות בבתי הכלא הישראליים, היו מושכנעים שמאבקם הוא שהוביל להקמת הרשות, וכי הגיעה העת שייטלו את המושכות מהנהגת החוץ הוותיקה. למרות שלאורך השנים מאז הוקמה הרשות נוצרו חיבורים בין-אישיים ובין-מוסדיים לא מעטים, החלוקה הבסיסית הזו נשמרה לאורך כל שנות אוסלו.

אחד הצעדים שנקטו אנשי החוץ סמוך לאחר הגעתם היה לקצץ את כנפיה של הנהגת הפנים. הוועד המרכזי, שפורמלית ניצב בראש ההיררכיה של התנועה, העביר לעצמו את סמכויות שתי הוועדות העליונות של הפת"ח בשטחים - זו של הגדה וזו שבעזה - באמצעות האני אלחסן, אחראי אגף הגיוס והארגון (אלתעבאה ואלתנזים) של הפת"ח, וצח'ד חבש (אבו נזאר) חבר הוועד המרכזי וחבר ועדת החירום של התנועה. הם דרשו מכל מחוז (אקלים) לקבל מהם הנחיות ולהעביר אליהם דיווחים, ולא להנהגת הפת"ח בשטחים. המהלך פגע בעוצמתם וביוקרתם של מנהיגי האינתיפאדה הראשונה, והיו לו גם השלכות כספיות: מחוזות שלא הסכימו לקבל את מרות אנשי החוץ לא זכו להקצבות כספיות. סניפים רבים של הפת"ח שותקו בשל המחלוקת, שנתנה את אותותיה גם על פת"ח ירושלים.

בשלהי שנות ה-1990 דרשו הפעילים המקומיים לכנס את האסיפה הכללית של הפת"ח, שבה מיוצגים כל מחוזות הפעילות של הארגון וכל מגזריו - נשים, סטודנטים, לוחמים, פועלים וכיוצא בכך. על פי חוקת התנועה מהווה האסיפה הכללית את מקור הסמכות של מוסדותיה, והיא הבוחרת את הוועד המרכזי ויתר המוסדות התנועתיים. לאחרונה התכנסה האסיפה ב-1989 (אלמאתמר אלח'אמס - "האסיפה החמישית") ובאותה שנה נבחר הוועד המרכזי עם ייצוג מזערי בלבד לשטחים. אסיפה מחודשת, ידעו כולם, היתה משנה לחלוטין את מאזן הכוחות בין הפנים והחוץ, ולפיכך החלו פעילי התנזים המקומיים לארגן בחירות מקדימות בכל האזורים (אקאלים) והמוסדות של הפת"ח לקראת האסיפה השישית. אלא שהוועד המרכזי המכהן, בתמיכת ערפאת, ניטרל את המהלך מתוך הבנה שרוב חבריו יודחו, והתסכול אצל אנשי הפנים גבר. אין לשלול

את הטענה שהסכסוך הפנימי הזה היה בין הגורמים שדחפו את תנזים הפת"ח, ומרואן ברגותי העומד בראשו, להראות את כוחם אל מול הרשות וישראל כאחת, באמצעות הסלמת האינתיפאדה השנייה בשלביה הראשונים, מה עוד שאנשי החוץ ניסו לערער את מעמדו אצל אנשיו ולקדם אנשי פנים אחרים.⁷¹

לתנועת הפת"ח יש דימוי עצמי של תנועה דמוקרטית, אם כי בשל התנאים המחתרתיים שבה פעלה השלימו חבריה עם העובדה שזו דמוקרטיה מוגבלת. משהפכה למפלגה פוליטית אחרי הסכמי אוסלו, עלתה בשטח דרישה לדמוקרטיזציה מלאה של הפת"ח. הכישלון לכנס את האסיפה השישית לא ריפה את ידי דורשי השינויים. לקראת הבחירות למועצה המחוקקת 2006 הם דרשו כי הרשימות האזוריות והרשימה הארצית ייבחרו בבחירות פנימיות. למרות הסתייגויות מצד גורמים שונים הוחלט לקיים את הבחירות: כוחם של המתנגדים נחלש, ולאחר מותו של ערפאת כבר לא ניתן היה להשאיר את התנועה מאוחדת מבלי לחלק מחדש את מוקדי הכוח. במהלך נובמבר נערכו בחירות פנימיות במחוזות השונים. בירושלים התמודדו 41 מועמדים על 12 מושבים, מתוך הנחה שנוסף לששת המושבים שהוקצו למחוז, תקצה הפת"ח לחבריה בירושלים כשישה מקומות ברשימה הארצית. אז טרם ידעו המתמודדים כי זוהי תקוות שווא, כיוון שהוועד המרכזי רצה לשמור לעצמו את הזכות לקבוע את הרשימה הארצית וכן להתערב ברשימות המחוזיות.

חילוקי הדעות בתוך הפת"ח ובין מועמדים שונים הקשו על קיום הפריימריז, ובירושלים נוסף קושי על קושי: ישראל מנעה הצבעה בתוך גבולות העיר. ובכל זאת, הפריימריז יצאו לדרך וחברי הפת"ח התייצבו לקלפיות מחוץ לעיר. בבוקר יום הבחירות, ה-29 בנובמבר 2005, נפוצה שמועה כי אבו מאזן הורה על הקפאת הפריימריז בירושלים, ורק בצהריים התברר כי היתה זו שמועת שווא (שהופצה אולי על ידי בעל עניין) והבחירות החלו. הנתונים הראשוניים שנמסרו מפי דוברי הפת"ח במחוז היו כי 40 אלף חברים רשומים בפת"ח בירושלים והם שיבחרו את המועמדים. נתון זה העלה סימני

שאלה לגבי פנקס הבחורים של הפת"ח, וחשדות כי אנשים רשמו את מקורביהם לתנועה לקראת הבחירות (כפי שנהוג בבחירות מקדימות גם במקומות אחרים). בסופו של דבר דווח על 23 אלף בעלי זכות בחירה, מתוכם הצביעו בפועל כתשעת אלפים איש.

המועמד שזכה במספר הקולות הרב ביותר היה חאתם עבד אלקאדר עיד, חבר המועצה היוצאת ואיש הפנים, ממוכילי האינתיפאדה הראשונה באזור ירושלים. אחריו ברשימה הגיע עות'מאן אבו גרביה, בן למשפחה חברונית-ירושלמית הנחשב מאנשי החוץ, העומד בראש מחלקת ההכוונה הפוליטית של הפת"ח. למקום השלישי נבחר עבדאללה עבדאללה, מנכ"ל משרד החוץ הפלסטיני, ולמקום הרביעי הגיע טאלל אבו עפיפה ממחנה הפליטים שועפאט, אף הוא מפעילי האינתיפאדה הראשונה. אחריהם, בסדר יורד, נבחרו השיח' מוחמד נאפע ממחנה הפליטים קלנדיה, שאחיו, בשיר נאפע, עמד בראש מנגנון הביטחון המיוחד ונהרג שלושה שבועות קודם לכן; חמדירג'בי, ראש השביבה בעיר; אחמד עבד אלרחמן, יועץ הנשיא ודובר הפת"ח; אחמד גנים, לשעבר ראש התנזים בעיר וחבר המועצה המהפכנית של הפת"ח; ג'מאל אבו-ליל, איש התנזים המקומי; ומוחמד סוואן, אף הוא מאנשי התנזים בירושלים. בשני המקומות המיועדים לנוצרים זכו ד"ר אמיל ג'רג'ועי, חבר הוועד הפועל של אש"ף, ודימיטרי דליאני, עוזרו של סרי נוסייבה באוניברסיטת אלקודס, שהקים את הברית הנוצרית הלאומית.

הבחירות לוו בהאשמות הדדיות ובטענות על זיופים, לרוב מצד מי שהפסיד בהתמודדות. בפועל נפסלו רק הקלפיות בעיזריה בשל אי סדרים, אולם מתמודדים ומשקיפים הצביעו על כך שבמקומות מסוימים לא מצאו מועמדים שהגיעו לקלפיות את שמם ברשימת המועמדים, ובמקומות אחרים שלא היו ידועים כמעוזי פת"ח הצביעו מאות רבות של אנשים, רובם המכריע לאותו מועמד או מועמדת. כיוון שהיו אלו הבחירות הפומביות הראשונות בפת"ח מאז יצאה מהמחתרת, ניתן לייחס חלק מהבעיות להעדר ידע בארגון בחירות פנימיות, אולם ברי כי החיפוש אחר מסגרות תמיכה חמולתיות

ואחרות היה אף הוא ממאפייני הפריימריז הללו. סוגיות ענייניות השפיעו הרבה פחות מאשר גודלן של משפחות וקבוצות נאמנות. אלא שלאחר כל המהומה, לא הבחירות הללו הן שהכריעו את הרכב רשימת הפת"ח במחוז ואת מיקום הירושלמים ברשימה הארצית. אבו מאזן, שעמד בראש הוועדה המסדרת של הפת"ח, הכין את רשימת המועמדים הרשמית של הפת"ח, שהתבססה אך במעט על תוצאות הפריימריז ועל רצונם של אנשי הפנים (וגם שני אלו לא תמיד חפפו). בתגובה, הכינו ראשי פת"ח-פנים רשימה ארצית משלהם - והגישו אותה כרשימה עצמאית לבחירות. באמצע דצמבר עמדו בפני ועדת הבחירות המרכזית שתי רשימות של הפת"ח, הרשמית שהוגשה על ידי אבו מאזן, והשנייה, שקיבלה את השם "אלמוסתקבל" (העתיד), הוגשה על ידי מרוואן ברגותי שבכלא, שהוצב במקום הראשון, ואחריו מוחמד דחלאן וג'בריל רג'וב. ברשימה זו נכללו גם ירושלמים: אחמד גנים (מקום 10) וג'מאל אבו ליל (19) שלא הגיעו להישגים בבחירות המקדימות, ומוהנד שחאדה (21) מראשי שביכת פת"ח במחוז ירושלים. רק מאמצי תיווך אינטנסיביים, יחד עם החשש מקריסת הפת"ח, הובילו לאיחוד הרשימות, ושני מועמדים שכשלו בפריימריז - אחמד עבד אלרחמן ואחמד גנים - שזכו לתמיכה מחוץ למחוז, קודמו למקום השלישי והרביעי ברשימה המחוזית הירושלמית. כך עוצבה הרשימה המחוזית של הפת"ח, שכללה את שני הזוכים במקומות הראשונים בפריימריז, ולצדם את אלו שזכו במקומות השביעי והשמיני. עבדאללה עבדאללה, שזכה במקום השלישי בפריימריז, שובץ למקום השישי ברשימה הארצית, וכך קיבל את מבוקשו. גם במועמדים הנוצרים חלה תזווה, וד"ר ברנרד סבילא, תושב בית חנינא ומרצה באוניברסיטת בית לחם, החליף את דליאני. המחלוקת על הרכבת רשימת הפת"ח לא הושפעה מהמחלוקת סביב שאלת דרכי המאבק בישראל. כך יכלו ברגותי, שתמך במאבק מזוין והניע פיגועים גם בתוך ישראל, וג'בריל רג'וב, שהתנגד לפיגועים הללו, לעמוד יחד בראש הרשימה האלטרנטיבית. אמנם בראיון לרשת אלערכביה הסביר רג'וב כי היחסים ביניהם היו תמיד

שפירים וכי גם הוא וגם ברגותי היו חיילים של ערפאת ופעלו על פי הוראותיו, אך זה נראה כניסיון לטייח את המחלוקת. מה שמעניין לא פחות הוא שהמחלוקת ביניהם אודות דרכי המאבק בישראל שולית בעיניהם בהשוואה למחלוקת בינם לבין הוועד המרכזי של הפת"ח. ואולי תמיכתו של רג'וב במאבק המזוין גברה עם השנים: באותו ראיון הביע רג'וב תמיכה בפיגועים בשטחים, כולל מזרח ירושלים, מתוקף הגדרתם כשטחים כבושים, ואת פיגוע הירי בדצמבר 2005 שבו נהרג חייל במחסום קלנדיה הציג כדוגמה למאבק ראוי. אפשר לראות בכך ניסיון לקרב את עמדותיו לאלו של ברגותי, אך גם תגובה מאוחרת להרס מפקדותיו על ידי ישראל.⁷² מנגד, חברים אחרים בפת"ח הביעו בגלוי או בפורומים סגורים התנגדות ברורה למאבק המזוין, בשל הנזק הפוליטי והתדמיתי שהוא גורם לפלסטינים. כך גרס למשל המועמד נאצר קוס, שהיה מאבטחו של פייסל חוסייני ובעצמו רכז הפת"ח בעיר העתיקה, שהתמודד כעצמאי במחוז ירושלים. ככנס שנערך ארבעה ימים לפני הבחירות אמר שיש להתרכז בפעילות עממית, וכי האינתיפאדה במתכונתה הצבאית גרמה לנזקים קשים לפלסטינים. עמדה דומה הציג גם טלאל אבו עפיפה.⁷³

אבו עפיפה, שנבחר למקום הרביעי בבחירות המקדימות, והודח מהרשימה, החליט, כמו נאצר קוס, להתמודד בבחירות כעצמאי. בעיניהם ובעיני רבים אחרים, הרשימה שנוצרה כתוצאה ממאבקי כוח שהוזכרו לא היתה מושכת דיה עבור הציבור הירושלמי, מה עוד שהם עצמם לא נכללו בה. כך, לדוגמה, אחמד עבד אלרחמן שנכשל בפריימריז אך הוצב ברשימה, אמנם נחשב בכיר בפת"ח - הוא שימש כעורך פרסומים של אש"ף במשך שני עשורים (1974-1994) - אך מעולם לא חי בירושלים ונותר זר לתושביה. עבד אלרחמן קיבל אישור להתמודד ברשימה המקומית רק בזכות העובדה שמוצאו מבית סוריה הסמוכה לנבי סמואל. הוא הציג אמנם שורשים משפחתיים מרשימים: אביו נהרג ב־1948, כאשר השתתף בקרבות על הדרך לירושלים כלוחם בכוח הג'יהאד הקדוש תחת פיקודו של עבד אלקאדר אלחוסייני, אולם גם זה לא הפך אותו למועמד מוביל מבחינת הציבור

הרחב, ולא הפחית את התמרמרות אלו שעל פניהם קודם ברשימה יחד עם אחמד גנים. לנגד עיני אנשי פת"ח שבחרו להתמודד באופן עצמאי עמד תקדים בחירות 1996, אז התמודדו פתחאווים לא מעטים כעצמאיים - גם בירושלים - והצליחו להיכנס לפרלמנט. עתה חשבו רבים שיוכלו לשחזר את ההצלחה הזו, ולמהלך שנקטו היתה, כפי שנראה, השפעה לא מבוטלת על תוצאות הבחירות.

תהליך בחירת המועמדים של החמאס והחזיתות לא היה פומבי כמו בפת"ח. ככל הידוע נערך בחמאס מעין משאל חברים טרם ההחלטה להשתתף בבחירות, ולאחר שהתברר כי יש תמיכה רחבה ברעיון, ריכזו אסמאעיל הניה את הכנת הרשימה הארצית, ואולי גם את הרשימות המחוזיות. מכל מקום, להבדיל מרשימת פת"ח בירושלים ב־1996 שם שולבו ירושלמים מקוריים ומהגרים מחברון, פליטיים וכפריים, או רשימת פת"ח ב־2006 ששיקללה את תוצאות הפריימריז עם האינטרסים של שני המחנות העיקריים בתנועה, רשימת החמאס נראית כאילו השיקול העיקרי היה פעילותם של המועמדים והאהדה להם זוכים. אין זה אומר שלא היו מאבקי כוח בין הגורמים שהחליטו על הרכב הרשימה וכן בין מועמדים בעיני עצמם, אך כיוון שהחמאס לא סבל מאותו פיצול בסיסי בין "מקומיים", "ל"שבים", המאבקים הללו לא הובילו לקרע תנועתי. במקרים אחדים דומה שהמועמדים כלל לא היו מעוניינים בתפקיד אלא "קיבלו את דין התנועה". כך, למשל, ד"ר אבראהים אבו סאלם, שהוצב במקום הראשון ברשימת מחוז ירושלים, היה בזמן הרכבתה בכלא. הוא נעצר בספטמבר 2005 בביתו שבכיר נבאללה, ליד עטרות, בגלל מעצרים שכלל אנשי חמאס רבים והתפרש כניסיון ישראל לפגוע בהתארגנות חמאס לבחירות. זו לא היתה מחשבת שווא: תאריך תום המעצר המנהלי היה יום קודם לבחירות. אבו סאלם נלקח למאהל שקיבל את הכינוי "מאהל השיח'ים" במתקן המעצר אנצאר 3 שבנגב, שם רוכזו רבים מהעצורים האסלאמיסטיים. כמי שידוע בדרשותיו מושכות הלב, התכבד אבו סאלם בנשיאת הח'טבה (דרשה) בתפילת עיד אלפיטר. "כמה מהאסירים אמרו כי בזכות הדרשה היה החג בכלא אחד מהחגים

היפים שחוו מימיהם, " סיפר. באותה עת התחילו להתקשר אליו לכלא וביקשו שיתייצב כראש רשימת חמאס בירושלים. בתחילה היסס. אחר כך התרצה; מטלפון נייד שהוברח אליו לכלא נשא נאומים בעצרות בחירות בירושלים וסביבותיה.⁷⁴

אבו סאלם נולד בביר נבאללה ב־1948 זמן קצר אחרי שהוריו עקרו מהכפר סדרה שליך רמלה והפכו פליטים. הוא למד בבית ספר יסודי ליד רמאללה ובתיכון אלאקצא בירושלים. אחר כך יצא ללימודי הלכה (שריעה) באוניברסיטת עמאן שבירדן, וכשחזר לארץ התחיל לעבוד כמטיף באזור רמאללה־אלבירה. את התואר השני השלים באוניברסיטת אלאזהר בקהיר, ואת הדוקטורט כתב בהיותו במרג' אלזהור עם 415 המגורשים האסלאמיסטים שגורשו על ידי ממשלת רבין בשלהי 1992. אז כבר שימש מרצה במכללת ההלכה של אוניברסיטת אלקודס, והתפרסם גם בספריו. המעצרים המרובים שלו - לרוב ללא משפט אלא בהליך מנהלי - לא פגעו בפעילותו או במעמדו, והוא אף גאה בהיותו העציר המנהלי הראשון של התנועה.⁷⁵

המועמד השני של התנועה, מוחמד טוטח, צעיר מקודמו בדור. יליד 1968, בן למשפחה ירושלמית שורשית, למד טוטח בבית הספר היסודי דאר אלאתאם בעיר העתיקה מכיתה א' ועד י"ב. לאחר מכן פנה ללמוד מנהל עסקים - את התואר הראשון עשה בקפריסין ואת השני באוניברסיטת אלקודס, שבה גם התחיל ללמד. אכן, כפי שהזכרנו, לתנועה האסלאמית מאחז חזק באוניברסיטה, הן בקרב הסטודנטים והן בקרב המרצים. הוא עבד בחברות מסחריות שונות, אולם בשנים האחרונות הוא מקדיש חלק ניכר מזמנו לעמותות האסלאמיות בעיר. הוא האחראי על רשת מרכזי לימוד הקוראן (בכל אחת מהשכונות והכפרים במחוז יש חוג ללימוד בעל פה של פרקי קוראן), מזכ"ל עמותת אקרא שנסגרה בצו השלטונות, מטיף בכמה מסגרים ונותן שיעורים בהר הבית. טוטח גם נחשב פעיל בהגנה על הר הבית והאדמות שסביבו.⁷⁶ במסגרת מסע הבחירות שלו סייע בידו תושב אחר בעיר העתיקה, סאמי קאסם, שארגן עבורו פגישות, הסיע

מתנדבים ושכנע אנשים לתמוך בו.

המועמד השלישי שהציבה החמאס ברשימתה הירושלמית היה מוחמד עטון, אף הוא יליד 1968, תושב צור באהר. כמו אבו סאלם גם הוא למד בתיכון אלאקצא, ואת התואר הראשון והשני בלימודי הדת קיבל מאוניברסיטת אלקודס. עטון ישב בכלא לכל אורך האינתיפאדה הראשונה כמעט: 1988-1992, ובהמשך שנות התשעים נכלא לסירוגין. הוא עומד בראש מרכז התרבות (האסלאמית) של צור באהר, משמש דרשן באחד המסגדים המקומיים ומרכז את חוג לימוד הקוראן בכפר. המועמד הרביעי של רשימת השינוי והרפורמה בירושלים היה וואל חוסייני, יליד 1962, מהנדס חשמל במקצועו, המחלק את זמנו בין עבודתו המקצועית לבין חינוך, וכיום עומד בראש בית ספר אלנהדה. גם הוא ממגורשי מרג' אלזהור שנעצר כמה וכמה פעמים. חוסייני הוא בן למשפחה הירושלמית הוותיקה, אך נולד וחי רוב חייו בבית לחם.

תנועת החמאס, אם כך, הציבה כמועמדים ברשימת המחוז פעילים בעמותות שלה, המוכרים בעיקר בחוגים האסלאמיים, אך בלטו בנכונותם לתת מזמנם וכישוריהם למען הכלל. כך ברשימה המחוזית. ברשימה הארצית המצב היה שונה: בדומה לפת"ח, שברשימה הארצית שלו הוצב רק מועמד ירושלמי אחד במקום ריאלי (למעשה מועמדת, פעילת הנשים ותנוזים-ירושלים, ג'יהאד אבו זניד ממחנה הפליטים שועפאט, שהוצבה במקום ה-24), גם החמאס הציב רק ירושלמי אחד במקום ריאלי ברשימה הארצית - שיח' מוחמד אבו טיר. להבדיל ממועמדת הפת"ח, אבו טיר הוצב במקום השני ברשימה.

אבו טיר, יליד הכפר אום טובא הסמוך לצור באהר, בשיפולים הדרום-מזרחיים של העיר, למד בבתי הספר של הכפר ובאותו תיכון כמו שני עמיתיו - תיכון אלאקצא, אותו סיים בשנת 1971. כבר אז היתה לו נטייה מובהקת לדת, והג'יהאד בער בעצמותיו. הוא עזב את הארץ לירדן במטרה להצטרף לכוחות הלוחמים, ובהעדר תנועה אסלאמית התגייס לשורות הפת"ח. הוא עבר אימונים בנשק בלבנון, אך כשחזר ארצה בשנת 1974 נעצר מיד. הוא נשפט ל-13 שנות מאסר,

והשתחרר סמוך לפרוץ האינתיפאדה הראשונה. במהלך האינתיפאדה נעצר פעמיים למספר חודשים, ועם הקמת גרודי עז א־דין אלקסאם בשנת 1992 נעצר שוב באשמת רכישת נשק לגרודים, ונשפט לשש שנות מאסר. ב־1998, כשנה אחרי שהשתחרר, נעצר שוב ונחקר על פעילותו הצבאית במסגרת חמאס. החקירה היתה נוקשה, וכינויו של החוקר הראשי היה "יונס", שיחזר בראיון. כשראה את תמונתו של יובל דיסקין עם מינויו של דיסקין לתפקיד ראש השב"כ, הבין מי חקר אותו. בפעם הזו ישב עוד שבע שנים בכלא, והשתחרר זמן קצר לפני הבחירות.⁷⁷

העובדה שבכל אחת משתי הרשימות הגדולות היה רק מועמד ירושלמי אותנטי אחד (לפת"ח היה מועמד נוסף, ירושלמי לכאורה, עבדאללה עבדאללה, במקום השישי), ממחישה את שוליות העיר במערכת הפוליטית הפלסטינית ואת הירידה הדרסטית במעמדה אחרי תהליך אוסלו. פעיל פת"ח ותיק העיר על כך ואמר: מי שיבדוק יראה שבכל כפר בפלסטין יש יותר "עמידים ועקידים" - קצינים בכירים - מאשר בירושלים.

רשימה ארצית נוספת, "הדרך השלישית", הציגה אף היא מועמדת ירושלמית במקום ריאלי - חנאן עשראווי שהוצבה במקום השני. אלא שעשראווי הינה ירושלמית רק ברישומים, ובפועל אינה בת העיר. אמנם בבחירות 1996 היא נבחרה למועצה במחוז ירושלים (כעצמאית המקורבת לפת"ח), אך הדבר נתפס אז כסביר כיוון שמוקד פעילותה היה בעיר (באוריינט האוס ובמסגרות אחרות). כיום עשראווי אינה פועלת בירושלים ואינה חיה בה, והארגון אותו היא מנהלת, **מפתאח**, פועל ברמאללה (לא בהכרח מרצון, אלא גם בשל הסגר על ירושלים). החזית העממית הציבה במקום החמישי ברשימתה את דאוד דרעאווי מהכפר הקטן נועמאן שעל גבול ירושלים־בית לחם. יתכן שהיא סברה שזהו מקום ריאלי, אך תוצאות הבחירות הוכיחו שלא כך הדבר. החזית הצליחה להכניס רק שלושה ממועמדיה, והוא נותר מחוץ למועצה. בינתיים הפך דרעאווי ללא־ירושלמי: בניית החומה הותירה את כפרו מחוץ לגבולות העיר.

ובחזרה לרשימות המחוזיות. החזית העממית בחרה לא להתמודד בעיר תחת השם איתו התמודדה ברחבי הגדה והרצועה, "רשימת השהיד אבו עלי מוצטפא". הנהגתה הניחה, ובצדק, כי הדבר יגרום לשלטונות ישראל לפגוע בה ובמועמדיה. כיוון שכך, המועמד המזוהה עם החזית, עבד אללטיף גית', התמודד בעיר כעצמאי. הנה מועמד אופייני לירושלים: עומד בראש ארגון לא-ממשלתי פלסטיני ("אלדמיר") לזכויות אדם, הוא עצמו נחשב לבכיר בחזית העממית, בתו האחת עבדה כפיזיותרפיסטית בבית חולים ישראלי, בנו יושב בכלא על פעילות בחזית, וחתנו מהנדס מכונות במאפייה במערב העיר. אלא שלא רק בנו ישב בכלא באותה עת, אלא גם רבים מהפעילים המרכזיים של החזית במחוז ירושלים. רכז החזית באבו דיס, מוחמד חנאפסה, רכז החזית בעיזוריה, מוחמד סינאווי, והאחראי עליהם בירושלים, צלאח חמורי, נעצרו על ידי גורמי הביטחון, וכך גם מעתצם שיח', שיחד עם חמורי הקים מחדש את ארגון הסטודנטים (ותלמידי התיכון) של החזית, אתחאד אלטלבה. המעצרים לא הסתיימו בדרג זה. בקיץ 2005 נעצרו גם מי שנחשבים לחברי ההנהגה הפוליטית של החזית בעיר – ראסם עבידאת, ד"ר אחמד מסלמאני ונאצר אבו ח'דיר. האחרון נחשד כמי שקשור גם לזרוע הצבאית של הארגון, אך האישומים הקונקרטיים נגדם היו בתחום הפעילות האזרחית: מימון כנסים והשתתפות בהם, סיוע למשפחות שכולות ולאסירים, שכירת משרדים. בית המשפט העליון קיבל את עמדת המדינה על פיה אין להבחין בין פעילות חברתית וצבאית של מי שמשתייך להתארגנויות אסורות – והשלושה הושמו במעצר עד תום ההליכים.⁷⁸ מעגל הפעילים שיכלו לסייע לגית' ולרשימה הארצית של החזית, שמלכתחילה לא היה גדול במיוחד, הצטמצם עוד יותר.

החזית הדמוקרטית חברה למפלגת העם (לשעבר: המפלגה הקומוניסטית) ולמפלגת פידא ברשימה הארצית, והרשימה המשותפת נקראה "אלבריל" (האלטרנטיבה). גם המועמדים הקשורים לגופים אלו התמודדו בעיר כעצמאיים, אם כי השתייכותם הפוליטית ידועה.

המועמד המזוהה עם החזית הדמוקרטית היה האני עיסאווי, תושב הכפר עיסאווייה, חבר המועצה הלאומית הפלסטינית וחבר במוסדות העליונים של החזית. עיסאווי הוא דודו של סאמר, פעיל הזרוע הצבאית של החזית בעיסאווייה שפיקד על החוליות החמושות בכפר שהוזכרו בפרק הקודם, ושל פאדי, שנהרג ב־1994. את מסע הבחירות שלו פתח בעלייה לקבריהם של פאדי, של פייסל חוסייני שאליו היה מקורב, של עבד אלקאדר אלחוסייני (המצוי בהר הבית) וכן לאנדרטה לזכר אחיו אוסאמה, שנהרג בעת הקרבות בכירות ב־1982. עיסאווי היה מראשוני החזית שתמכו בקשר עם ישראלים רדיקלים, ובשנת 1988 עמד בקשר עם חבורת "דרך הניצוץ", קבוצת הישראלים שתמכו בחזית הדמוקרטית.⁷⁹ כיום הוא מעורב גם בפעילות חברתית-כלכלית בכפרו: הוא לוקח חלק בפרויקט התיכנון מחדש של עיסאווייה שהוזכר לעיל, וכן בקואופרטיב התחבורה של הכפר, המנהל את קו האוטובוסים משער שכם לכפר. מטעם מפלגת העם התמודדה פדוא ח'דר, חברת הוועד הפועל של המפלגה, פעילה בארגוני נשים, חברת הוועדה למאבק נגד גדר ההפרדה בירושלים ומי שעומדת בראש רשת הנשים של המפלגה בכפרי הגדה המערבית.

רשימת המועמדים במחוז ירושלים כללה בסופו של דבר 39 איש. שישה מועמדי הפת"ח מהרשימה עליה סיכמו ברגותי ואבו מאזן (ארבעה מוסלמים ושניים נוצרים), ארבעה מועמדי חמאס (שלא הציבה מועמדים למושבים השמורים לנוצרים), שני מועמדים של רשימת אלבדיל (האלטרנטיבה) שרצו כעצמאיים ומועמד של החזית העממית שרץ כעצמאי. אליהם נוספו עוד 26 מועמדים. 14 מהם היו אנשי פת"ח שלא הוכללו ברשימה וניסו את מזלם כעצמאיים, ו־12 היו עצמאיים ממש: אנשי עסקים או אנשי ציבור עם נטייה לפוליטיקה, שאינם שייכים לאף מסגרת ארגונית. לעתים התמודדו מתוך רצון לשרת את קהילתם, לעתים כדי לשפר את מעמד החברתי והפוליטי (ואולי גם הכלכלי).

לקראת הבחירות ניסו ארגוני החברה האזרחית בירושלים, יחד עם ועדת הבחירות הפלסטינית, המפלגות הפוליטיות וגם ארגונים זרים,

לעודד את הירושלמים לגלות מעורבות במערכת הבחירות. ארגונים לא־ממשלתיים ערכו מספר כנסים בירושלים והזמינו את המועמדים להציג את עמדותיהם בפני הציבור. ההתעניינות לא היתה מועטה, וכמה מהכנסים משכו קהל. הדוברים שטחו את משנתם בנוגע לירושלים. כולם הסכימו על כך שיש צורך לרכז מאמצים כדי לשמור על הזהות הערבית של העיר, כולם הסכימו בצער שאין מקור סמכות לפלסטינים בירושלים ואין תוכנית עבודה ברורה, כולם אימצו את הרעיון להקים "קרן אלקודס" שתעזור להחיות את המוסדות בעיר. במילים אחרות: הדומה בין המצעים היה רב מהשונה, וההבדל העיקרי היה באנשים שנשאו את המסרים, רמת מחויבותם, יכולותיהם, קשריהם עם הציבור והאמון שניתן בהם.

במקביל לניסיונות הפלסטיניים לעורר את הציבור לקראת הבחירות, פעלה ישראל - גם לאחר שקיבלה על עצמה לאפשר את קיום הבחירות בעיר - לצמצם את פעילות המפלגות. בעיקר פעלה למנוע מהחמאס ומהחזיתות - המוגדרות בישראל כארגוני טרור - לפעול בתוך העיר ולנהל בה תעמולת בחירות. אך גם פעילים של מפלגות אחרות עוכבו, והמשטרה הקפידה הקפדה יתרה על איסור הדבקת מודעות במקומות ציבוריים, איסור עריכת כנסים ללא היתר וכיוצא בכך. בשבועות שקדמו לבחירות עצרה המשטרה כמה פעמים מועמדים ממפלגות שונות, עיכבה לחקירה פעילים שהדביקו מודעות ללא אישור ומנעה עריכת כנסים במקומות ציבוריים. המאבק נגד הפעילות המוסדית הערבית בירושלים נמשך אף הוא, כמה מוסדות הקשורים לחמאס נסגרו בצווים, וגם צווי הסגירה למוסדות הקשורים לאש"ף חודשו. פעילי החמאס טענו אמנם כי ישראל מתנכלת רק להם ומסייעת ליריביהם, אך הדבר לא היה מדויק לחלוטין. אמנם רוב המוסדות שנסגרו היו של החמאס, והמעצרים הנרחבים ביותר והממושכים ביותר היו בשורתיה, אך מקורות הפת"ח דיווחו על מעצר או עיכוב של 17 מאנשיהם בידי משטרת ישראל, ביניהם המועמד עות'מאן אבו גרביה, שעוכב לחקירה ב־20 בינואר, חמישה ימים קודם לבחירות,⁸⁰ וגם אנשי אלבדיל והחזית העממית סבלו

מהטרדות, עיכובים וזימונים לחקירות. באווירה זו יצאו תושבי ירושלים הערבית, ב־25 בינואר 2006, לבחירות השניות למועצה המחוקקת.

תוצאות הבחירות

לבחירות 2006 הגיע הפת"ח, כפי שראינו, כשהוא שרוי בעיצומו של משבר פנימי קשה. מעבר לפיצול הפנימי סבלה התנועה מאמצע שנות ה־1990 מאובדן גובר והולך של אמון הציבור בה, גם בשל כישלונותיה בניהול המשא ומתן עם ישראל, גם בשל השחיתות של כמה מבכירי הרשות. החמאס הציגה עצמה לראשונה כאלטרנטיבה שלטונית, והתבססה על מוסדותיה הפרוסים בכל השטחים, כולל במזרח ירושלים, ועל רוח ההתנדבות וההתלהבות של רבים מחבריה. סיסמתה "שינוי ורפורמה" והעובדה שישראל וארצות הברית נלחמו בה הוסיפו לכוח המשיכה שלה. חזיתות השמאל, שאחיותן בציבור הלכה ונחלשה לאחר האינתיפאדה הראשונה בשל תהליך אוסלו וקריסת הגוש הסובייטי, הפכו לגורם שולי, וניסיון ההתאוששות של החזית העממית עלה לה במתקפת מעצרים מצד ישראל, כך שהיא הגיעה לבחירות מוכה וחבולה. התנועות שהציגו עצמן כאלטרנטיבה כמו "הדרך השלישית" ותנועתו של מוצטפא ברגותי לא הצליחו למצב עצמן כחלופה ריאלית לשלטון, והמאבק האמיתי התנהל בין הפת"ח לבין החמאס. הפת"ח ניסה לנצל את משאביו הכלכליים: מועמדי הפת"ח הוציאו בממוצע כ־50 אלף דולר כל אחד על מערכת הבחירות, על פי הדוחות שהגישו המתמודדים לוועדת הבחירות המרכזית, ואילו מועמדי החמאס בירושלים הוציאו בממוצע פחות משליש מהסכום הזה. אולם גם הכסף לא סייע לפת"ח לשמור על כוחה. תנועת הפת"ח, ששלטה באופן מוחלט במועצה המחוקקת הראשונה, כשלה בבחירות 2006, וזכתה רק ל־45 מושבים בפרלמנט מתוך 132. תנועת החמאס זכתה לרוב מוחלט: 74 מושבים. יתר 13

המושבים התחלקו בין עצמאיים ורשימות השמאל והמרכז.⁸¹ היה זה מהפך של ממש במערכת הפוליטית הפלסטינית, שהשליך ומשליך על יחסיה עם הקהילה הבינלאומית ועם ישראל.

כיוון שהבחירות נערכו בשיטה ארצית-מחוזית מעורבת, מעניין להשוות בין ההצבעה עבור מועמדי המחוזות (ולענייננו: מחוז ירושלים) וההצבעה עבור הרשימות הארציות. השוואה כזו מצביעה על הבדל משמעותי בין דפוסי ההצבעה לרשימה הארצית להצבעה למועמדים האזוריים. בבחירות הארציות זכה החמאס ל-29 מושבים לעומת 28 של הפת"ח, היינו - כמעט שוויון. יתר תשעת המושבים התחלקו בין רשימת "השהיד אבו עלי מוצטפא" של החזית העממית (3); אלבריל, "האלטרנטיבה", של השמאל (2); הדרך השלישית של סלאם פיאר וחנאן עשראווי (2); ופלסטין העצמאית בראשותו של מוצטפא ברגותי (2). בבחירות המחוזיות, לעומת זאת, הפער היה גדול בהרבה. החמאס זכה ב-45 מושבים לעומת 17 של הפת"ח, ומועמדים עצמאיים זכו בארבעת המושבים הנוותרים. נתון זה מעלה את האפשרות שתוצאות הבחירות במחוזות לא שיקפו בהכרח את העמדות הפוליטיות של התושבים, אלא את כושר הארגון של הרשימות השונות, מחלוקות פנימיות, אטרקטיביות של אישים ועוד. בשורות הבאות נבחן את ההנחה הזו, תוך התמקדות בירושלים וניתוח ייחודיתה בהקשר של הבחירות.

התפלגות הקולות בירושלים לרשימות הארציות היתה שונה במעט מהתוצאות הארציות. בבחירות במחוז ירושלים השתתפו כ-39 אלף איש. רשימת החמאס זכתה ל-41% (בערך 16 אלף קולות), בעוד רשימת הפת"ח זכתה לכ-35% (ובמצביעים: כ-13,700) ורשימות השמאל (החזית העממית, אלבריל ופלסטין העצמאית) זכו יחד לכמעט 16% (כ-6,500 קולות). הייחוד של ירושלים מפתיע אולי: השמאל מיוצג בירושלים הרבה מעבר לייצוגו בכלל פלסטין - 16% לעומת פחות מעשרה אחוז בכלל הארץ, ורמז לכך ראינו גם בתוצאות הבחירות לנשיאות ב-2005. במקביל, החמאס בעיר זכה לתמיכה פחותה מאשר בכלל הארץ (41% לעומת 44.4%) וכך גם

הפת"ח (35% לעומת 41.4%). יתכן ויש לתלות את ההצלחה היחסית של השמאל בעיר בפעילות הנרחבת של ארגונים לא ממשלתיים המזוהים עם השמאל בסוגיות של זכויות אדם - אך לא ניתן לקבוע זאת בוודאות.

אלו הן תוצאות ההצבעה לרשימות הארציות במחוז ירושלים. בנוסף הוקצו לירושלים שישה מושבים במסגרת הבחירות המחוזיות. על מקומות אלו התמודדו גם הרשימות הגדולות וגם מועמדים עצמאיים, אולם ההתמודדות עצמה היתה אישית לחלוטין, כלומר: כל בוחר קיבל טופס ועליו היה אמור לסמן את שמות המועמדים בהם הוא בוחר (לפי מספר המושבים שהוקצו למחוז). במילים אחרות: כל ירושלמי שהשתתף בבחירות יכול היה לסמן שישה שמות באופן חופשי לחלוטין. לא בהכרח ארבעה מוסלמים ושני נוצרים, לא בהכרח מאותה מפלגה. סך כל הבוחרים היה, כאמור, כ-39 אלף. כלל השמות המסומנים - לו כל בוחר היה מסמן שישה שמות - כ-234 אלף. בפועל נמנו כ-167 אלף שמות בלבד, דהיינו בממוצע בחר כל מצביע כארבעה מועמדים. ככל הנראה, מצביעי החמאס סימנו את ארבעת מועמדיהם והסתפקו בכך, אך לעתים קרובות גם מצביעים אחרים בחרו מתוך מגוון השמות רק את אלו שקרובים אליהם או שנראו להם כראויים ביותר.

את מספר הקולות הרב ביותר בעיר קיבל מועמד חמאס אבראהים אבו סאלם, שזכה ב-15,337 קולות. כיוון שהרשימה הארצית של החמאס זכתה בירושלים ב-16 אלף קולות, עולה מכך שכמעט כל מצביע חמאס ירושלמי הצביע לאבו סאלם. שלושת מועמדי חמאס הנותרים קיבלו בין 14 ל-15 אלף קולות כל אחד. כלומר: כל אחד מהם זכה בקולותיהם של לפחות 85% ממצביעי הרשימה. כך הצליחו כל מועמדי רשימת "שינוי ורפורמה" של החמאס בירושלים להיכנס לפרלמנט ולאייש את ארבעת המושבים שהוקצו למוסלמים. כדאי להעיר כאן כי בבחירות 1996 זכו המועמדים המובילים בירושלים לכ-18 אלף קולות כל אחד. היו אלו אחמד קריע (אבו עלא, שרץ מטעם הפת"ח) וחנאן עשראווי (שרצה כעצמאית).⁸² בזהירות ניתן

לומר שיש בכך כדי ללמד שהתמיכה בחמאס בירושלים בשנת 2006 אינה מגיעה לתמיכה לה זכה תהליך אוסלו בראשית 1996. ובחזרה לבחירות 2006. המועמד בעל מספר הקולות הרב ביותר אחרי מועמדי החמאס היה חאתם עבד אלקאדר עיד, איש שטח של הפת"ח בתחום הארגוני, עיתונאי לשעבר, שכינה מאז 1996 במועצה המחוקקת כנציג פת"ח ירושלים. כחבר פרלמנט היה פעיל מאוד ושמר על פרופיל תקשורתי גבוה. בפריימריז שנערכו בפת"ח ערב בחירות 2006 זכה במקום הראשון, ובבחירות עצמן קיבל 13,444 קולות, שש מאות קולות פחות מהמועמד הרביעי של החמאס, וכך לא זכה להיבחר. אם לוקחים בחשבון שרשימת פת"ח הארצית קיבלה בעיר 13,698 קולות, ואת העובדה כי אינו בא ממשפחה גדולה, ברור עד כמה רחבה התמיכה בו בתוך תנועתו ועד כמה משמעותי ההישג שלו (גם כאן מעניין להשוות לבחירות 1996, אז זכה עיד בכ־8,200 קולות. הגידול במצביעים עבורו ב־2006 מעיד על כך שהציבור אינו רואה בפת"ח מקשה אחת אלא מבחין בין המועמדים השונים). ובכל זאת, ההישג הזה לא הכניס אותו לפרלמנט. אחריו במספר הקולות ניצב איש הפת"ח עות'מאן אבו גרביה, שקיבל מספר קולות קטן בהרבה, כ־9,000 בלבד. עליו מספרים שכשבא ערב הבחירות לבקש ממכרים בעיר שיצביעו עבורו, נענה בסגנון "תדאג קודם לכך שהמשפחה שלך תתמוך בך", רמז לחילוקי דעות פנימיים במשפחה. המועמדים "המוצנחים" אחמד עבד אלרחמן ואחמד גנים (מבכירי פת"ח-ירושלים) לא חצו את מחסום ה־8,000. אף לא אחד ממועמדי הפת"ח, אם כך, הצליח להיכנס למועצה.

לשמאל הצביעו רק אלפים בודדים. מעניין שחלקם קיבלו מספר קולות רב יותר מאשר מפלגותיהם - הדוגמה הבולטת היא של עבד אללטיף גית', שקיבל יותר מ־4,800 קולות בבחירות האזוריות, בעוד הרשימה הארצית של החזית העממית קיבלה בירושלים 2,135 קולות (מעט יותר מ־5% מכלל הקולות). ניתן לשער שגית', מעבר להיותו דמות מוכרת בחוגים הפוליטיים בעיר, זכה לתמיכת משפחתו (החברונית במקורה) המורחבת. במילים אחרות - היו שהצביעו

עבורו ממניעים פוליטיים "מתקדמים", בעוד אחרים הצביעו עבורו ממניעים מסורתיים.

ניתוח ההצבעה לרשימות המחוז מצביע על כך שארבעת מועמדי החמאס קיבלו יחדיו כ־58 אלף קולות, בעוד ארבעת המועמדים הרשמיים של הפת"ח למושבים שהוקצו למוסלמים קיבלו כ־37 אלף קולות. אולם, כאמור, 14 מאנשי הפת"ח התמודדו באופן עצמאי, ואף הם זכו לכ־38 אלף קולות. משמעות הדבר היא שכלל אנשי פת"ח קיבלו יותר מאשר מועמדי החמאס, וזאת לפני שהזכרנו את 8,500 הקולות לערך שקיבלו המועמדים הנוצרים מטעם הפת"ח. כמובן שאין משמעות הדבר שהתמיכה בפת"ח היתה גבוהה יותר מאשר בחמאס - תוצאות הבחירות לרשימות הארציות מעידות היטב על הנטייה הכללית - אולם יש בנתונים כדי להצביע על כך שפוטנציאל ההצבעה לפת"ח בעיר היה גבוה בהרבה מכפי שהתבטא בבחירות.

התופעה של אנשי פת"ח שהתמודדו מחוץ לרשימות המפלגתיות היתה נפוצה בכל השטחים (הדבר אירע גם בבחירות 1996 ואז חלק מהעצמאיים גברו על המועמדים הרשמיים, כולל בירושלים), אלא שבבחירות 2006, שהיו לראשונה בחירות דו־מפלגתיות, הדבר הביא להחלשת התנועה, ולא רק לחיזוק מחנה אחד על חשבון השני בתוך הפת"ח. כיוון שכך, הורה אבו מאזן, בתפקידו כיו"ר הוועד הפועל של אש"ף, להוציא משורות התנועה 74 איש שהתמודדו נגד רשימות התנועה ב־16 מחוזות הבחירה. המשקל היחסי הרב של הירושלמים בקרב המודחים - כחמישית - מצביע על כך שהמשבר בפת"ח מתבטא בירושלים יותר מאשר במקומות אחרים.

אלא שככל שהתפלגות המצביעים על פי רשימות ומועמדים היא חשובה, אחוזי ההצבעה בכל מחוז הם אינדיקטור חשוב לא פחות ליחס הציבור אל המערכת הפוליטית ואחד הנתונים המהותיים בבואנו לנתח את בחירות 2006. מספר תושבי מחוז ירושלים נאמד על ידי לשכת הבחירות המרכזית הפלסטינית בשנת 1997 בכ־324 אלף איש, כשני שלישים מהם בתוך השטח המוניציפלי של העיר (זהו אומדן מכיוון שאנשי הלמ"ס הפלסטיני היו מנועים מלערוך מפקד

בירושלים). בעת עריכת הבחירות, עשור מאוחר יותר, מספרם כבר הגיע לכ-400 אלף איש. ועדת הבחירות המרכזית העריכה כי מתוך כלל תושבי המחוז ל-161 אלף יש זכות בחירה, וכי 114 אלף מהם מתגוררים בתוך התחום המוניציפלי של העיר.

על פי נתוני ועדת הבחירות הפלסטינית, אחוז ההצבעה בכלל פלסטין עמד על כ-77.7%, אחוז ההצבעה במחוז ירושלים מחוץ לגבולות המוניציפליים של העיר עמד על קרוב ל-50%, ומבין המתגוררים בירושלים הצביעו כ-18 אלף איש, כלומר, פחות מ-16% מכלל 114 אלף המצביעים הפוטנציאליים.⁸³ אין ספק שזהו נתון נמוך, אך כדאי גם לשים לב שזהו מספר גבוה פי שלושה ממספר הירושלמים שהשתתפו בבחירות לנשיאות שנה קודם לכן, ופי ארבעה לערך ממספר הפלסטינים הירושלמים שהצביעו בבחירות לעיריית ירושלים. הסיבה העיקרית לצמיחה היא הצטרפות תומכי החמאס למעגל המצביעים בפועל. ובכל זאת, עדיין מדובר על רמת השתתפות פוליטית נמוכה ביותר, וכמו שאמרנו, הימנעות מפעולה היא אחד המאפיינים המרכזיים של הפוליטיקה הפלסטינית בירושלים.

להימנעות מהשתתפות בבחירות הפלסטיניות יש כמה הסברים. סיבה חשובה אחת היא שישראל איפשרה רק ל-6,300 איש לבחור בתוך תחומי העיר (אגב, רק מחציתם מימשו את הזכות), כך שעשרות אלפים היו צריכים לנסוע אל מחוץ לעיר כדי להצביע. המחסומים המוצבים דרך קבע סביב ירושלים הקשו על ההגעה לקלפיות שבפרברים והרתיעו מצביעים פוטנציאליים, מה עוד שהזרימה במחסומים לא היתה מהירה במיוחד. השמועות בדבר תגובות ישראליות חריפות (כגון שלילת תושבות) כלפי מי שיצביע בבחירות, ויותר מכך, כלפי מצביעי חמאס, אף הן הרתיעו מלהגיע למרכזי ההצבעה. ולכך יש להוסיף גם את הסיבות הפוליטיות העמוקות יותר: לרשות הפלסטינית אין סמכות בירושלים, ולפיכך פחות חשוב לתושבי העיר מי ייבחר למוסדותיה; האמון של תושבי ירושלים ברשות הפלסטינית אינו גבוה; ועוד סיבה – חולשת המוסדות הפלסטיניים בעיר, שאינם מסוגלים להניע את ההמונים.

הבחירות הללו שיקפו, אם כך, בצורה חדה את מצבה של המערכת הפוליטית הפלסטינית בירושלים, על חולשותיה ופגמיה, שאיפותיה וחששותיה. הן גם שיקפו את עמדות הפלסטינים הירושלמים. אלה מהם שמאורגנים פוליטית, אינם שונים מכלל הציבור הפלסטיני בשטחים, ועל כך מעידה הקירבה בין דפוסי ההצבעה בירושלים ובשטחים. אולם רבים אחרים אינם רואים עצמם חלק מהמשחק הפוליטי הפלסטיני, ובוודאי שאינם רוצים לסכן את מעמדם כתושבי ירושלים.

אלא שהדברים אינם תלויים רק בפלסטינים בעיר. ההחלטה אם יישארו תחת ריבונות ישראלית, או שמא ישראל תוותר על ריבונותה בחלקים מהעיר לטובת הרשות הפלסטינית, תלויה במידה רבה בצד הישראלי. וישראל, בעת כתיבת דברים אלו, טרם החליטה, למרות שהקולות הקוראים לנסיגה ישראלית משכונות קצה בירושלים המזרחית נשמעים בתדירות גוברת והולכת, וגם מצד גורמים שהתנגדו לכך בעבר. את הדיונים בסוגיות הללו שומעים היטב במזרח ירושלים, וההצעות מתקבלות בתחושות מעורבות. ברמה האישית יש המביעים תמיכה מוחלטת במהלך כזה, אחרים חוששים ממנו. במישור הפוליטי יש החושבים שעל הפלסטינים לקבל הצעה כזו – ואחרים גורסים שעדיף לדחות אותה. אולם אלו ואלו משוכנעים שלא יהיה בכך כדי לפתור את בעיית ירושלים ואת הסכסוך בכללותו.

במקום סיכום

ירושלים 2007: תמונת מצב ומבט לעתיד

בינואר 2006 נבחרה מועצה מחוקקת פלסטינית ובה רוב מוחלט לתנועת ההתנגדות האסלאמית חמאס, וממשלת חמאס החליפה את שלטון הפת"ח. הקהילה הבינלאומית, ובייחוד ארצות הברית וישראל, הניעו סדרה של צעדי ענישה כלפי הממשלה החדשה, והתנו המשך העברת כספים למימון פעולתה השוטפת בהכרת ממשלת החמאס במדינת ישראל והפסקת הטרור הפלסטיני. תנאים אלו לא מולאו, ובמהלך שנת 2006 הלך המצב הכלכלי-חברתי בשטחים והחמיר. בינתיים עלתה בישראל יוזמה נוספת: לשלול את תעודות הזהות הישראליות (תעודות התושב) של ארבעת נציגי ירושלים במועצה המחוקקת, בשל היותם חברים בחמאס. בטרם התקבלה הכרעה סופית בעניין זה (בעת כתיבת שורות אלו היא תלויה ועומדת בכג"ץ), ביצעה חוליה חמושה הקשורה לחמאס התקפה על טנק ומוצב צה"ל בגבול רצועת עזה, סמוך לכרם שלום. בהתקפה נהרגו שני חיילי צה"ל וחייל שלישי, גלעד שליט, נשבה ונלקח אל תוך הרצועה. היה זה מקרה ראשון מסוגו של חטיפת חייל בשטחים והחזקתו לתקופה ארוכה מבלי שגורמי המודיעין הישראליים יצליחו לאתר. תגובת

ישראל היתה קשה, אך לא הביאה להשבה מהירה של החייל החטוף: זה"ל פתח בסדרת מבצעים שבהם נהרגו מאות פלסטינים תושבי הרצועה, ועצר את ההנהגה הפוליטית של החמאס בגדה, ובכלל זה חברי הפרלמנט הירושלמים והשר לענייני ירושלים, ח'אלד אבו ערפה, ירושלמי אף הוא. מהלכים אלו הבהירו שוב כי המערכת הפוליטית בירושלים, והמציאות הפוליטית בעיר, אינן עומדות בפני עצמן אלא מהוות חלק בלתי נפרד ממכלול היחסים בין ישראל לפלסטינים. במילים אחרות: כפי שאירועים בירושלים (בעיקר בהר הבית, אך לא שם בלבד) משפיעים על כלל הציבור הפלסטיני, כך המתרחש בזירה הישראלית-פלסטינית משפיע על הפלסטינים במזרח העיר. דבר זה נכון ברמה הנקודתית, של פעולה-תגובה, וכן ברמה כוללת יותר: התחזקות המרכז הפוליטי הפלסטיני (באמצעות אחדות לאומית) מחזקת את יכולת העמידה והפעולה של הפלסטינים בעיר, והתפרקותו (בעקבות החרפת היחסים בין התנועות הניצות) פוגעת ביכולות אלו.

המתקפה על הטנק בכרם שלום ומעצר בכירי החמאס הוכיחו שוב גם מהם יחסי הכוחות האמיתיים במאבק בין הפלסטינים לישראלים. הפלסטינים יכולים לבצע פה ושם פעולה מוצלחת, לשמר את רוח הלחימה שלהם ולהמשיך לירות רקטות קסאם לעבר הישובים היהודיים בנגב כדי לסמל שהמאבק נמשך, אך ישראל מסוגלת לעשות בשטחים כרצונה כמעט: להיכנס אל השטחים שהוגדרו בהסכמים כשטחי A ולעצור חברי פרלמנט, להטיל סגרים ועוצרים ולבצע פעולות צבאיות רבות נפגעים (מהצד הפלסטיני). וכל עוד היא זוכה בתמיכת ארצות הברית, באפשרותה גם לעקר את ניסיונות הקהילה הבינלאומית לחקור את מעשיה: בדצמבר 2006 סירבה ישראל לאפשר לוועדת חקירה מטעם האו"ם, בראשות דזמונד טוטו, לחקור את האירוע בבית חאנון שבו נהרגו 19 אזרחים פלסטינים מירי ארטילריה של זה"ל.¹

העוצמה הישראלית איננה חדשה והיא באה לידי ביטוי מובהק בירושלים. בארבעים השנים שחלפו מאז כיבוש העיר והגדה המערבית

על ידי צה"ל בקיץ 1967, הצליחה ישראל לשנות כליל את אופיו של המרחב העירוני. גבולותיה של העיר הורחבו ושונו ללא הכר, וכך אף הרכב אוכלוסייתה. בשטח שסופח לירושלים הישראלית הופקעו שטחים נרחבים מבעליהם הערבים, ועליהם הוקמו שכונות יהודיות, שבהן מתגוררים כיום רבבות רבות של ישראלים. מהלך זה הותיר את השכונות והכפרים הפלסטיניים שבמרחב ירושלים ללא קרקע זמינה לבנייה, והחליש את אחיזת הפלסטינים בעיר. השכונות היהודיות הקיפו את השכונות הערביות, ומנעו את קיומו של רצף טריטוריאלי ערבי. עם זאת, עד ראשית שנות ה-1990 הצליחו הפלסטינים לפעול מתוך ירושלים, והעיר היתה לא רק מרכז דתי אלא גם המרכז הלאומי הפלסטיני הראשון במעלה ובירת המדינה הפלסטינית שבדרך, שבה התרכזו המוסדות הפלסטיניים החשובים. אולם עם תחילת התהליך המדיני החלה ישראל בעקירה שיטתית של נוכחות פלסטינית מוסדית בעיר. מגמת ישראל היתה להפוך את השאיפה להקים את בירת פלסטין בירושלים המזרחית לבלתי ישימה. סגר כללי הוטל על העיר, ולאורך כל שנות אוסלו נאבקה ישראל במוסדות הפלסטיניים שפעלו בעיר ובאזורים הפלסטינים שעמדו בראשם, תוך שהיא סוגרת חלק מהמוסדות ומתרה בפעיליהם.

התסכול הפלסטיני מההתנהלות הישראלית הכוחנית לכל אורך שנות אוסלו (1994-2000) שהתבטאה בירושלים בסגירת מוסדות פלסטיניים והרחבת התנחלויות ישראליות; הכישלון הפלסטיני להשיג את דרישות המינימום שלהם באמצעות משא ומתן; ההתנגדות הבסיסית להסכמים עם ישראל אצל גורמי האופוזיציה; ומאבקי הכוח בתוך הרשות - הולידו את אינתיפאדת אלאקצא. את צורתה הקטלנית ביותר, פיגועי ההתאבדות, היא לבשה גם בשל תגובת היתר הצה"לית.² ירושלים היהודית סבלה קשות ממתקפות אלו, שביצעו החמאס והפת"ח, לרוב ביזומה והכוונה של פעילים מחוץ לעיר. על רקע זה קיבלה ממשלת ישראל את ההחלטה לבנות מכשול הפרדה בין ישראל לבין השטחים הפלסטיניים, ובכלל זה באזור ירושלים, תוך הכללת חלקים משמעותיים מהגדה המערבית בצד "הישראלי" של הגדר.

תוואי חומת ההפרדה סביב העיר ("עוטף ירושלים") אינו מתחשב בקו הירוק, אלא כולל בשטח הישראלי את רוב השכונות הפלסטיניות שסופחו לירושלים ב-1967. הוא גם אינו מתחשב בצורכי היומיום של תושבי השכונות הללו. החומה מבתרת כפרים ושכונות, חוסמת את הצירים הראשיים אל העיר וממנה, מגבילה את שדה הראייה, מסתירה את קו האופק, מונעת מתושבי העורף הכפרי של העיר את הכניסה אליה, מונעת נגישות למרכזים הדתיים, הרפואיים והחברתיים שבה, ומשאירה רבבות תושבים "ירושלמים" מחוץ למחסומי הכניסה אליה. ומה שחשוב לא פחות: החומה מנתקת את הפלסטינים בעיר מאלו שבשטחים, והופכת את ירושלים הערבית מעיר מרכזית, לכו של מטרופולין פועם המשתרע מרמאללה בצפון ועד חברון בדרום - לעיירת קצה. זוהי ההצלחה האמיתית של המהלך הישראלי: אלקודס, ירושלים הערבית, שהיתה אמורה להיות בירת המדינה הפלסטינית, איבדה לחלוטין ממעמדה. המוסדות החשובים נטשו אותה, הן בשל הלחץ הישראלי, הן בשל הפיתוי להתקרב למוקדי הכוח של הרשות הפלסטינית ברמאללה. רוב רובם של הפלסטינים כלל אינם יכולים לבוא בשעריה, והקהילה הפלסטינית בעיר, שהובילה את התנועה הלאומית הפלסטינית, הפכה לשולית וזניחה. ולא זו בלבד אלא שישראל טרם אמרה את המילה האחרונה: בחוגים ישראליים שונים מתחזקת הדעה שיש להוציא מתחום ירושלים את רוב שכונות מזרח העיר - פרט לאגן ההיסטורי. אם כך ייעשה, יהפכו הפלסטינים בעיר למיעוט שולי עוד יותר בכלל האוכלוסייה, ויכולתם להתנגד לשליטה הישראלית המוחלטת תפחת באופן משמעותי.

מה שקורה בירושלים אינו אלא חלק ממהלך כללי יותר שנוקטת ישראל, של פיצול העם הפלסטיני והשטחים הפלסטיניים: פלסטינים שאינם תושבי השטחים מנועים מלהיכנס אליהם וכך מנותק חצי מהעם הפלסטיני ממולדתו; תושבי עזה מנועים מלהגיע לגדה המערבית; תושבי הגדה המערבית מנועים מלהגיע לעזה; על תושבי השומרון ויהודה נאסר להגיע לבקעת הירדן; התנועה בין אזורי הגדה

השונים קשה ומתארכת בשל המחסומים הרבים; ותושבי הגדה כולה, כמו גם תושבי הרצועה, אינם מורשים להיכנס לירושלים. דומה שיש בישראל המקווים שבטווח הרחוק יביא הדבר להחלשת הזהות הלאומית הפלסטינית, ויש המדברים על יצירת שתי ישויות נפרדות, אחת ברצועה ואחת בגדה, תוך השארת ירושלים בשליטה ישראלית בלעדית. אפשר לראות בכך ניסוי ענק בהבניית זהויות, במהלכו נבחנת ההנחה שכפי שהזהות הלאומית הפלסטינית הייחודית (וטניה), הנבדלת מהלאומיות הערבית (קומיה), היא תוצר של תהליך היסטורי בן עשרות שנים בלבד, כך ניתן יהיה תוך עשרות שנים לסובב את הגלגל אחור ולהביא להיטמעות פלסטינית בישויות אחרות, או, לפחות, להביא לפיצולה באופן שימנע מהפלסטינים כל אפשרות לפעול במלוכד. גם אם אין זו מדיניות מודעת, מוצהרת ומכוונת, דומה כי המהלכים הישראליים בשטח מצביעים עליה בכירור. לא רק ההפרדה הגיאוגרפית משרתת את המטרה הזו אלא גם אי ההכרה בהנהגה הנבחרת של הפלסטינים והבחירה הישראלית במהלכים חד צדדיים.

תושבי ירושלים משתתפים בעל כורחם בניסוי הזה, שעדיין מוקדם לקבוע את תוצאותיו. אולם כבר כיום, ארבעים שנה אחרי הכיבוש הישראלי, ניתן להצביע על הצלחה-לכאורה שלו, לפחות בטווח הקצר: החברה הפלסטינית בירושלים היא חברה מפוצלת, חלשה, נבוכה, שעתידה הפוליטי נתון בסימן שאלה וזהותה הפוליטית היברידית. פעילות פוליטית מתקיימת רק בחוגים מצומצמים, וההשתתפות הנמוכה בבחירות היתה אך סימפטום לכך. התנועה שהובילה יותר משלושה עשורים את המאבק הפלסטיני לעצמאות, תנועת הפת"ח, מצויה בעמדת חולשה, ופעילותה בעיר הצטמצמה ללא הכר. התנועות השונות אינן מצליחות לגבש פורום משותף ואין מי שיהווה מקור סמכות והנהגה (מרג'עיה) עבור התושבים בעיר. ההנהגה הנבחרת, זו המזוהה עם החמאס, מייצגת חלק ניכר מהציבור אך לא את כולו וממילא מצויה בכלא, ופעילים אחרים של התנועה נתונים תחת איום מתמיד של שלילת התושבות, היינו, גירוש מעיר מולדתם ירושלים.

פעילות מפלגות השמאל והמרכז כמעט אינה מורגשת. קשרי התושבים עם הרשות הפלסטינית פחתו, ורבים לא רואים בה מקור סמכות או מוקד זהות. הרשות איכזבה את כלל הציבור הפלסטיני, ואת הירושלמים אף יותר מאחרים. דווקא הקשר שלהם לישראל הוא שאיפשר להם להמשיך בחיי שיגרה יחסית בעוד הלחימה בין הצדדים נמשכת. אין פלא אם כך שפעילים פלסטינים לאומיים רבים משרדים כיום ייאוש. פרט לפעילים אסלאמיים המצביעים על הישגיהם באינתיפאדה – ובראשם הנסיגה הישראלית מרצועת עזה – פלסטינים רבים חשים כי הובסו בסיבוב האחרון של העימות, וכי התבוסה בירושלים מוחלטת כמעט. רבים מאלו שהאמינו בהיכררות כדרך לפתרון הסכסוך סבורים היום כי ישראל אינה מעוניינת בכך. אלו שהאמינו בדרך המאבק האלים מודעים לנחיתות הפלסטינית היחסית. הם מתנחמים בכך שגלגל חוזר בעולם, וגם ישראל החזקה תאבד מכוחה.

תושבי מזרח ירושלים חלוקים בינם לבין עצמם בשאלות יסוד הנוגעות לעתידם. בין היתר בשאלת מידת הזיקה הרצויה לרשות הפלסטינית ומידת מחויבותם למאבק המזוין. בחוגים הפוליטיים בעיר עולות מחדש התהיות: האם אמורים הירושלמים לבסס סדר יום משל עצמם או להמשיך את התלות הפוליטית ברשות הפלסטינית? כיצד אמור להשפיע המעמד המיוחד של ירושלים ותושביה על סדר היום הפוליטי שלהם? האם יש דרך להניע את ההמונים לפעול? ומשקיפים אינם יכולים להימנע מהשאלה בדבר מידת הייצוגיות של התנועות הפוליטיות הפועלות בעיר.

בתוך הכאוס הזה ניתן לאפיין ארבעה זרמים, או ארבעה הלכי רוח עיקריים, הרווחים בחברה הפלסטינית-ירושלמית של היום, אף שקשה להעריך את חוזקם היחסי. כל אחד מהם מנתח את המצב הנוכחי ואת הצעדים הראויים באופן שונה לחלוטין. הזרם הראשון הוא הזרם האסלאמיסטי. חבריו מתאפיינים באמונה ובדבקות בדת. מהלך ההיסטוריה ידוע להם מראש, והם משוכנעים כי כל הקשיים שהם חווים הם זמניים בלבד ולבסוף יד האסלאם תגבר. תחושתם

הפנימית היא שהם מהווים חלק מגוף עצום, המתפרס על פני יבשות ועל פני תקופות; שהם ממשיכי דרכם של עומר אבן אלח'טאב, כובש ירושלים מידי הביזנטים, ושל צלאח א־דין ששיחרר אותה מידי הכופרים הצלבנים, שהם אחים למוסלמים הנאבקים נגד העוול בצ'צ'ניה ובאפגניסטן ובכל מקום בעולם. גם אם ירושלים נתונה כיום בידי זרים, עדיין זכות היא בעיניהם לגור בעיר הקדושה ולהסתופף במסגדיה. נוכחות היהודים ושלטונם אינם אלא חלק מתוכנית אלוהית, ויש בהם היודעים את פשרה: הרי בארץ זו אמורים להישפט הכופרים ביום הדין ולפיכך הביאם אללה אליה. גם היריד הקשה שנוקטת ישראל אינה משנה את תודעתם: ככל שיענו את הפלסטינים, הם משוכנעים, יצטרפו עוד ועוד להמונים המאמינים כי האסלאם הוא הפתרון, ומבחינתם, ככל שיהיה רע יותר כן ייטב. כל תחושה (מודעת) של נחיתות זרה להם, ובוודאי שאינם נתונים במשבר זהות כמו חבריהם. מהם יצאו חוליות חמושות בשנות אוסלו ובתקופת אינתיפאדת אלאקצא, ומהם יצאה ההנהגה הפלסטינית החדשה. הם הפכו את המסגדים למקור זהות ומוקד פעילות ואחוזה. אם יזדקק אחד מהם להלוואה כספית, לתרומת דם או למחסה ללילה ימצא אותם על נקלה. בתוך עצמם הם חלוקים לקבוצות ותתי קבוצות, אך כלפי חוץ המשותף ביניהם רב על המפריד. מבין החוגים האסלאמיים אלו המקורבים לחמאס הם הבולטים ביותר, אולם, כפי שהוזכר, למפלגת השחרור (חזב אלתחרייר) יש עדנה מסוימת בעיר ובשטחים בכלל, וגם מקומם של הסלפיון, אנשי הדעוה ואנשי הג'יהאד לא נפקד מן העיר. כולם נושאים את עיניהם אל הר הבית ורואים עצמם כמגיניו. מעבר להפצת תורה בחוגים ובמסגדים, יש להם גם אפיק פעילות פוליטית שאין לזולתם: תפילות המוניות. כאשר מונעת ישראל מצעירים מתחת לגיל 45 לבוא להתפלל במסגדי הר הבית, הם מתאספים ליד המחסומים סביב סביב לעיר העתיקה, ומקימים לידם תפילות ברוב עם. כך עשו בשנות אינתיפאדת אלאקצא, כך עשו בזמן מלחמת לבנון השנייה, בקיץ 2006. אלו הם האירועים ההמוניים ביותר בעיר, יוצאי דופן בנוף השטוח של הפעילות הפוליטית.

הלוך רוח שני אינו מהווה זרם פוליטי. להפך. זהו הלוך רוח של פסיביות, שאחד ממקורותיה הוא תחושה של חוסר יכולת להשפיע על המציאות בשל עוצמתה של ישראל. המצב הכלכלי הקשה והתלות במקורות הכנסה ישראליים (תעסוקה וקיצבאות) מחזקים את התפיסה הזו. האוחזים בה אינם בהכרח אדישים למתרחש, אך אינם מאמינים ביכולתם לפעול. במודע או שלא במודע הם נמנעים ממעש. את יהבם הם משליכים על כוחות חיצוניים להם: הרשות הפלסטינית, העולם הערבי, דעת הקהל העולמית - והם עצמם עסוקים בהישרדות או בעשייה לביתם. חלקם נהגו כך מאז ומעולם, חלקם צעירים שגדלו אל תוך שנות אוסלו או אינתיפאדת אלאקצא ומימיהם לא חשו שייכות פוליטית. אך יש ביניהם גם "מאוכזבי פת"ח", אנשים שהיו פעילים באינתיפאדה הראשונה ואחריה ועתה חשים חוסר אונים. אצל קבוצה זו הזהות הפלסטינית מצויה בתרדמת. הם מעדיפים להתייצב מנגד ולראות מה יעלה בגורל הישות הפלסטינית המתהווה, ומה מתכננת עבורם ישראל. כאשר הם מדברים עם ישראלים לא יזכירו, לרוב, את המושג "כיבוש", אלא ידגישו את קשריהם הטובים עם יהודים ואת ריחוקם מפוליטיקה. גם אם ביתם נהרס על ידי העירייה או קרוב משפחה שלהם אינו מקבל אישור להביא את אשתו העירה, לביתו, יתייחסו לכך כבעיה אישית שיש לפתור אותה במישור האישי, ולא כבעיה לאומית הדורשת התארגנות. אולם הפסיביות שלהם אינה נתון קבוע. גם להם יש קווים אדומים ורגשות לאומיים ודתיים. פגיעה בקודשי האסלאם בעיר תוציא רבים מהם למאבק ותוך זמן קצר לא ניתן יהיה להבחין בינם לבין האסלאמיסטים. מנגד, גם פשרה הוגנת עם ישראל שתקווה בצדה אפשר שתזכה בתמיכתם האקטיבית.

הזרם השלישי הוא קטן, ומשתייכים אליו אלו שמאמינים שיש לפעול על מנת למצוא פתרון לבעיית ירושלים, לעתים בצוותא עם ישראלים; הם אינם משליכים את יהבם על האל ואינם נמנעים ממעש. קשה להעריך כמה אהדה יש להם בציבור, אולם מותר להניח שאם יצליחו לשנות לטובה את מציאות החיים בעיר (אך לא במישור הכלכלי בלבד אלא גם הלאומי) - יזכו בה. לקבוצה זו משתייכים אנשי פת"ח

וגם חברים לשעבר ובהווה בחזיתות השמאל, שגורסים כי מאבק אלים בירושלים לא יועיל לפלסטינים החיים בה או לפלסטינים בכלל. זוהות הפלסטינית שלהם חזקה ופעילה, אך כך גם זהותם המקומית בירושלים. הם המעלים את הרעיונות היצירתיים להקמת עיריות משנה בעיר, לשיתוף הציבור הירושלמי כולו בהחלטות בשאלות עירוניות ואחרות, ולביזור מוקדי הכוח. הישרדותם כגורם משפיע תלויה במקרים רבים ברצון הטוב של הצד הישראלי: ללא שותפים אין כל תכלית לאמונתם בחיים משותפים ובפעילות משותפת. הנטייה של ישראל הרשמית למהלכים חד צדדיים היא מקור חולשתם, וגם הם מודעים לכך. ובכל זאת, הם ממשיכים לפעול בתוך קהילותיהם, ובמשותף עם ישראלים בעלי תפיסות דומות, למען עתיד העיר.

הזרם הרביעי בעיר (ובחברה הפלסטינית בכלל), זרם שהוביל שנים ארוכות, הוא הזרם הלאומי המזוהה עם הפת"ח. חולשתו ניכרת, אך אסור להתעלם ממנו ובוודאי שמוקדם להספיד אותו. רבים מחבריו נספחו לשלושת הזרמים שהוזכרו לעיל: חלקם אימצו תפיסת עולם אסלאמיסטית, גם אם לא הצטרפו לאף אחת מהתנועות האסלאמיות, אחרים שבתו ממעש, ויש בהם שפועלים במסגרות פוליטיות חלופיות. אך עדיין יש רבים שנשארו נאמנים לרעיונות הלאומיים הבסיסיים. המחלוקת בתוך הפת"ח סביב המאבק המזוין והיחס לישראל, והמחלוקת הפנים ארגונית על השליטה, מקשים על חבריו להתמקד סביב תוכנית פעולה ברורה ומחלישים את התנועה. אולם ארגון מחדש של הפת"ח יכול להחיות אותו ולהפעילו, ולא ניתן להתעלם מהאפשרות שכך אכן יקרה. על כך ניתן ללמוד גם מתוצאות הבחירות למועצה המחוקקת: תנועת הפת"ח ומועמדיה – הרשמיים והפורשים – זכו לרוב בכמה וכמה קלפיות בעיר (אמנם גם משום שתומכי חמאס העדיפו לבחור בקלפיות שמחוצה לה). דוגמה מעניינת – לכאורה שולית אך צופנת לקחים – ניתן למצוא בתוצאות הבחירות בשכונת א־טור, שבה זכה הפת"ח לרוב מוחלט, 274 מתוך 313 מצביעים. חשובה יותר מאשר אחוז המצביעים לרשימה התנועתית היא העובדה שלהבדיל מקלפיות אחרות, בא־טור קיבלו

כל ששת המועמדים הרשמיים של הפת"ח (כולל הנוצרים!)³ מעל 225 קולות. כלומר, המשמעת הסייעתית גברה על יריבויות, תחרויות ונאמנויות אחרות. הדבר קשור לרמת הארגון הגבוהה של הפת"ח בשכונה, לפעולות ההכנה שעשה, למועדון בשליטתו שפועל לאורך כל השנה ולאישים מהשכונה העומדים בראשו - אך לענייננו מעיד גם על כך שבתנאים מסוימים יכול הפת"ח לתפקד כהלכה ואף לשחזר את הצלחותיו.

למרות שדומה כי תהום מפרידה בין ארבעת הזרמים שהוזכרו, הגבולות ביניהם אינם תמיד קשיחים, ויש ביניהם לא מעט מן המשותף: כולם נאבקים למען שמירה על הקיום הערבי והזהות הערבית-פלסטינית בעיר. האסלאמיסטים עושים זאת תוך מתן דגש על קודשי האסלאם. הפסיביים (ברובם) עושים זאת בחיי היומיום שלהם: מאבקם לשרוד בעיר ולחיות בה הוא חלק מהמאבק הפלסטיני לשימור ערביותה של העיר. המאבק לבניית עוד בית הוא המאבק על המרחב. המאבק על תעודת הזהות הכחולה הוא מאבק על זכות המגורים בעיר. גם אם אינם מנסחים זאת כך, הרי שמאבקם הוא חלק מהמאבק הכלל-פלסטיני, ובוודאי שהדבר נכון לגבי חברי הזרם הלאומי. גם המאמינים בדיאלוג עושים זאת כדי לחזק ולבסס את הנוכחות הפלסטינית בעיר, תוך קבלת הנוכחות היהודית אך בלי לקבל את ההגמוניה היהודית. בתוך כך נוצרה בעיר וסביבותיה תופעה חדשה יחסית: גם גורמים אסלאמיים אינם נמנעים מפעילות משותפת עם ישראלים, במידה ומטרתה לערער את הכיבוש הישראלי ולחזק את האחיזה הערבית בעיר, ותוך כך נכנסים לדיאלוג על עתידה של העיר.

המאבק בין ישראל לפלסטינים על ירושלים המזרחית, על אלקודס, עדיין לא תם. גם אם ניצחה ישראל בסיבוב האחרון (בנקודות בלבד), הרי שאין זה ניצחון מלא. הפלסטינים ככלל לא מקבלים את תביעתה לשלוט על מזרח ירושלים, וביחוד לא על העיר העתיקה ואלחרם אלשריף. הפלסטינים בירושלים עצמה, המצויים בעמדת חולשה

יחסית, ימשיכו לפעול למען חיזוק הזהות הערבית של העיר, חיזוק התודעה הלאומית (והאסלאמית) של תושביה וחיזוק אחיזתם של הפלסטינים בה, כל זרם על פי האמצעים העומדים לרשותו והדגשים שהוא נותן. זו תהיה תרומתם למאבק. המוסדות הפלסטיניים הלאומיים – בשטחים ובפזורה – ימשיכו להציב את הדרישה לריבונות בירושלים, וגורמים מיליטנטיים יבצעו מפעם לפעם פיגועים כדי להזכיר שהאופציה הצבאית לא נזנחה. במילים אחרות: אם לא יחול שינוי של ממש במאזן הכוחות בין ישראל לפלסטינים, ואם לא יחול שינוי תודעתי אצל הישראלים והפלסטינים שיכלול הכרה הדדית מלאה או לפחות נכונות של ממש להשתתף בניהולה של ירושלים (כולל הר הבית), לא יחול שינוי מהותי בהוויה הירושלמית, והסכסוך על העיר יימשך.⁴

צעדים חד צדדיים מצד ישראל, כמו הוצאת שכונות ערביות מתחומי השיפוט של העיר יחזקו את משקלה היחסי של ישראל בשטח הנותר, אך לא יביאו לשינוי המצב ולא יביאו את הפלסטינים לקבלת הדין. פעילי התנועות הלאומיות בירושלים – החזיתות הדמוקרטית והעממית ותנועת הפת"ח – כבר התבטאו בחריפות נגד הוצאת שכונות פלסטיניות מתחומי העיר ביודעם את ההשלכות הצפויות למהלך על יחסי הכוחות בעיר, וגם האסלאמיסטים מתייחסים לכך בחומרה: שינוי הגבולות יוביל לכך שעוד עשרות אלפי מוסלמים יהיו מנועים מלהגיע למסגדי ירושלים. אלו כאלו קוראים למאבק עממי רחב במקרה שישראל תנסה לבצע תוכנית מעין זו. אלא שכאמור, כלל לא ברור אם יש לפוליטיקאים הללו גייסות שיתייצבו לקריאתם.⁵

ניתן לסכם את הדברים כך: במאזן הכוחות הנוכחי בכוחה של ישראל לבצע צעדים חד צדדיים בעיר, כמו להאיץ את הבנייה היהודית במזרח העיר או להינתק באופן חד צדדי משכונות פלסטיניות המצויות בתחום המוניציפלי של ירושלים. אלא שהינתקות משכונות פלסטיניות בעיר משמעותה הנצחת השליטה הישראלית בעיר העתיקה וסביבותיה ומניעת פלסטינים – מוסלמים ונוצרים – מלבוא

בשעריה לצרכים כלכליים, חברתיים או דתיים, והדבר יגביר את האיבה כלפי ישראל וינציח את מעמדה במרחב כגורם כוחני ועוין. מנגד, אין להתעלם מכך שגם הסדר בדבר ניהול משותף של העיר לא יביא בהכרח לקבלתה של ישראל על ידי המרחב הערבי והאסלאמי; בטווח הנראה לעין הוא יביא, במקרה הטוב, להפחתה מסוימת ברמת האיבה ולצמצום המעגלים הרואים בישראל מפגע שיש להסירו באופן מיידי.

דומה, לפיכך, שהחלופות העיקריות מבחינת ישראל כיום הן ארבע: שימור הסטטוס-קוו; התנתקות ישראלית משכונות ערביות במזרח העיר באופן חד צדדי; התנתקות תוך הסדר שיבטיח ניהול משותף של העיר העתיקה והמקומות הקדושים שבה; או חיזוק השליטה היהודית בעיר כולה (הגברת ההתיישבות היהודית בכל רחבי ירושלים המורחבת ובכלל זה האגן הקדוש, תוך מתן תמריצים ליהודים לבוא לירושלים ולפלסטינים לעזוב את העיר). בחירת החלופה המיטבית אמורה להתקבל מתוך הערכה לגבי תוצאותיהן האפשריות, אך גם מתוך תפיסת עולם בשאלות מה דורשת טובתה של מדינת ישראל ומהי טובת ירושלים. אלא שכפי שבצד הפלסטיני קיימים חילוקי דעות באשר ליחס לישראל, כך גם החברה הישראלית מתאפיינת בחילוקי דעות בשאלות יסוד מקבילות. ומטיבן של מחלוקות אלו שהן מטות את הכף לשימורו של המצב הקיים או לנקיטת מהלכי ביניים בעלי משמעות מצומצמת. שינויי עומק, לפיכך, יידחו עד להיקרותם של שינויים תודעתיים, שינוי ניכר במאזן הכוחות או צמיחתן של הנהגות בעלות חזון ויכולת.

הערות

הערות להקדמה

1. החומר אודות משאהרה לקוח מחומר החקירה שלו, בימ"ש מחוזי ירושלים, תפ"ה 1263/00, ומהיכרות אישית עם כמה מהדמויות הפועלות.
2. עמוס הראל ואבי יששכרוף, **המלחמה השביעית: איך ניצחנו ולמה הפסדנו במלחמה עם הפלסטינים** (ת"א: ידיעות אחרונות, 2004), עמ' 19, 33-34.
3. Graham Usher, "Facing Defeat: The Intifada Two Years On", *Journal of Palestine Studies*, 32:2 (Winter 2003), pp. 23-25.

הערות לפרק הראשון

1. ר' למשל גילוי הדעת של אנשי הדת הנוצרים נגד מכירת קרקעות ליהודים והחלת קדושת כנסיית הקבר על כל הארץ בעיתון **אלג'אמעה אלערביה**, מיום 12 בפברואר 1935 (סמוך לאחר פרסום פתוא ברוח דומה על ידי חאג' אמין).
2. על הכוונה לרכוש את הכותל ר' תום שגב, **ימי הכלניות: ארץ ישראל בתקופת המנדט** (ירושלים: כתר, 1999); על המתיחות סביב הכותל קודם לאירועי 1929 ר' שם, עמ' 243 ואילך; וכן יהושע פורת, **צמיחת התנועה הלאומית הערבית הפלסטינאית 1918-1929** (ת"א: עם עובד, 1976), עמ' 210 ואילך.
3. תוכנית יהודית ראשונה שאיתרתי לפוצץ את המסגדים בהר הבית היא משנת 1930 לערך. הוגה התוכנית היה צעיר משכונת מאה שערים. דבר התוכנית הגיע לידיעת מפקדי ההגנה בירושלים, והם הורו לחבר התנועה, אריה בוטרימוביץ, "לחסל" את הצעיר היהודי. בוטרימוביץ יצר איתו קשר, הציע עצמו כחבר בקבוצה יחד עם חברו סעדיה קירשנבויס, והשלושה קבעו להיפגש ברוממה. משם נסעו לשדה סמוך לבית הכרם, שם המתינה מכוננית נוספת עם עוד צמד חברי הגנה. הם הכו את הצעיר, וכיסו אותו בשמיכה כשהוא זב דם. בוטרימוביץ נסע לרחל ינאית בן צבי, שעזרה לו לנקות את כתמי הדם מהמכוננית. לא ידוע מה שמו של הבחור שנחטף ומה עלה בגורלו. המקור היחיד לאירוע הזה הוא בוטרימוביץ עצמו, שנתן עדות לארכיון ההגנה בשנת 1957, והיא מצויה בארכיון (עדות 0007.00009, סימול ישן עדות 2831.00).

4. על פעילות יהודית סביב הר הבית לאחר 1967 והיחסים המורכבים עם גורמי השלטון ר' נרב שרגאי, הר המריבה: המאבק על הר הבית (ירושלים: כתר, 1995).
5. עוזיאל שמלך, "האוכלוסיה הערבית בירושלים", המזרח החדש, ל"ד (תשנ"ב), עמ' 9.
6. אנואר אלח'טיב אלתימי, מע צלאח א-דין פי אלקדס (עם צלאח א-דין בירושלים), (ירושלים, 1990), עמ' 125-130.
7. אסאמה חלבי, בלדית אלקדס אלערביה (עיריית ירושלים הערבית), (ירושלים: פאסי"א, 1993), עמ' 19-20.
8. משה שמש, מהנכבה לנכסה: הסכסוך הערבי-ישראלי והבעיה הלאומית הפלסטינית 1957-1967 (באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון, 2004), עמ' 388-404.
9. אלח'טיב (לעיל, הע' 6), עמ' 95-96.
10. התזכיר בדבר כינון המועצה מצוטט אצל דוד פרחי, "המועצה המוסלמית כמזרח ירושלים וביהודה ושומרון מאז מלחמת ששת הימים", המזרח החדש, כ"ח: 1-2 (תשל"ט), עמ' 20, ור' גם עמ' 5-11, שם.
11. שם, ור' גם דוד רונן, שנת שב"כ: ההיערכות ביהודה ושומרון, שנה ראשונה (ת"א: משהב"ט, 1989), עמ' 36.
12. ראיון עם ח' 27 באוגוסט 2006, ירושלים.
13. יפרח זילברמן, אסלאם רדיקלי פלסטיני בירושלים (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 1993), עמ' 4-5.
14. הלל פריש, "ממאבק מזוין לגיוס פוליטי: תמורות באסטרטגיה של אש"ף בשטחים", בתוך גד גילבר ואשר סטר (עורכים), בעין הסכסוך: האינתיפאדה (ת"א: הקיבוץ המאוחד, תשנ"ב), עמ' 45-53.
15. Anne Latendresse, *Jerusalem: Palestinian Dynamics, Resistance and Urban Change 1967-1994* (Jerusalem: Passia, 1995), p. 43.
16. Yezid Sayigh, *Armed Struggle and the Search for State* (Oxford: Oxford University Press, 1999), p. 110; Neil Patrick (ed.), *Palestinians in Profile* (Jerusalem: Panorama, 1993), pp. 247-248.
17. צאיג, שם, עמ' 163-164. זווית שב"כית של הפרשה, ר' רונן, עמ' 87-88.
18. פרטים ביוגרפיים על חוסייני באתר האגודה שהוקמה על שמו, www.fhf-pal.org/faisal/fcul1.htm
19. ראיון עם חבר הנהגת האינתיפאדה בירושלים, 31 ביולי 2006.
20. Abraham Ashkenasi, *Palestinian Identities and Preferences; Israel's and Jerusalem's Arabs* (New York: Praeger, 1992), p. 127.
21. ר' מיכאל רומן, "השפעת האינתיפאדה על יחסי יהודים-ערבים בירושלים", המזרח החדש, ל"ד (תשנ"ב), עמ' 162-177.
22. שיחה עם חבר הנהגת החזית העממית בירושלים בתקופת האינתיפאדה, 7 באוגוסט 2006, ירושלים.
23. מנחם קליין, יונים בשמי ירושלים: תהליך השלום והעיר 1977-1999 (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 1999), עמ' 88 ואילך, ושם פירוט על המגעים בתקופה זו.
24. שיחה עם חבר המל"פ, 2 באוגוסט 2006, ירושלים.

הערות לפרק השני

1. מקרה בולט של נפגעים מבקבוקי תבערה בירושלים אירע בתחילת ספטמבר 1993, כאשר החוליה של באדר חרבאווי ובסאם אדרים השליכה בקבוקי תבערה לעבר חוגגים במסיבת בר מצווה במלון הר ציון ופצעה קשה שלושה מהחוגגים. ר' תיק ביהמ"ש העליון, בש"פ 6317/94, השופט יצחק זמיר.
2. פרטים על עטון וחוליייתו ר' באתר האינטרנט האסלאמי www.sabiroon.org, וכן היכרות אישית עם חברו לחוליה, מוחמד עיסא.
3. שיחה עם חבר הנהגת החמאס ברצועת עזה, שהשתתף בדינונים אלו והיה בין אלו ששינו את דעתם וחייבו פיגועים נגד אזרחים, יולי 1996, עזה; ר' גם Khalid Harub, *Hamas: Political Thought and Practice* (Washington DC, 2000), pp. 247-246.
4. ראינות עם מקורכי החוליה, ור' עוד בכתבתי "הקרב האחרון של חוליית החמאס", כל העיר, 21 באוקטובר 1994, עמ' 46-49.
5. ר' קליין, עמ' 158-159, המסתמך על סקרי דעת הקהל של ח'ליל שקאקי. הנתונים מצביעים על כך שההתנגדות לטרור נגד אזרחים עלתה מכ-33% בתחילת 1995 עד לכדי 70% במארס 1996.
6. על ההפגנות ותגובת המשטרה ר' תחקירים בתיק ג'מאל אבו ניג'מה נגד מדינת ישראל, בימ"ש השלום ירושלים, ת"א 1996/99.
7. ראיון עם קצין במ"ס, ירושלים, 21 באוגוסט 2006.
8. הלל כהן, "השב"כ הפלסטיני החל לפעול במזרח העיר", כל העיר, 15 ביולי 1994, עמ' 19. מבוסס על שיחות עם עבריינים, סיעענים ובוררים בירושלים המזרחית.
9. חוסני שאהדי, העומד בראש הוועדה נגד הסמים בירושלים, טען בפני סוכנות הידיעות "פלסטיין היום" כי מתוך 130 מקרי מוות ממנת יתר בשנת 2006, כ-100 אירעו בירושלים ופרבריה, אך אין לראות זאת כנתון מדויק. ור'. <http://www.paltoday.com/arabic/news.php?id=32078> ושם גם האשמות כלפי התפקיד הפעיל של ישראל בהפצת סמים, ולחילופין התעלמותה מהמתרחש בתחום הסחר בסמים במזרח העיר. דוח של המשטרה הפלסטינית המתפרסם באתר האינטרנט של משרד ההסברה של הרשות מעלה האשמות דומות ואף הוא מציג את ירושלים כמרכז סחר ושימוש בסמים: <http://www.minfo.gov.ps/index.php?scid=2&pid=564>
10. לנוסח המכתב ר' Sami F. Mussallam, *The Struggle for Jerusalem* (Jerusalem, 1996), pp. 39-40. על ועדת השרים ר' Passia, *The Jerusalem Post*, 18 June 1994, המצוטט שם, עמ' 56.
11. עותק המכתב בידי, והוא מופיע גם בלקט המקורות והתעודות בעריכתי, הפלסטינים במרחב ירושלים: היסטוריה, חברה ופוליטיקה 1999-1948 (ירושלים: אקדמון, תשנ"ט), עמ' 168.
12. בקשת מעצר, בימ"ש שלום ירושלים, תיק 196/96, 29 באוגוסט 1996, בפני השופט שמעון פינברג, ותיק בימ"ש מחוזי ירושלים, 196/96, 3 בנובמבר 2000, השופט משה רביד. לאחרונה משמש שבאנה כיועץ בכיר במשרדי מושל מחוז ירושלים, עו"ד נאצר.

13. ראיון עם ראובן ברקן, 22 באוגוסט 2006, גבעתיים.
 14. שיחה עם הבררר המנהגי שנחטף ושוחרר, 10 באוגוסט 2006, ירושלים.
 15. נדב שרגאי, "ירושלים אינה הבעיה אלא הפתרון", בתוך משה עמירב (עורך), **אדוני ראש הממשלה: ירושלים (ירושלים: כרמל, תשס"ו)**, עמ' 23-69.
 16. לטענת ישראל יזם ג'באלי פיגועי ירי לעבר התנחלויות בשומרון. ישראל שללה ממנו את תעודת האח"מ ודרשה שיוסגר לידיה. הרשות הפלסטינית סירבה. שמו הוסר מרשימת המבוקשים על ידי ישראל בהסכמי וואי (אוקטובר 1998), ור' באתר האינטרנט של פיקוד דרום. <http://www.1.idf.il/darom/site/he/darom.asp?pi=10335&pageNo=2>
 17. ר' גם קליין, עמ' 202.
 18. פרטים על פעילות המודיעין הפלסטיני בתחום, דרכי גיוס סוכנים ושיטות פעולה ניתן למצוא בתיק מדינת ישראל נגד נאדיה דבש, בימ"ש מחוזי ירושלים, ת"פ 425/97.
 19. חבר הפרלמנט הפלסטיני (לשעבר), חאתם עבד אלקאדר עיד, אמר בכנס מועמדים לקראת הבחירות בינואר 2006 (אורגן על ידי מועדון עורכי הדין בירושלים) כי ערפאת הקצה מיליוני דולרים לקניית אדמות בירושלים, שהגיעו לידי נוכלים. הוא הוסיף כי תיק החקירה נמצא אצל התובע הכללי. ור' עיתון **אלקדס האלקטרוני** www.alquds.com/qinside.php2opt=3&id=24824
 20. ראיון עם ראובן ברקן, לעיל.
 21. קליין, עמ' 146-147.
 22. מהנד עבד אלחמיד, **אלקדס בין אסטרטגיית (ירושלים בין שתי אסטרטגיות) (ראמאללה): הרשות הפלסטינית, משרד ההסברה, 1996**. הרשות הפלסטינית, משרד ההסברה, **תהויד אלקדס: חקאק ואקאם** (ייהוד ירושלים: עובדות ומספרים) (ראמאללה: 1995). לרקע ופרטים נוספים ר' אמיר חשין, "מזרח ירושלים - מדיניות מול מציאות", **המזרח החדש**, ל"ד (תשנ"ב), עמ' 178-192; וכן בצלם, **מדיניות של אפליה: הפקעת קרקעות, תיכנון ובנייה במזרח ירושלים** (ירושלים, 1995).
 23. חשין, עמ' 182-183.
 24. בנימין לובטקין, מנהל אגף בעלות ורישום במנהל מקרקעי ישראל לסמנכ"ל ממ"י אורי בידן, "דו"ח שנתי - אגום לשנים 1973-1974", נספח 2 וללא מספרי עמודים, בידי המחבר.
 25. Jerusalem Center for Social and economic Rights, *Human Rights Violations in Occupied Arab Jerusalem* (Jerusalem 2000)
 26. ורוח מוקדם יותר של בצלם והמוקד להגנת הפרט, **הטרנספר השקט: שלילת מעמד התושבות מפלסטינים במזרח ירושלים** (ירושלים, 1997).
- מידע נרחב אודות "אמצעים מפקקים" ששימשו את המתנחלים והמדינה לצורך השתלטות על נכסים של פלסטינים במזרח העיר מצוי בדוח שכתב מנכ"ל משרד המשפטים חיים קלוגמן באמצע שנות התשעים. עד עתה לא פורסם הדוח רשמית. מקרה פרטי לדוגמא ניתן למצוא בפסיקת בימ"ש מחוזי ירושלים, ת"א 1185/96 שם קבעה השופטת כי עמותת אלע"ד הרוכשת בתים בסילוואן העלימה בתיק זה מסמכים מבית המשפט, וכי "עדות דוד בארי [ראש העמותה] היתה בלתי אמינה". פרטים על מעורבות פקידי מדינה בעלי עניין בהשתלטות לא חוקית על נכסים

ניתן למצוא בתיק מחוזי ירושלים 895/91 הדרן בחזקה על הבניין המרכזי בו מתגוררים יהודים בסילוואן - בית משפחה עבאסי. בתיק זה נקבע כי האפוטרופוס לנכסי נפקדים (שעבד בתיאום עם עמותת אלע"ד) פעל בחוסר תום לב כשהכריז על נכס שלם כנכס נפקד למרות שחלק מהבעלים היו בארץ.

הערות לפרק השלישי

1. ניתוח מעניין של תפיסות פלסטיניות אודות המיליטריזציה של האינתיפאדה ניתן למצוא אצל Hillel Frisch, "Debating Palestinian Strategy in al-Aqsa", *Terrorism and Political violence*, 15:2 (2003), pp. 61-80. גם מאמרו של Usher, הע' 3 בהקדמה.
2. רביב דרוקר ועפר שלה, **בומרנג: כישלון המנהיגות באינתיפאדה השנייה** (ירושלים: כתר, 2005).
3. על תמה זו ראה אצל Yezid Sayigh, *Armed Struggle and the Search for State* (Oxford: Oxford UP, 1997). זהו אחד המחקרים המעמיקים על אש"ף, שהתבסס על רבבות מסמכים מארכיונים שונים של אש"ף וכן על ראיונות בעל פה.
4. רוח עמותת אלקאנון מיום 4 בינואר 2001, מצוטט באתר החמאס http://www.palestine-info.net/arabic/palestoday/dailynews/2001/feb01/5_2.htm.
5. קליין, עמ' 159.
6. לרוח המלא ר' www.intelligence.org.il/sp/heb_n/ct_iss_b.htm (נצפה לאחרונה ב-15 באוקטובר 2006).
7. פרסום [ללא כותרת] ובו כלל הנתונים אודות פיגועי ההתאבדות, באתר משרד רוה"מ, www.pmo.gov.il.
8. שם.
9. על אבו טיר וקשריו ר' תיק המשפט שלו, מדינת ישראל נגד מחמד אבו תר, תפ"ח 5027/02, ביהמ"ש המחוזי ירושלים (הטעות בשם - במקור).
10. רוח מרכז המידע למודיעין וטרור של המרכז למורשת המודיעין, http://www.intelligence.org.il/sp/c_t/s_report/sep1_04.htm.
11. ראיון [מוברח?] עם וואל קאסם, פרסם במספר אתרי אינטרנט אסלאמיים, נקרא לאחרונה ב-28 בפברואר 2006 באתר www.palintefada.com/vb/archive/index.php/t-14.html.
12. הודעה לעיתונות מטעם משרד רוה"מ מיום 21 באוגוסט 2002, www.pmo.gov.il.
13. הראיון המוזכר בהע' 11 לעיל, וכן תיק ביהמ"ש מדינת ישראל נגד וואל קאסם ושותפיו, בימ"ש מחוזי ירושלים, תפ"ח 5071/02.
14. מתוך תיק המשפט של עבד, בימ"ש מחוזי ירושלים, תפ"ח 776/04.
15. מדינת ישראל נגד עמרו עבד אלעזיז, בימ"ש מחוזי ירושלים, תפ"ח 775/04.
16. התביעה הצבאית נגד צאלח צובחי דאר מוסא, תיק בימ"ש צבאי יהודה, 4404/03.
17. לואי עודה נגד התובע הצבאי; ח'אלד חלבי נגד התובע הצבאי; בית המשפט הצבאי לערעורים אי"וש ועזה, ערעור אי"וש, 2164/04 ו-2165/04.
18. ר' מדינת ישראל נגד בלאל עודה, בימ"ש מחוזי ירושלים, תפ"ח 4049/01, שהואשם בהנחת האבטיח הממולכד והמטען במסעדה. על פעילות החזית העממית בירושלים באופן כללי ר' "חוות דעת מומחה" מטעם השב"כ ("אמיר",

- מענף סיכול פח"ע); נמצאת בתיק מדינת ישראל נגד ראסם עבידאת ואחרים, תיק מחוזי ירושלים, תפ"ח 841/05. חוות הדעת הונו מכילה אירועים חברתיים, פוליטיים וצבאיים כאחד, כאשר מטרתה היא להצביע על הזיקה בין שלושת המישורים בפעילות החזית בירושלים.
19. מדינת ישראל נגד מאלכ בכיראת, בימ"ש מחוזי ירושלים, תפ"ח 5005/02; תיאורים אודות בכיראת, משפחתו ופעילותו, והעובר עליו ככלא מנקודת מבט המזדהה איתו ועם מאבקו ר' למשל www.alusraaleebia.com/muntada/forumdisplay.php?f=18 (נצפה לאחרונה ב־17 באוקטובר 2006).
20. ציטוט מהודעתו במשטרה, מדינת ישראל נגד מוסא סלמאן וראיד זיתאוי, ב"ש מחוזי ירושלים) 1750/02 ו־1752/02.
21. מדינת ישראל נגד אחמד חוויס, בימ"ש מחוזי ירושלים, ב"ש 2496/01.
22. מדינת ישראל נגד סלהב ואלגול, בימ"ש מחוזי ירושלים, תיק 1028/01.
23. ציטוטים מדבריו בחקירתו ר' מדינת ישראל נגד מרואן ברגותי, בימ"ש מחוזי ת"א, תפ"ח 1158/02.
24. שיחה עם חבר הנהגת הפת"ח בירושלים, יולי 2006, ירושלים.
25. תיק מדינת ישראל נגד מרואן ברגותי, בימ"ש מחוזי ת"א, תפ"ח 1158/02; ולעניין ביאנקיני ר' ערעור אחמד שאהין נגד התובע הצבאי, בימ"ש ערעורים איו"ש, תיק 2769/04.
26. עזובן אחמד אלגול ואח' נגד כולל חב"ד ואח', ביהמ"ש העליון, ע"א 805/79.
27. החשרת בני המשפחה הופרכה, וחוקרי מפלג המיעוטים וקציניו שהיו מעורבים בהפלתם הועמדו לדין בשל שיטות חקירה פסולות, אי דיווח אמת לפרקליטות ועוד. היתה זו פרשה שהסעירה את משטרת מחוז ירושלים, ולמרות שדרגים בכירים לא הועמדו לדין, גרס בית המשפט כי ככל הנראה הסכימו בשתיקה לשיטות האלימות של חוקרי המפלג. ביהמ"ש המחוזי בירושלים הרשיע ארבעה מהשוטרים (ת"פ 576/91), ובית המשפט העליון זיכה אחד מהם (ע"פ 7461/95).
28. ר' מדינת ישראל נגד אסחאק גול, בימ"ש מחוזי ירושלים, ת"פ 430/04; מדינת ישראל נגד דאוד אלגול, בימ"ש מחוזי ירושלים, 6896/04; מדינת ישראל נגד קונבר ג'מיל וסונקרוט עאמר, בימ"ש מחוזי ירושלים ת"פ 426/04.
29. מדינת ישראל נגד עלא מחמוד ומוחמד מחמוד, בימ"ש מחוזי ירושלים, תפ"ח 5016/02.
30. מדינת ישראל נגד חוסין דרבאס, בימ"ש מחוזי ירושלים, תפ"ח 5014/02; ומדינת ישראל נגד חוסין דרבאס, שם תיק 5012/02.
31. ר' למשל בימ"ש מחוזי ירושלים, ב"ש 2654/01; ב"ש 6183/04; ת"פ 326/04.
32. שיחה עם פעיל בעיסאווייה, אוגוסט 2006.
33. מדינת ישראל נגד אוסאמה דארי, בימ"ש מחוזי ירושלים, ת"פ 2031/06; מדינת ישראל נגד מחמד עביד ואחרים, שם, ת"פ 2031/06. דומה שהתפיסה של בתי המשפט המחמירים יותר עם "עבירות אידיאולוגיות" חלחלה לעבר קציני המבחן, אך זהו נושא למחקר מסוג שונה לחלוטין.
34. ר' מדינת ישראל נגד אסמאעיל וואי ועמאד עבאסי, בימ"ש מחוזי ירושלים, תפ"ח 632/03, ומדינת ישראל נגד אבו רמוז, שם, ת"פ 1260/00.
35. מדינת ישראל נגד פלוניס, בימ"ש מחוזי ירושלים, תפ"ח 5015/02, וערעור לביהמ"ש העליון ע"פ 1789/03 ו־1821/03. ר' נדאא אלקדס והעיתון המקוון

- של הג'יהאד האסלאמי, 11 בפברואר 2002 לטענה כי נהרג בידי השוטרים לאחר מעצרו.
36. המשחקים מתקיימים בשנים האחרונות, לאו דווקא ברוב עם, בירושלים ובחברון (עיר המוצא של משפחת אבו מיאלה).

הערות לפרק הרביעי

1. על הפגנות שערכה המפלגה לציין יום השנה לביטול הח'ליפות ר' בגיליון המקוון של העיתון **דניא אלוטן**, מאמר מיום ה-26 באוגוסט 2006, <http://www.alwatanvoice.com/arabic/news.php?go=show&id=54208>, ושם בתגובות הקוראים גישות שונות כלפי התנועה, כולל האשמות בקבלת מימון מהשב"כ או מכריטניה. העמדה הרשמית של התנועה, כפי שמציג אותה חבר שהגיב לדברים, היא שכל פרט רשאי להצטרף לג'יהאד, אך המפלגה כמפלגה אינה עושה זאת כיוון שיש לעשות זאת בהנהגת הח'ליף, כפי שנעשה בימי מוחמד.
2. מדינת ישראל נגד אהמד אבו נאב ונואם אבו רמוז, מחוזי ירושלים, ת"פ 362/04 ב"ש 6364/04.
3. ר' ידיעה ב-YNET מאתו יום, -1,7340,L <http://www.ynet.co.il/articles/1,7340,L-1432090,00.html>
4. על פי הודעות לעיתונות מטעם משרד ההסברה הפלסטיני, תאריכים שונים, www.oppc.pna.net
5. ר' ראיון שערכה עמה סוכנות הידיעות הפלסטינית "ופא" באביב 2005, התפרסם בעיתון "אלצבאח" האלקטרוני: http://www.alsbah.net/alsbah_nuke/modules.php?name=News&file=article&sid=7177
6. התיאורים - מפי חברי האחים המוסלמים בירושלים שהשתתפו באירוע, שיחות ביולי ואוגוסט 2006.
7. לפסיקות בג"ץ מהשנים האחרונות בעניין זה ר' בג"ץ 6932/04 נאמני הר הבית נ' ניצב אילן פרנקו; בג"ץ 5332/05 נאמני הר הבית נ' ניצב אילן פרנקו; הנ"ל נגד הנ"ל, בג"ץ 6225/06. לראשונה פסק כך השופט ויתקון ב-1968, בג"ץ 222/68 חוגים לאומיים אגודה רשומה נ' שר המשטרה. זאת מבלי לפקפק בזכותם של יהודים להתפלל בהר, כפי שציין נשיא בית המשפט העליון אהרן ברק, בג"ץ 2697/04, גרשון סלומון נגד ניצב מיקי לוי.
8. ר' למשל מדינת ישראל נגד אהמד אבו סארה, בימ"ש מחוזי ירושלים, ת"פ 1242/00; מדינת ישראל נגד מנצור חשימה, בימ"ש שלום ירושלים, ת"פ 3579/01.
9. מדינת ישראל נגד מוחמד אבו קטיש, בימ"ש שלום ירושלים, ב"ש 7085/00; מוחמד אבו קטיש נגד מדינת ישראל, ביהמ"ש העליון, בש"פ 127/01;
10. מדינת ישראל נגד אבו זהרה, ב"ש (מחוזי י"ם) 4818/03.
11. צו הסגירה למוסדות אלו ר' מדינת ישראל, משרד הביטחון, רשימת הכרזות וצווים, עמ' 14-15 (בעריכת יצחק וכטל, סגן היועמ"ש למערכת הביטחון, ספטמבר 2006). על מעצר אבו עצב וחקירתו ר' דיווח המרכז למורשת המודיעין, http://www.intelligence.org.il/sp/heb_n/sep_e_05.htm ומידע נוסף משיחות עם פעילי העמותות.
12. שיחות עם פעילי החברה, קיץ 2006, ירושלים.
13. השמועות בעניין הקמת בית כנסת יהודי מתחת להר הבית כה עיקשות, עד שסגן

- ראש הממשלה שמעון פרס טרח להכחיש אותן בראיון לאלג'זירה, ודבריו פורסמו גם בידיעה של סוכנות הידיעות הפלסטינית "פלסטין פרס", ב-4 בינואר 2006.
14. שיחות אישיות, קיץ 2006, וכן כתבה מיום 25 ביולי 2006, פורסמה באתר האינטרנט החמאסי www.palestine-info.info/arabic/palestoday/reports/report2006_1/25_7_6.htm
15. על ירושלים באסלאם של ימינו ר' יצחק רייטר, מירושלים למכה ובחזרה: ההתלכדות המוסלמית סביב ירושלים (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 2005).
16. עמותת נאמני הר הבית ועמותת חי וקיים נגד ממשלת ישראל ואחרים, בג"ץ 7128/96, ועתירה קודמת לבג"ץ, 6403/96.
17. ראש בתי הדין השרעיים ברשות הפלסטינית, השיח' תיסיר ביור אלתימימי, הביע את התנגדותו לשיפוץ האתר בידי ישראל כבר בדצמבר 2004 (ר' אלאיאם, 25 בדצמבר 2004), ומאו ועד ראשית 2007 העלייה לשער (המשמש בעיקר ישראלים ותיירים) נעשית באמצעות גשר עץ זמני.
18. ביטאון התנועה צות אלחק התייחס לכך לא פעם, ר' למשל – <http://www.sawt-alhaq.com/ar/modules.php?name=Sections&op=viewarticle&artid=220>
19. כך היה באפריל 2005, כאשר גורמי ימין ישראלים ניסו לארגן עלייה המונית להר הבית בניסיון לסכל את תוכנית ההתנתקות מרצועת עזה. למקום הגיעו ח'כ"ם ערבים, בכיר החמאס חסן יוסף וחברים בתנועה האסלאמית, והתייצבו בראש אלפי המוסלמים ששהו במקום. ר' למשל דיווחים בעיתון אלאיאם מה-11 וה-12 באפריל 2005.
20. ר' ידיעות מחודש מארס 2007 באתר המוקדש לפעילות התנועה האסלאמית בירושלים <http://www.ansar-alquds.net/news/news.htm>
21. הודעות התמיכה של הפת"ח וגופים אחרים מצוטטות באתר המוזכר בהערה 20.
22. שיחות ונאומים בכנסים שנערכו במלון קומודור בשכונת סוואנה בירושלים, 5 ביולי 2006 ו-6 בספטמבר 2006.
23. אלקדס, 4 באוקטובר 2006. ר' סיקור גם בביטאון המקוון של התנועה האסלאמית בישראל <http://www.pls48.net/default.php?sid=13591>
24. הפעולה קיבלה כיסוי נרחב באמצעי תקשורת ערביים. בין היתר גינו המשתתפים עריכת מסביבת סטודנטים בחלק המערבי של גן העצמאות, שגם בו, לדבריהם, היו קברים. דיווח מפורט ר' <http://old.amin.org/news/uncat/2006/may/may25-0.html>; וכן בביטאון התנועה האסלאמית <http://www.sawt-alhaq.com/ar/modules.php?name=News&file=article&sid=919&mode=thread&order=0&thold=0>
25. כך אמר, למשל בכנס השנתי "אלאקצא בסכנה", אום אלפחם, 2006. ר' דיווחו של יואב שטרן בהארץ, 15 בספטמבר 2006.
26. ר' לדוגמה התקפתו של מאיר אינדור על פורום המשפחות השכולות הישראלית-פלסטינית, אז בראשותו של יצחק פרנקנטל, בשבע, 10 ביולי 2003; בשבע על יוזמת ז'נבה ו"הביילינים", 28 בנובמבר 2003; ציטוט מכתב לרמטכ"ל נגד נשות ארגון מחסות-יוווש "המזדהה עם האויב הערבי וממומן על ידי האיחוד האירופי", הצופה 22 בפברואר 2006.
27. ניתוח מעניין וחשוב של הארגונים הללו תחת הרשות (לאו דווקא בירושלים) ר'

- Rema Hamami, "Palestinian NGOs since Oslo", *Middle East Report* (Spring 2000), pp. 16-19, 27.
28. ארנון רגולר, "חשד למעילה בכספי תרומות בארגון ההומניטרי הגדול בשטחים", **הארץ**, 25 במארס 2003, <http://www.haaretz.co.il/hasite/objects/pages/PrintArticle.jhtml?itemNo=276604>; ביקורת פלסטינית ר' ח'ליל אלזבן, "מכתב גלוי לאבו-מאזן", **אלצבאח**, 20 באפריל 2003; על מעצר שקיראת ר' אלקנאה, 27 בינואר 2004 (ברשת: <http://alwatanalarabi.com/news/shownews.asp?id=32553>).
29. מידע על הקרן ופעולותיה ניתן למצוא באתר האינטרנט שלה <http://www.fhf-pal.org>.
30. אומימה עבד אלטיף, בכתבה במהדורת האינטרנט של **אלאהראם** הבינ"ל (באנגלית) <http://weekly.ahram.org.eg/2001/543/fo2.htm> על המאבקים בין ישראל לאונסק"ו, ועל תפקיד השימור במאבק הערבי נגד ייחוד ירושלים, וכן שריון נצר, באותו שבועון, <http://weekly.ahram.org.eg/2000/510/re5.htm>. החלטת אונסק"ו מאוקטובר 2003 להרחיב פעילותה, ורקע על פעילותה עד אז ר' במסמכיה המקוונים <http://domino.un.org/UNISPAL.NSF/85255e950050831085255e95004fa9c3/ec635fb7bc566b7685256fbf006b84b3!OpenDocument>. סרטון וידיאו של השיפוצים ניתן לראות ברשת, http://hosting.twofourtv.com/linx_news/old_city_revitalization/index.asp (נצפו לאחרונה ב-6 בספטמבר 2006). על פרס אגא חאן ר' http://www.akdn.org/agency/akaa/ninthcycle/page_05txt.htm.
31. אתר האינטרנט של הארגון: <http://alquds-online.org>.
32. ר' למשל הרוח השנתי מרכז אלקדס ללחקוק אלאג'תמאעיה ואלאקתצאדיה, **תצעיד מתסארע פי אנתהאכאת חקוק אלאנסאן אלמקדסי** (מרכז אלקודס לזכויות חברתיות וכלכליות, הסלמה מהירה בפגיעה בזכויות האדם הירושלמי) (ירושלים, מארס 2003); וכן אתר האינטרנט של המרכז, <http://www.jcsr.org>. המתפרסם בערבית, אנגלית ועברית.
33. על העסקה ר' באתר האינטרנט של הקואליציה הבינלאומית למען חיילי צה"ל הנעדרים: <http://www.mia.org.il/archive/910912reu.html>.
34. אתר האינטרנט של הארגון: <http://www.jcdhr.org>.
35. הרשות הפלסטינית, המשרד לחינוך גבוה, **אלקדס אלשריף: אלואקע ותחדיאית אלמסתקבל** (ירושלים הנאצלת: המציאות ואתגרי העתיד) (רמאללה? 2000?), עמ' 38. נמצא גם באתר המשרד, <http://www.mohe.gov.ps/publications>, שם המחבר אינו מופיע. פרק זה ברובו מסתמך על פרסום זה, המכיל חומר היסטורי וסטטיסטי רב.
36. שם, עמ' 43. מספר התלמידים בבתי הספר העירוניים גדל מאז בכמה אלפים.
37. הודעה לעיתונות של ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת, בעקבות ישיבתה ביום ה-18 באוקטובר 2006.
38. סיקור אחד הביקורים הללו ר' **אלאיאם**, 16 ביולי 2004.
39. ר' דוח עיר עמים, **מחסור ומחסום: שלילת הזכות לחינוך מפלסטינים במזרח ירושלים** (ירושלים: עיר עמים, אוקטובר 2005); ר' גם הודעה לעיתונות של ועדת החינוך, הערה 37.
40. ר' הע' 37.

41. ניתוח מזווית שונה של הפעילות המשותפת בעיר ר' נמרוד גורן, הולכים נגד הרוח: ארגונים אזרחיים בירושלים בצל עימות מתמשך (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 2004).
42. לאיסור ההפגנה ר' מיכאל ורשבסקי ואחרים נגד מפקד המחוז הדרומי, בג"ץ 669/87; על ההרשעה ותוצאות הערעור ר' מיכאל ורשבסקי נגד מדינת ישראל, בימ"ש עליון, ערעור פלילי 538/89.
43. מיכאל ורשבסקי, המרכז לאינפורמציה אלטרנטיבית: 20 שנה של מאבק משותף (ירושלים: המרכז לאינפורמציה אלטרנטיבית, 2006).
44. שיחה עם הלל ברדין, אוקטובר 2006, ירושלים.
45. תיעוד אישי של פעילות נשים ישראלית-פלסטינית בירושלים, על כל הקשיים והמחסומים הכרוכים בפעילות כזו, נמצא בספרה של דפנה גולן-עגנון, איפה אני בסיפור הזה? (ירושלים: כתר, 2002). לאתר האגודה לזכויות האזרח: <http://www.acri.org.il/hebrew-acri/engine/index.asp>; לאתר המוקד להגנת הפרט: <http://hamoked.org>.
46. ר' הע' 44.
47. איפקר"י חקרו את הסיבות לרעיכת המיזמים הללו, וראו <http://www.ipcri.org/files/yes-pm.html>.
48. שיחה עם מאיר מרגלית, 15 בנובמבר 2006, ירושלים.
49. David Wurfel, "Israel/Palestine: the Peace Movement Endures Crisis", Peace Magazine, Apr-Jun 2003; <http://www.peacemagazine.org/archive/v19n2p06.htm>.
50. לאתר הוועד נגד הריסות בתים: <http://icahd.org/heb>; לבלוג של צוות הקייטנה - <http://summergamescrew.blogspot.com> - www.alternativenews.org.
51. על מחלוקת בין תושבים בצור באהר ואום טובא כאשר לתוואי הגדר ר' עתירות נגד מפקד כוחות צה"ל ביו"ש ואחרים, בג"ץ 940/04 ובג"ץ 9156/04. על נועמאן ר' עתירת אחמד אלדרעאווי ואחרים נגד שר הפנים ואחרים, בג"ץ 7218/03.
52. בג"ץ 5488/04, בג"ץ 6080/04, בג"ץ 3648/05.
53. מועצת הכפר בית סוריק ואחרים נגד ממשלת ישראל ואחרים, בג"ץ 2056/04.
54. ר' בהרחבה ישראל קמחי (עורך), גדר הביטחון בירושלים: השלכות על העיר ותושביה (ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 2006).
55. לתוכן העתירה ר' עמותת "בצדק" נגד ראש הממשלה ואחרים, בג"ץ 7658/00.
56. <http://www.peacenow.org.il/Default.asp?Redirect=4&CategoryID=42&ReportID=262>
57. תוכניות משותפות עם אוניברסיטת בר אילן התקיימו עד שנת 2000 (ר' <http://www.biu.ac.il/SOC/se/burg/alqudos.html>). תוכניות עם מכון ון ליר התקיימו בשנים מאוחרות יותר (ר' <http://www.vanleer.org.il/ar/content.asp?id=470>), וכך גם עם האוניברסיטה העברית (להלן).
58. אמיר מח'ול במאמר שהתפרסם באתר "מחסום", 25 במאי 2005, ר' <http://www.mahsom.com/article.php?id=930>. על הוויכוח הפלסטיני הפנימי והכרוזים המנוגדים ר' בדיווח של נגיב פראג', <http://www.majdnews.com/site/modules/news/article.php?storyid=977>

59. ר' הודעות לעיתונות של האוניברסיטה <http://www.alquds.edu/archive/damage/articles/a2.htm>
60. ר' התובע הצבאי נגד מוחמד דאר עליאן, ע"מ איו"ש, 1342/05 ו-1941/04 דאליה סרנדה' נגד התובע הצבאי, ע"מ איו"ש 1363/05.
61. פרטים באתר האינטרנט של השביבה של פת"ח, <http://www.palvoice.com/forums/showthread.php?t=51588&page=1>, וכן באתר האינטרנט של הגוש האסלאמי, <http://www.palestinianforum.net/forum/showthread.php?t=60563>
62. ובשניהם חומר מעניין על עצרות, תהלוכות, מכות והאשמות בזיופים. <http://www.elaph.com/ElaphWeb/למשל> ר' בוחרים 6,000
63. תוצאות של הבחירות לנשיאות על פי מחוזות, ר' באתר האינטרנט של ועדת הבחירות המרכזית, <http://www.elections.ps/pdf/result3.pdf>.
64. לניתוח היחסים בין הרשויות השונות ברשות הפלסטינית ר' Amal Jamal, "State-Building, Institutionalization and Democracy: The Palestinian Experience", Mediterranean Politics, 6:3 (2001), pp. 1-30.
65. הנקודות שהוסכמו בדיאלוג, וזו ביניהן, התפרסמו באלחיאת אלג'דידה, 18 במארס 2005.
66. הצו נמצא בקובץ הנספחים של הדוח הסופי של ועדת הבחירות המרכזית (מלאחק), עמ' 11. ר' http://www.elections.ps/pdf/Final_Report_PLC_Elections_2006-Appendix.pdf
67. דוח של "המרכז הירושלמי לדמוקרטיה וזכויות אדם" על המכשולים הישראליים לקראת הבחירות לנשיאות ובמהלכן ר' <http://www.jcdhr.org/me/reports&studies/taqreer.htm>
68. אלקדס, 27 בדצמבר 2005.
69. אלוף בן, "אולמרט החליט לרדת מהעץ", הארץ, 11 בינואר 2006.
70. יפתח פלמ"ח זאבי ואחרים נגד ממשלת ישראל ואחרים, בג"ץ 550/06; גלעד ארדן ואליעזר חן נגד מ"מ רוה"מ אהוד אולמרט, בג"ץ 596/06; לבג"ץ דומה שהוגש לפני בחירות 1996 ר' אלישע פלג נגד ממשלת ישראל, בג"ץ 296/96.
71. ר' עמוס הראל ואבי יששכרוף, המלחמה השביעית: איך ניצחנו ולמה הפסדנו במלחמה עם הפלסטינים (ת"א: ידיעות אחרונות, 2004), עמ' 33.
72. ג'יזל ח'ורי מראיינת את רג'וב במסגרת התוכנית "באלערבי", 29 בדצמבר 2005, www.alarabiyya.net.
73. "אלקדס יג'ב אן תכון עלא ראס אלאולויאת" (על ירושלים להיות בראש סדר העדיפויות), אלחיאת אלג'דידה, 23 בינואר 2006.
74. לראיון ראה www.palestine-info.info/arabic/palestoday/reports/report2006_1/5_2_06.htm
75. מתוך אתר האינטרנט המזוהה עם החמאס www.palestine-info.info/arabic/palestoday/reports/report2006_entekhabat06/entekhabat_tashre3i_06/quds/22_1_06.htm
76. על פי שני המקורות הקודמים.

77. שם.
78. ר' תיק מדינת ישראל נגד מסלמאני ואחרים, מחוזי ירושלים 841/05, וחומר החקירה שם. לערעור על מעצרים ודחייתו על ידי השופטת פרוקצ'יה ר' ראסם עבידאת ואחרים נגד מדינת ישראל, בית המשפט העליון, כש"פ 6552/05 (יחד עם כש"פ 6432/05 ו-6388/05).
79. על קשריו עם אנשי דרך הניצוץ ר' בחומר שהוגש בעת הארכת מעצרים וערעוריהם על כך, ביהמ"ש העליון, כש"פ 621/88 ו-347/88.
80. ר' <http://www.ansarasra.org/modules.php?name=News&file=article&sid=1>.
51. הודעות של משטרת ישראל על מעצרים ופעילות מונעת בהקשר הבחירות מצויים באתר המשטרה www.police.gov.il/districtsmain.asp?path=web_www.jerusalem/dover נצפו לאחרונה ביולי 2006.
81. הנתונים בפרק זה מתבססים על תוצאות אמת של הבחירות למועצה המחוקקת כפי שהתפרסמו על ידי ועדת הבחירות (הפלסטינית) המרכזית, ועל דוחות של ועדת הבחירות המרכזית, אלא אם כן צוין אחרת. אתר ועדת הבחירות: <http://www.elections.ps>
82. "Documents and Source Material", *Journal of Palestine Studies*, 25:3 (Spring 1996), pp. 145-146.
83. לג'נת אלאנתח'אבאת אלמרכזיה פלסטין, אלאנתחאבאת אלתשריעיה אלת'אניה (ועדת הבחירות המרכזית פלסטין, הבחירות הפרלמנטריות השניות) (ראמאללה, 31 במאי 2006), עמ' 74.

הערות לסיכום

1. ר' הארץ, 12 בדצמבר 2006.
2. רביב דרוקר ועפר שלה, בומרנג: כישלון המנהיגות באינתיפאדה השנייה (ירושלים: כתר, 2005).
3. פלסטינים רבים נוטים להציג את היחסים בין נוצרים למוסלמים בירושלים כנטולי בעיות, וברובד הפוליטי אכן קיים שיתוף מלא כמעט בין בני שתי הדתות. אולם ברמה החברתית מופיעים לעתים מתחים. ביטוי אחד למתיחות הזו הוא הימנעות נוצרים, במידת האפשר, מלמכור קרקע למוסלמים ולהפך. אין זה טאבו באותה מידה כמו מכירת נכסים ליהודים, ובכל זאת הדבר עומד בניגוד לנורמה המקובלת. מובן שיש רבים בעיר המתנגדים לנורמה הזו, אך אין להתעלם מקיומה.
4. תרחישים נוספים, אופטימיים יותר ופחות, הוצגו על ידי צוות משותף של מכון פלורסהיימר הישראלי וה-IPCC הפלסטיני, *Jerusalem in the Future: Scenarios and a Shared Vision* (Jerusalem: December 2005).
5. התייחסות בכירי המערכת הפוליטית הפלסטינית בעיר לסוגיה, בעקבות הוצאת מחנה הפליטים שועפאט מתחום חומת "עוטף ירושלים", ר' למשל בדיווח משרד ההסברה הפלסטיני על כנס שנערך במחנה ביולי 2005, http://www.minfo.gov.ps/admin/Palweb_File_Manager/files/wall/20-07-05a.htm (נצפה ב-11 ביולי 2006).

מקורות

המחקר התבסס בחלקו הגדול על ראיונות עם פעילים ירושלמים, וכן על תיקי בתי משפט צבאיים, בית המשפט המחוזי והשלום בירושלים ובית המשפט העליון. להלן המקורות הנוספים:

ביבליוגרפיה עברית

- בצלם, מדיניות של אפליה: הפקעת קרקעות, תכנון ובנייה במזרח ירושלים. ירושלים, 1995.
- בצלם והמוקד להגנת הפרט, הטרנספר השקט: שלילת מעמד התושבות מפלסטינים במזרח ירושלים. ירושלים: 1997.
- גולן-עגנון, דפנה. איפה אני בסיפור הזה? ירושלים: כתר 2002.
- גורן, נמרוד. הולכים נגד הרוח: ארגונים אזרחיים בירושלים בצל עימות מתמשך. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 2004.
- דרוקר, רביב ועפר שלח. בומרנג: כישלון המנהיגות באינתיפאדה השנייה. ירושלים: כתר, 2005.
- הראל עמוס ואבי יששכרוף, המלחמה השביעית: איך ניצחנו ולמה הפסדנו במלחמה עם הפלסטינים. ת"א: ידיעות אחרונות, 2004.
- וורשבסקי, מיכאל. המרכז לאינפורמציה אלטרנטיבית: 20 שנה של מאבק משותף. ירושלים: המרכז לאינפורמציה אלטרנטיבית 2006.
- זילברמן, יפרא. אסלאם רדיקלי פלסטיני בירושלים. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 1993.
- חשין, אמיר. "מזרח ירושלים - מדיניות מול מציאות", המזרח החדש, ל"ד (תשנ"ב), עמ' 178-192
- כהן, הלל. "הקרב האחרון של חוליית החמאס", כל העיר, 21 באוקטובר 1994.
- כהן, הלל. "השב"כ הפלסטיני החל לפעול במזרח העיר", כל העיר, 15 ביולי 1994.
- מדינת ישראל, משרד הביטחון, רשימת הכרזות וצווים [בעריכת יצחק וכטל, סגן היועמ"ש למערכת הביטחון], ספטמבר 2006.
- עיר עמים, מחסור ומחסום: שלילת הזכות לחינוך מפלסטינים במזרח ירושלים. ירושלים: אוקטובר 2005.

- עיר עמים, הבחירות הפלסטיניות במזרח ירושלים: נייר עמדה. ירושלים: ינואר 2006.
- פורת, יהושע. צמיחת התנועה הלאומית הערבית הפלסטינאית 1918-1929. ת"א: עם עובד, 1976.
- פרחי, דוד. "המועצה המוסלמית במזרח ירושלים וביהודה ושומרון מאז מלחמת ששת הימים". המזרח החדש, כ"ח 1-2 (תשל"ט), עמ' 3-21.
- פריש, הלל. "ממאבק מוזון לגיוס פוליטי: תמורות באסטרטגיה של אש"ף בשטחים". בתוך גד גילבר ואשר ססר (עורכים), בעין הסכסוך: האינתיפאדה. ת"א: הקיבוץ המאוחד, תשנ"ב, עמ' 40-67.
- קליין, מנחם. יונים בשמי ירושלים: תהליך השלום והעיר 1977-1999. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 1999.
- קמחי, ישראל (עורך). גדר הביטחון בירושלים: השלכות על העיר ותושביה. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 2006.
- רומן, מיכאל. "השפעת האינתיפאדה על יחסי יהודים-ערבים בירושלים". המזרח החדש, ל"ד (תשנ"ב), עמ' 162-177.
- רוני, דוד. שנת שב"כ: ההיערכות ביהודה ושומרון, שנה ראשונה. ת"א: משהב"ט, 1989.
- רייטר, יצחק. מירושלים למכה ובחזרה: ההתלכדות המוסלמית סביב ירושלים. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 2005.
- שגב, תום. ימי הכלניות: ארץ ישראל בתקופת המנדט. ירושלים: כתר, 1999.
- שמלץ, עוזיאל. "האוכלוסיה הערבית בירושלים". המזרח החדש, ל"ד (תשנ"ב), עמ' 6-42.
- שמש, משה. מהנכבה לנכסה: הסכסוך הערבי-ישראלי והבעיה הלאומית הפלסטינית 1957-1967. באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון, 2004.
- שרגאי, נדב. הר המריבה: המאבק על הר הבית. ירושלים: כתר, 1995.
- שרגאי, נדב. "ירושלים אינה הבעיה אלא הפיתרון". בתוך משה עמירב (עורך), אדוני ראש הממשלה: ירושלים. ירושלים: כרמל, תשס"ו.

עיתונים

הארץ

בשבע

הצופה

אתרי אינטרנט

האגודה לזכויות האזרח: <http://www.acri.org.il/hebrew-acri/engine/index.asp>

הוועד נגד הריסות בתים: <http://icahd.org/heb>

הכנסת: www.knesset.gov.il

המוקד להגנת הפרט: <http://hamoked.org>

המרכז לאינפורמציה אלטרנטיבית: www.alternativenews.org

המרכז למורשת המודיעין, מרכז מידע למודיעין וטרור:

<http://www.terrorism-info.org.il/HebSite/home/default.asp>

המל"מ, האתר הישן: <http://www.intelligence.org.il/sp/default.htm>
משטרת ישראל - מחוז ירושלים:
www.police.gov.il/districtsmain.asp?path=web_jerusalem/dover
צה"ל, האתר הרשמי: <http://www1.idf.il/DOVER/site>
קייטנת סילוואן: <http://summergamescrew.blogspot.com>

מקורות בערבית

אלח'טיב, אנואר אלתימימי. **מע צלאח א-דין פי אלקדס** (עם צלאח א-דין בירושלים). ירושלים, 1990.
חלבי, אסאמה, **בלדית אלקדס אלערביה** (עיריית ירושלים הערבית). ירושלים: פאסי"א, 1993.
מרכז אלקדס ללחקוק אלאג'תמאעיה ואלאקתצאדיה. **תצעיד מתסארע פי אנתהאכאת חקוק אלאנסאן אלמקדסי** (הסלמה מהירה בפגיעה בזכויות האדם הירושלמי). ירושלים: מארס 2003.
עבד אלחמיד, מהנדר. **אלקדס בין אסתראתיג'יתין** (ירושלים בין שתי אסטרטגיות). (ראמאללה): הרשות הפלסטינית, משרד ההסברה, 1996.
הרשות הפלסטינית, ועדת הבחירות המרכזית. **אלאנתחאבאת אלתישיעיה אלתי'אניה** (הבחירות הפרלמנטריות השניות). ראמאללה, 31 במאי 2006.
הרשות הפלסטינית, משרד ההסברה. **תהייר אלקדס: חקאק וארקאם** (ייהוד ירושלים: עובדות ומספרים). (ראמאללה): 1995.
הרשות הפלסטינית, המשרד לחינוך גבוה. **אלקדס אלשריף: אלואקע ותחדיאת אלמתסקבל** (ירושלים הנאצלת: המציאות ואתגרי העתיד). (ראמאללה? 2000).

עיתונות

אלאהראם
אלאיאם
דניא אלוטן
אלחיאת אלג'דידה.
אלצבאח
צות אלחק
אלקדס

אתרי אינטרנט

אוניברסיטת אלקודס: www.alquds.edu
הג'יהאד האסלאמי ובטאונו **נדאא אלקדס**: <http://www.qudsway.com>
אתר האינטרנט האסלאמי: www.sabiroon.org
אתר חמאס (לא רשמי): www.palestine-info.info
ועדת הבחירות המרכזית, פלסטין: www.elections.ps
מאאססת אלקדס (מכון אלקודס): <http://alquds-online.org>
מרכז התכנון הפלסטיני: www.oppc.pna.net

<http://www.jcser.org>: מרכז אלקדס לזכויות חברתיות וכלכליות:
<http://minfo.gov.ps> משרד ההסברה הפלסטיני:
www.mohe.gov.ps המשרד לחינוך גבוה, רש"פ:
www.majdnews.com סוכנות הידיעות מג'ד:
<http://www.paltoday.com/arabic> סוכנות הידיעות "פלסטין היום":
www.palestinianforum.net פורום הגוש האסלאמי באוניברסיטאות באתר:
www.palvoice.com פורום שביבת פת"ח באתר:
<http://www.ansar-alquds.net/news/news.htm> פעילות אסלאמית בירושלים:
<http://www.alsbah.net> אלצבאח המקוון:
www.sawt-alhaq.com צות אלחק המקוון:
www.fhf-pal.org/faisal/fcul1.htm קרן פיסל חוסייני:
www.alarabiyya.net תחנת אלערביה:

ביבליוגרפיה אנגלית

- Ashkenasi Abraham. *Palestinian Identities and Preferences: Israel's and Jerusalem's Arabs*. New York: Praeger, 1992.
- The Floresheimer Institute for Policy Studies and IPCC. *Jerusalem in the Future: Scenarios and a Shared Vision*. Jerusalem: December 2005.
- Frisch, Hillel. "Debating Palestinian Strategy in al-Aqsa Intifada". *Terrorism and Political violence*, 15:2 (2003), 61-80.
- Hamami, Rema. "Palestinian NGOs Since Oslo", *Middle East Report* (Spring 2000), 16-19, 27.
- Hroub, Khalid. *Hamas: Political Thought and Practice*. Washington DC: 2000.
- Jamal, Amal. "State-Building, Institutionalization and Democracy: The Palestinian Experience", *Mediterranean Politics*, 6:3 (2001), 1-30.
- Jerusalem Center for Social and Economic Rights. *Human Rights Violations in Occupied Arab Jerusalem*. Jerusalem, 2000.
- Latendresse, Anne. *Jerusalem: Palestinian Dynamics, Resistance and Urban Change 1967-1994*. Jerusalem: Passia, 1995
- Mussallm Sami F., *The Struggle for Jerusalem*. Jerusalem: Passia, 1996.
- Patrick, Neil (ed.). *Palestinians in Profile*. Jerusalem: Panorama 1993.
- Sayigh, Yezid. *Armed Struggle and the search for State*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Usher, Graham. "Facing Defeat: The Intifada Two Years On". *Journal of Palestine Studies*, 32:2 (Winter 2003), 21-40.
- Wurfel, David. "Israel/Palestine: the Peace Movement Endures Crisis". *Peace Magazine*, Apr-Jun 2003. <http://www.peacemagazine.org/archive/v19n2p06.htm>

WEBSITES

IPCRI: <http://www.ipcri.org/files/yes-pm.html>
 UN: <http://domino.un.org/unispal.nsf>

מפתח

- אבו עישה אוסאמה 64
 אבו עפיפה טלאל 167 165
 אבו עצב יעקוב 116
 אבו ערפה ח'אלד 184 111 48
 אבו ערפה טארק 49-48
 אבו קטיש מוחמד 114
 אבו שעירה חסן 82
 אבו תור 142 132 101-100
 אגא זכריא 162 42 39
 אגבאריה רג'א 122
 אגד 100 79 40 15
 האגודה הירושלמית לאמנות 110
 האגודה לזכויות האזרח 151 137
 אגודת הרווחה (Welfare Association)
 128
 אדה מישל 129
 אדרי יהודה 82
 או"ם 184
 אום אלפחם 47
 אום טובא 146 68
 אוניברסיטאות פלסטיניות 35 34
 113
 האוניברסיטה העברית 84 82 78
 156-155 99 87 86-85
 אוניברסיטת אלקודס 147 130 97
 170 169 165 158-153
 אוניברסיטת אינג'אח 78
 אונסק"ו 127
 אונר"א 133 132
- בחיפוש יש להתעלם מה' הידיעה
 בעברית או מ'אל' הידיעה בערבית
 אבו ג'יהאד 31
 אבו גרביה עות'מאן 178 174 165
 אבו דיס 154 147 133 130 68 18
 אבו הלאל עלי 130
 אבו זהרה אכרם 92
 אבו זהרה מוצטפא 123-122 115
 אבו זיאד זיאד 110
 אבו זניד ג'יהאד 170
 אבו ח'דיר מחמוד ומוחמד 118
 אבו ח'דיר נאצר 172
 אבו ח'ליל איימן 49-48
 אבו טיר מוחמד (בכיר חמאס)
 171-170
 אבו טיר מוחמד (נהג מונית) 81-80
 88
 אבו טיר ראדי 118
 אבו כוויכ חסן 84
 אבו ליל גמ'אל 166 165
 אבו מדין פריח' 61
 אבו מיאלה סאמר 101
 אבו מיזור מוחסן 31
 אבו סאלם אבראהים 170 169-168
 177
 אבו סלים ראמז 87
 אבו סנינה, משפחה 53
 אבו סרור מאהר 82

- באר שבע 22
 אלברדיל (רשימה) 172 173 174 176
 בדר עבר-אלכרים 49
 בוררים מנהגיים - ר' ועדות סולחה
 בחירות 1996 למועצה המחוקקת 63
 168
 בחירות 2005 לנשיאות 158-159
 בחירות 2006 למועצה המחוקקת 10
 57 86 158-181 191-192
 בחירות מוניציפליות בגדה 36
 בחירות מוניציפליות בירושלים 41
 63 137
 ביטחון מסכל (ר' גם מנגנונים) 95
 בייקר ג'יימס 42
 ביר נבאללה 168 169
 אלבירה 87
 בית איכסא 84
 בית הדין הבינ"ל בהאג 149
 בית המקדש 119
 בית התפילה המרוואני 119
 בית חאנון 109 184
 בית חולים אלמקאצד 123 147
 בית חנינא 48 84 90-91 154
 בית לחם 22 78-79 92 94 96
 בית לקיא 88
 בית נבאללה 49
 בית סורייכ 148 167
 בית צפאפא 79 94 157
 ביתוניא 15
 בכיראת מאלכ 92-93
 בכיראת נאג'ה 92-93 116
 במקום (עמותה) 149 151-153
 בנייה יהודית 7 7 68-69 97 185
 בנייה ערבית ותכנון (ר' גם הריסת
 בתים) 10 68-69 127-129 133
 149 153-154
 בן-צבי רחל ינאית 195 הע' 3
 הבנק האסלאמי לפיתוח (סעודיה) 128
 בצדק (עמותה) 154
 בצלם (עמותה) 142
 בראקה ח'ליל 78-79
 אוסלו הסכם 8 17 42-43 46
 אוסלו, שנות 8 16-17 19 45-71
 108-109 171 185 189 190
 אורות שלמה ר' בית התפילה
 המרוואני
 אוריינט האוס 9 37-38 41 42
 53-54 66 94 106 110 150
 171
 אלאזהר (קהיר) 169
 האחים המוסלמים (ר' גם חמאס) 34
 108 112-113 116 188-189
 אחמר עבדאללה 129
 אחרס איאת 81
 אטרש סאמר 80
 אלאיאם (יומן) 66
 איגוד הגג של העמותות הפלסטיניות
 (PNGO) 145
 איגוד המועדונים הערבים 110
 איגום 69
 איחוד משפחות ר' תושבות
 איילון עמי 155
 אימפריאל, מלון 110
 אינדימדיה 148
 אינתיפאדה ראשונה 16 38-43 75
 141-143 144 163 171 190
 אינתיפאדת אלאקצא 8 10 17-19
 52 73-103 145 185-186 189
 איפקר"י 144
 אלע"ר, עמותה 109
 אנצאר 3 168
 אנרכיסטים נגד הגדר 148 149
 אסעד סמיר 130
 אפגניסטן 189
 אפעל-גבאי אורית 115
 אלאקצא (תיכון) 169 170
 אלאקצא ר' הר הבית
 אקרא (מלכ"ר) 116 169
 ארכיאולוגיה 25 118 120
 ארנונה, שכונה 141
 ארצות הברית 175 183
 אש"ף 8 29 32-33 35 39 41 42
 45 110 165 174

גרמניה	26	ברגותי אחמד	96
גשר המוגרבים	120 121	ברגותי מוצטפא	159 175
דאחית אלבריד	147	ברגותי מרואן	17 95-96 125 162
דאר אלאיתאם (בי"ס)	269	167 166 164	
דארי סמיר	100	ברדין הלל	141
דאר-מוסא צאלח (אבו אלעבר)	87-88	בריות 126-127	
דאר-עליאן מוחמד	157	ברית נוצרית לאומית	165
דג'אני כמאל	31	ברנאווי פאטמה	32
דהיישה	81	ברק אהוד	71 74
דורה מוחמד	15	ברקו ראובן	60 63
דחלאן מוחמד	166	בשיר פוואז	115
דחלה מוחמד	149	בשיתי פריד	61
דיין משה	113	בתי משפט (צבאיים ואזרחיים)	88-89
דיסקין יובל	171	100 101 113 115 119 122	
דיר יאסין	27	135 146-149 לסירוגין	161 172
דליאני דימיטרי	165	בתיר	148
דמוגרפיה	25 68 150 179-180	ג'אדאללה צלאח	48-49 157
אדמיר (מלכ"ר)	172	גאליה, משפחה	109
דמשק	31	ג'באלי גאזי	61
דעוה	189	ג'בל מוכבר	15 20 79 96 141
דרבאס חוסיין	99	גבעה צרפתית	68 98 142
דרך הניצוץ	173	גדודי חללי אלאקצא	90 96
הדרך השלישית (מפלגה)	171 175	ג'דיד צלאח	56
	176	גדר ההפרדה ר' חומת ההפרדה	
דרעאווי דאוד	171	גול מוחמד (חז"ע ירושלים)	97
הדסה, בית חולים	99	גול מוחמד (חמאס שכס)	78-79
הולסט יורגן	55	גול עלי	94-95
ההוספיס (בעיר העתיקה)	127	גול, משפחה (ירושלים)	97
החלטה	242 42	גולדשטיין ברוך	48 98
הניה אסמאעיל	168	גוש שלום	148 149
הפגנות (כולל אלימות)	17 40 47 51	הג'יהאד האסלאמי	39 46 77 102
	64 76 109 148-149	189	
הפגנות נגד ירדן	29	גילה (שכונה)	68 78 82
הפקעת אדמות	68 133	גית' עבר-אללטיף	172 178-179
הר הבית / אחרם אלשריף / אלאקצא		ג'מהור עלי	61
51 49 39 30 25-24 17 12 10		גן הפעמון	92
173 169 123-111 109 93 86		גנים אחמד	165 166 178
193 192 189 184		ג'נין	17 102
		ג'דאר ח'אלדה	161
		ג'רג'ועי אמיל	165

זכויות אדם (גם ארגונים) 76	הר הבית, תוכנית לפיצוץ המסגדים
151 143-142 130-129 125-124	195 הע' 6
זכויות סוציאליות 9 16	הר חומה 68
זכות השיבה 155	הרוגים 103 77 18 12
זלום נידאל 40	הריסת בתים (ר' גם בנייה) 98 68
	190 146 130
ח'אלד תייסיר 159	התאחדות המורים בגמלאות 123
ח'אן יונס 102	התאחדות הסופרים הפלסטינים 66
חברון (וחברונים) 86 51 48 25 22	התאחדות נשים ערביות 123
186 178 168 98	
חברת החשמל המזרח ירושלמית 127	ראדי ג'וז 154 126 80 49
חבש צח'ר 163	ראדי עארה 47
אלח'דר (כפר) 148	ראקף 118-117 115-114 112 34
ח'דר פדוא 173	133-132 128 126
חדרה 48	וושנינגטון 42
חויס אחמד 94	ויפאדה (מלכ'ר) 117-116
חוזה עומר 121	ולג'ה 148
חומת ההפרדה 9 127 109 52	הוועד נגד היד הקשה 140
186-185 173 171 149-146	הוועד נגד הריסת בתים 151
חומת מגן, מבצע 157 99 81	הוועד הערבי העליון 26
חויסין מוחמד 121	ועדות סולחה ובוררים 60-59 56 40
חויסין מלך ירדן 33 28	ועדי הורים 137-135
חויסיני אמין 26 23	ועדת הבחירות הפלסטינית 173 12
חויסיני ואאל 170	180
חויסיני מוסא 28	ועדת ההכוונה הלאומית 35
חויסיני עבד-אלקאדר 167 36	וקסמן נחשון 50-49
חויסיני פייסל 34 32 17 10-9	ורדי קלמן 40
140 108 62 54-53 42 38-36	ורשבסקי מיכאל (מיקדו) 140
173 162	
חויסיני פייסל, קרן 143 126-125	זאבי רחבעם 91
חויסיני, משפחה 38 26 24-23	זאבי, יפת"ח-פלמ"ח 161
חוק ירושלים הפלסטיני 111	זגייר אחמד 110
חוראני מוחמד 84-83	זגייר ניהאד 115
ח'ורי הינר 111	זהות ירושלמית 76 67 43 20 8
חזות דני 47	108 86
חזית אסלאמית-נוצרית להגנת	זהות ערבית 192 174 131 64 10
המקומות הקדושים 122	193
החזית הרמוקרטית 130 99-98 96	זהות פלסטינית 33-32 30-28 8
193 173-172 159	192 187-186 134
החזית העממית 46 41 37 32	זוחייקה צלאח 140
171 161 140 98-96 91-90	זידאן מוחמד 122
193 178 176 175-174 172	זיידמן דני 135

- מרד 1936-1939 26
 מרכז "אלקודס" לזכויות חברתיות
 וכלכליות 129-130
 המרכז לאינפורמציה אלטרנטיבית
 149 140-139
 מרצ (מפלגה) 144
 משאהרה בסאם 15-19 20 76
 משאהרה רמדאן ופהמי 79
 משטרה פלסטינית (ר' גם מנגנוני
 ביטחון) 17
 משטרת ישראל 41 49 60-58 63
 116-114 130 175-174
 משמר הגבול 15 100 101
 משרד הפנים 41
 משרד לענייני ירושלים ברש"פ (ר' גם
 ח'אלד אבו ערפה והינד ח'ורי) 111
 מתנחלי מזרח ירושלים 25 51 61
 62 69-70 97 100 109 118
 130 143
 נאמני הר הבית 114 119
 נאפע בשיר 165
 נאפע מוחמד 165
 נאצר ג'מיל עות'מאן 59 62
 נבי מוסא 24
 אלנהאר (עיתון) 66
 אלנהרה (בי"ס) 170
 נווה יעקב 68 96
 נוסייבה אנואר 155
 נוסייבה סרי 110 153-156
 נועמאן 147 148 170
 נוצרים ונצרות 24 111 121 122
 129 147 173 193
 נורמליזציה 139 156
 ניתוק שכונות 11 181 186 193-194
 נכבה 26-27
 נמט בן-ציון 134
 נעאמנה, משפחה 109
 נתניהו בנימין 50-52 57
 נתשה חסן 49
 נתשה, משפחה 53
 מוסדות פלסטיניים בירושלים 8 9 55
 106 111 123-127 173-174 185
 אלמוסתקבל (רשימה) 166
 מועמר מוחמד 84-85
 המועצה לשלום וביטחון 149
 המועצה המוסלמית העליונה 24
 30-31 35
 המועצה המוחקקת (ר' גם בחירות ל)
 67 110 159 160 184
 מופז שאול 117
 המוקד להגנת הפרט 142
 מחמוד מוחמד 98
 מחמוד עלא 98
 מחנה פליטים ענאתא/שועפאט 87
 102 133 170
 מחנה פליטים קלנדיה 165
 מחתרת יהודית 35
 מחתשמי, עלי אכבר 129
 מכוניות תופת 32 91
 מכללת האומה 16
 מלחמת ששת הימים 30
 ממילא 122
 ממילא 122-123
 ממשלת כל פלסטין 27
 מנגנוני ביטחון פלסטינים (ר' גם ע"פ
 מנגנונים) 52 54-56 62-65 92
 93-95 109 124
 מנדט בריטי 22
 מנהל מקרקעי ישראל ר' איגום
 מנהלות שכונתיות 137
 מנהרת הכותל 25 51-52 64
 מס הכנסה 41
 מעצרים מנהליים 168-169
 מפר"ל 154
 מפלגת העם (לשעבר: הקומוניסטית)
 172 173
 מפלגת השחרור 39 107-108 189
 מפתאח (מלכ"ר) 171
 אלמצרי (משפחה) 84
 מצרים 26 36
 מרג' אלזהור 169 170
 מרגלית מאיר 144

עביר אחמד 87-88	סאיה עבד־אלחמיד 31
עביר נאאל 87	סבילא ברנרד 166
עביראת ראסם 172	סדרה (כפר) 169
עובידייה 79	סוואחרה 148 79
עודה לואי 90-91	סוואן מוחמד 165
עודה מוחמד 85	סופרוניוס 121
עוודאללה עארל 157	סורח'י מוחמד 18 15
עוויס נאצר 90	סוריה 37 26
עומר אבן אלח'טאב 189	סייענים (וחשודים) 82 61 59 55
עוקבי סעייד 122	סילואן 102 100 83-82 70 68 61
עות'מאנית, תקופה 23	149 143
עז א'דין אלקסאם (ר' גם חמאס) 48	סימני שחר 49
171 157 88 78	סינאווי מוחמד 172
עזה 187-186 105 102 51 27 22	סיפוח מזרח ירושלים 30
188	סכינאות 77 40
עטאללה חנא עטאללה 121	סלהב עומר 94
עטון איארד 118	סלפיון 189
עטון מחמוד 170 47	סמוע 29
עטרות 96	סמים, סחר ושימוש 126 61 55
עיאש יחיא 50	סניורא חנא 41
אלעזיריה 165 110 78	סטפורטס אבי 47
עין כארם 27	סעאדה אחמד 80
עיסא מחמוד 47	סעדאת אחמד 161 91
עיסאווי אוסאמה 173	סעדון אילן 47
עיסאווי האני 173	ספטמבר השחור 162 32
עיסאווי פאדי 173 98	ספירו גדעון 140
עיסאווי, סאמר טארק 173 99-98	סרנדה' דאליה 157
עיסאווייה 142 100-98 96 78 62	
173 153-151	עאבדין ראגב 49
עיר עמים (עמותה) 137 135	עאידה (מחנה פליטים) 81
העיר העתיקה 128-127 102 69	אלעארף עארף 27
192 169 154	עבאס מחמוד (אבו מאזן) 121 76 42
עיר פתוחה (תפיסה) 42	166 164 160 159
עיראק 155 26	עבאסי ויסאם 85
עיריית ירושלים 133 131 64-63 41	עבדאללה בן חוסיין (בי"ס) 131
150 144 138 136 135 134	עבדאללה מלך ירדן 28
עיריית ירושלים הירדנית 28	עבדאללה עבדאללה 171 165
עיריית ירושלים פלסטינית 144	עבד־אלעזיז עמרו 88-87
עלאן מוראר 88 82-81	עבד־אלקאדר חאתם (עיד) 161 110
עלאן עלי 82 79	178 165
עמאן 169 27	עבד־אלרחמן אחמד 167 166 165
עמותת המורשת האסלאמית 116	178

צבא השחרור הפלסטיני	54 37	עמירב משה	140
צברי עכרמה	121 94 61	עמית מורן	101
צור באהר	170 146 141 92 68 47	עמק רפאים (רחוב)	87
צות אלחק ואלחריה (עיתון)	47	ענאתא	148
צלחא א־דין	189	עפאנה אסמאעיל	92
צלחא ראארד	123-121 119 25	עפולה	48
צמוד (אחיזה איתנה)	36 35	עריקאת סאייב	160
צ'צניה	189	ערמאן מוחמד	84-83
קאנון (LAW), עמותה	124	ערפאת יאסר	61 54 42 32-31 17
קאסם וואל	88 86-83	96-95	150 124 111-110 109
קאסם סמי	169	158 153	163 162 159
קבר יוסף	51	עשו מוסטפא	28
קהיר	160	עשראווי חנאן	177-176 171 42
אלקודס (עיתון)	160	אלפג'ר (עיתון)	66 37
קומבר יוסף	20	פואגרה סאמי	81-80
אלקומיון אלערב	38 37-36	פי גלילות	85 82
קוס נאצר	167	פיאר סאלם	176
קוזא נאג'ו	112	פיגועי התאבדות	76-75 52 51-50
קייטנות ומועדונים	117-116	77	91-78 (מניעים: 89-88)
135-134	149	פירא (מפלגה)	172
קמפ־דיוויד (2000)	74 73 18	פלילים	90 81-80
קסאם, רקטות	184 102	פסגת זאב	83 68
קפה ביאנקיני	96	פטיביות פוליטית	109 63 43 10
קפה הלל	78	139	190 181-180
קפה מומנט	84 82 78	פעילות ישראלית-פלסטינית	153-137
קפה פילטר	88 82-81	191-190	
קק"ל	141	פראח זוהיר	157
קראווי יוסף	129	פראג'ון עמנואל	140
קריע אחמד (אבו עלא)	177 42	פראנס תקוה	140
קרית יובל	81	פראנקנטל אריק	49
הקרן הערבית לפיתוח כלכלי וחברתי		פרס שמעון	55
128		פת"ח	35-31 21 19 18 17 16 12
קרקעות, סחר עם יהודים	97 62-61	36	66 64 61 52 39 38 37
109		77	96-95 90-89 81-80
א־ראם	148 147	99	158-156 140 121 106 102
ראס אלעמוד	157 98-96 62	159	173 171-170 168-161
ראס ח'מיס	87	176-175	191 187 186 179-178
ראשון לציון	85-84	191-191	193
רבין יצחק	169 70 55 52 46	פת"ח, הוועד המרכזי	39 31
רג'בי חמדי	165	165-163	

שער יפו 102	רג'וב ג'בריל 54-55 76 95
שער שכם 102	167-166
שקיראת ח'דר 124-125	הרובע היהודי 27 68
שרבאתי עבראללה 80	הרובע המוסלמי 70 128-129
שרון אריאל 15 17 18 73 114	רחביה 81
שריף מוחי א-דין 50 157	ריואק, עמותה לשימור 128
שריף עומר 80	רמאללה 15 17 34 48 51 60 66
ששון אבי 93	98-99 83 111 169 171 186
תהדאה (רגיעה) 159	רמות 68 96
תוכנית השלבים 46	רמת אשכול 68
תושבות, שלילת 69-70 146 180	רמת שלמה (רכס שועפאט) 68
183 187 190	רפאדה (מלכ"ר) 116-117
תיאום בטחוני 46	רשות פלסטינית 9 46 54-58
תל אביב 90	61-63 107 124 132-133 134
תלפיות 141	161 162-163 180-181 187
	רשידיה, תיכון 16 83 131
	שאהין חוסאם 15-19
	שב"כ 18 19 32-33 37 49 60 77
	140 157 171 94
	שבאנה פהמי 56-58
	שביתות 40
	שומרי משפט - רבנים לזכ"א 142
	151
	שוקיירי אחמד 29-30
	שחאדה מוהנר 166
	שיח' ג'ראח 28
	שיח' מעתצם 172
	שיחות טאבה 73
	שכונת המוגרבים 68
	שכם 29 51 78
	שלום ישראל-מצרים 34
	שלום עכשיו 143
	שליט גלעד 111 183
	שמאל ישראלי 38 138-149 לסירוגין
	שמאל פלסטיני (ר' גם חזיתות) 34 38
	46 90 102 106 129 130 139
	175 176 178 188 189
	שמעון הצדיק, שכונה 27
	שער האריות 100
	שער האריות 117
	שער המוגרבים 25 120

into joining other entities, or be divided in such a way that will obstruct the Palestinians from working together. Even if this is not conscious Israeli policy, declared and defined, it seems to be following this way of thinking. Not only do the geographic divisions serve this purpose, but the unwillingness to recognize the elected Palestinian leadership and the unilateral decision-making do as well. It is difficult to assess the chances of this process succeeding, but it is fair to assume that its failure will bring about another wave of violence.

administration of the Old City; reinforcement of Israeli control over the whole city (by increasing Jewish settlement in all parts of greater Jerusalem and the offering of incentives to Palestinians to leave the city).

From an Israeli perspective, choosing the best option should entail taking into account all possible repercussions, and considerations both what is best for the state of Israel and what is best for Jerusalem. However, just as the Palestinians are divided as to how to relate to Israel, so are there differences of opinion on the Israeli side regarding the Palestinians. The result of these differences is increasing the likelihood of the preservation of the status quo. Profound changes may have to wait for changes of awareness, shifts in the balance of power, and the emergence of leaders on the scene possessing both the vision and the capabilities necessary to pursue it.

A last point: the goings-on in Jerusalem are nothing but part of larger moves that Israel is making for dividing the Palestinian people and Palestinian lands. The essential dimension of the division is territorial and its main tool is the prevention of freedom of movement (between Gaza and the West Bank, between both and Jerusalem etc.). It would seem that there are those in Israel who are hoping that the territorial division will lead to social division, which in turn will lead to the strengthening of local identities, and in the long run to a weakening of the Palestinian national identity. Some anticipate the creation of two separate, weak Palestinian entities – one in the Gaza strip and one in the West Bank, with Jerusalem remaining in full Israeli control.

In historical perspective this could be seen as one huge experiment in identity creation. The course of this experiment will test whether just as a particular Palestinian national identity was formed as distinguished from the national Arab identity as the result of a historical process of only tens of years, so it is possible that over the course of another few decades the wheel can be turned back and the Palestinian identity can sink back

City or al-Haram al-Sharif, the Temple Mount. The Palestinians in Jerusalem itself, who are in a relatively weak position, will continue to work to strengthen the Arab identity of the city, the national identity (and the Islamic one) of its residents and to fortify the Palestinian hold on it, each stream according to the means it has and the emphases it places. The national Palestinian institutions – in the territories and beyond -- will continue to stake claims for sovereignty in Jerusalem, and militant agents will continue to plan terrorist attacks, as a reminder that the military option has not been abandoned. In other words, if there is no real change in the balance of power between Israel and the Palestinians, and if there is no change in the awareness of Israelis and Palestinians that will include full, mutual recognition or at least real willingness to share the management of the Jerusalem (including the Haram/ Temple Mount), there will be no substantive change in life in Jerusalem, and the conflict over the city will persist. On the other hand, one cannot ignore the possibility that even an agreement for joint management and sovereignty over the city will not necessarily bring about full acceptance of Israel by the Palestinians and the Arab world, i.e., the end of the conflict.

Unilateral steps by Israel, such as the removal of Arab neighborhoods from city jurisdiction, will reinforce the relative strength of Israel within the city, but will not bring about Palestinian acceptance of the situation. Activists of the national movements in Jerusalem have already made harsh statements critical of such a move, and the Islamists also view this gravely: changes in the municipal borders will mean that tens of thousands more Muslims will be unable to pray in Jerusalem's mosques. Both of these groups call for wide popular protests if Israel tries to implement such a plan.

Therefore one can say that today there are four basic alternatives for Israel: preservation of the status quo; separation of Arab neighborhoods from East Jerusalem as a unilateral step by Israel; separation as part of an agreement that includes joint

The fourth stream in the city (and in Palestinian society in general), that for years was the most significant one, is the nationalist stream identified with Fatah. Its weaknesses are notable but one must not ignore this stream or write it off. Many of its adherents have joined one of the other three streams: some have taken on an Islamist outlook, others have ceased being active, and some have joined alternate political frameworks. But there are still many who remain faithful to basic nationalist ideas. The disagreements within Fatah about the armed struggle and the internal struggles for control make it difficult for its members to focus on a clear plan of action and thereby weaken the movement. Yet the re-organization of Fatah could revitalize it, and there is still a chance that this could happen. The results of the last elections to the legislature are evidence of this possibility: in neighborhoods in which the movement was united they frequently won the majority.

Although it seems that huge abysses divide the four different streams, they also have a lot in common: they are all fighting for the preservation of the Arab presence and the Palestinian –Arab identity in the city. The Islamists do this by emphasizing the holiness of Islam. Most of the passive stream does this in their daily life: their struggle to build their houses is a struggle for preserving Arab spatial hegemony in East Jerusalem. The struggle over a blue identity card is actually a struggle for the right to live in the city. Even if they don't articulate it this way, their individual struggle is part of the general Palestinian struggle, and this is certainly true of the people who are part of the nationalist stream. Those who believe in a cooperative struggle and dialogue with Israelis do so as a way to strengthen the Palestinian presence in Jerusalem, by accepting Jewish presence without accepting Jewish domination.

The struggle between Israel and the Palestinians over East Jerusalem, al-Quds, has not yet come to an end. Even if it seems that Israel has won the last round (in points only), its victory is not complete. The Palestinians as a whole do not accept Israel's claim to control over East Jerusalem, and certainly not over the Old

One can find among them quite a few "Fatah disappointees", who were active in the first intifada or afterwards and now feel helpless. Among members of this group the sense of Palestinian identity is dormant. Even if their house is demolished or a relative of theirs is denied an entry permit for a spouse, they will view this as a personal problem that can be solved on an individual level, rather than a national problem demanding organization. Yet their passivity is not an unchanging factor. They also have lines that cannot be crossed and national and religious sensitivities. An insult or blow to Islam will bring many of them out to join in a struggle and in a short space of time it may be impossible to distinguish between them and the Islamists. On the other hand, a fair compromise with Israel may also win their active support.

The third stream is small, and it is the group that believes in working together with Israelis to reach a solution to the problem of Jerusalem. They don't relinquish their nationalist principles, don't rely on God, and don't give in to passivity. It is difficult to estimate how much public support they now have, but it is safe to assume that if they succeed in improving life in the city (in economic and national terms) they will receive it. This group includes independents, members of Fatah, and both former and current members of the left, who believe that a violent struggle won't benefit either Palestinians in the city or the Palestinian cause in general. Their Palestinian identity is strong and vibrant, but so is their identity as Jerusalemites. They raise creative ideas such as the creation of sub-cities, the inclusion of the whole of Jerusalem's population in municipal decisions, and the decentralization of city management. Their survival as effective and relevant factor often depends on Israeli good-will: without partners there is no meaning or hope to their activities. The official Israeli tendency towards one-sided steps contributes to their weakness, and they are aware of that themselves. Yet they continue in any case, together with Israelis holding similar beliefs, hoping for a better future.

the night, he will have no trouble finding them. Inwardly they are divided into groups and sub-groups, but outwardly what unites them is greater than what divides them. Within these Islamic groups those associated with the Hamas are most prominent, but the Party for Liberation (Hizb al-Tahrir) has growing support both in the city and in the territories in general, and Salafiyyun, the people of the Da'wa, and the members of the Islamic Jihad are also active in al-Haram al-Sharif and all over the city. All of them look to al-Aqsa and see themselves as defending it, and for them the Islamic identity is the central one. Apart from disseminating their beliefs in mosques, they have a route for political activity that others lack: mass prayer. When Israel prevents people under the age of 45 from going to pray at the mosques, they gather at the checkpoints around the Old City and pray together. That is what was done during the second intifada, and also what went on during the war in Lebanon, in the summer of 2006. These are the most massive events to be held in the city, unusual in the normally uneventful political arena. One must also not forget their educational activities: youth and sports centers, camps during school vacations, and after-school activities. Their work on enlarging their circle of supporters never stops for a moment.

The second current is not a political one: on the contrary. It is a passive current, one of whose sources is the sense of the inability to wield any influence on the situation, given Israel's strength. The bad economic state and the dependence on Israeli sources of income (for employment and social benefits) strengthen this attitude. Those who feel this way are not necessarily apathetic to what goes on around them, but don't believe in their ability to achieve anything. Consciously or unconsciously they choose not to act. They direct their frustrations elsewhere: at the Palestinian Authority, the Arab world, world public opinion – while they themselves struggle to survive. Some of them always behaved this way, while some of them are young and grew up in the Oslo years or the al-Aqsa intifada and never had any political affiliations.

forge their own agenda, or must they remain dependent on the Palestinian Authority? Should their special legal and political status have an effect on their own political priorities? Is there a way to mobilize the masses? And observers cannot avoid raising questions about the level of the representation of the Palestinian political movements in the city.

Four currents, or four different ways of thinking, are commonly found in today's Jerusalem-Palestinian society. Their relative strengths are hard to assess. Each analyzes the current situation and the steps to be taken in a different way. The first is an Islamist one. Its members are characterized by their beliefs and devotion to religion. Historic processes are known to them in advance, and they are convinced that hardships are temporary and that in the end Islam will prevail. Their internal sense is that they are part of a huge body, which spreads over the continent and over time; that they are continuing the path of Omar Ibn al-Khattab, who conquered Jerusalem from the Byzantines and Salaadin, who freed it from the Crusaders; that they are brothers of the Muslims fighting the infidels in Chechnya, in Afghanistan, and all over the world. Even if Jerusalem is today in the hands of non-believers, it is in their eyes still a great privilege to be able to live in the holy city and to pray in its mosques. The presence and rule of the Jews is merely part of the divine plan, and there are those who understand its meaning: in the days of judgment Jews are to be tried, and God has brought them to Jerusalem for their trial. Even the heavy-handedness of Israeli rule serves a purpose: the more the Palestinians suffer, they are convinced, the more people will come to believe that Islam is the solution. Any sense of inferiority is foreign to them, and they are certainly not subject to crises of identity as others are. From this group the armed cells emerged in the years of Oslo and al-Aqsa intifada, and it also produced the new Palestinian leadership. They turned the mosque into a source of identity and a center of activity and brotherhood. If a member of this group needs a loan, a blood donation, or a place to stay for

granted widespread legitimacy. Second, despite the development of a particularistic identity, the Palestinian population in the city still sees itself as a part of the Palestinian people and in the discursive level bound to its national and religious values and outlook. As a result, some of the Palestinian population in the city see challenging Israeli control as part of their religious, national, and ethical duties and see themselves as messengers of the Arab people in this matter. This is the reason why the current Israeli successes do not mean an end to the struggle. Indeed, the force with which Israel suppressed the second intifada reminded the Palestinians of the superiority of Israeli intelligence and military power, but did not contribute to its acceptance in the Arab world and did not make its control more desirable.

Residents of East Jerusalem, whatever their level of political involvement, disagree amongst themselves on basic issues regarding their future. One significant matter is determining the desirable level of connection to the Palestinian Authority. Virtually all Palestinians aspire to make East Jerusalem the capital of the future Palestinian state, but most of them see this as an ideal whose implementation it would be better to postpone to better days. Another issue is the level of obligation to the armed struggle: although there has been no little armed activity in Jerusalem, including suicide terrorism, many believe that due to its special status and the full Israeli control of it, other means should be used to express protest. Here it is important to note that while the Hamas launched 13 suicide attacks within the city and Fatah an equal number, none of the Fatah attacks and only a few of the Hamas attacks were initiated by local, Jerusalemite Palestinians.

The question of identity is also unresolved: some emphasize their Palestinian identity, some their Muslim (or Christian) identity, and some give priority to their blue (Israeli) identity cards. This uniqueness poses difficulties for political activists who are left pondering over and over again: should the Jerusalemites

as joint Israeli-Palestinian initiatives), not by massive popular Palestinian action – and have not met with significant success. Just one site, one symbol, still unites the Palestinian public in Jerusalem – the al-Aqsa mosque – and any damage to it can bring tens of thousands out to the streets. It is not surprising that that the city's Palestinians can unite behind a religious symbol and not behind the national movement, which has gone from failure to failure. In some ways the elimination of Palestinian leadership and institutions is an Israeli accomplishment, yet it is too early to say what the repercussions of this will be on relations between Israel and the Palestinians or on life in Jerusalem in particular.

The destruction of Palestinian society in Jerusalem is the result of both the Palestinians' political weakness and their armed activity. Their relative weakness in the political process ("the Oslo process") forced them to relinquish all symbols of sovereignty in Jerusalem, and provided Israel with a legal pretext for closing all Palestinian political institutions in the city: thus, the golden age of Jerusalem as the de facto Palestinian capital and the central seat of the national movement came to an end. The military activity of the al-Aqsa Intifada brought about the building of the separation wall which increased Jerusalem's isolation from the West Bank. That in turn has had effects on the level of identity: the separation of Jerusalem from the rest of the territories led to the separation of Jerusalem's Palestinians from the central bodies of Palestinian nationalism, and the strengthening of the particularistic Jerusalemite Palestinian identity, as different from the general Palestinian identity.

That having been said, one should not conclude that the Palestinian struggle over Jerusalem has ended. Palestinian activity that displeases Israel, i.e., all forms of resistance, continues and will continue. There are two related reasons for this: first, the Palestinians live under Israeli rule, with no right to participate in the elections to the sovereign state, and suffer from various sorts of discrimination against them. Since that is so, protest activities are

elections for the Palestinian legislative council, that took place in January 2006, the participation of Jerusalem Palestinians was very low: approximately 15% of those with voting rights went to vote, despite a Palestinian national average of 78%. Of those that chose to vote, most voted for Hamas, which won all four seats allocated to Muslims in Jerusalem (two seats were reserved for Christians, both of which went to Fatah candidates). These were the results of the voting for the candidates of Jerusalem district. Yet it should be noted that in the contest between the nationwide parties the Hamas list won 41% in Jerusalem, as compared to 35% to Fatah; in other words, the gap between the two movements were less wide than might seem.

Although it would appear that Palestinians in Jerusalem have elected representatives – those that won in the elections – that is not in fact the reality, and the city suffers from a leadership crisis. One of the reasons for this is that the Hamas Jerusalem representatives to the Palestinian parliament, as well as the Minister for Jerusalem Affairs, were arrested by Israel in the summer of 2006 and, to the time of this writing (March 2007), are still under arrest. Yet even before their arrest they had not established themselves as a recognized leadership. Fatah, in turn, is not an adequate alternative not only because of its activities against the elected government, but also because of the steep decline in its prestige both due to the failures of the Palestinian Authority while under its control and the paralysis it suffered resulting from internal rivalries. The attempts in the last year to create an unaligned body for coordinating Palestinian activities in Jerusalem, in the spirit of Faisal al-Husseini (who passed away in 2001 and left a vacuum in leadership), did not succeed.

As a result of the leadership crisis, there is no political entity in the city that can mobilize the masses, and this is noticeable. The protests against the separation fence, against Jewish settlement in East Jerusalem, and against the housing demolitions, are only sporadic, and are run by a small group of activists (frequently

Over the course of forty years of rule, Israel managed to attain almost complete control over East Jerusalem, and even its efforts to break up Palestinian institutions in the city proved successful. Huge Jewish neighborhoods were built between Palestinian neighborhoods, on their land reserves; the separation fence cut off the eastern part of the city from its social, economic, and cultural connections; many Palestinian institutions left the city either of their own free will or due to Israeli pressure. The Palestinian political system failed to stand up to Israeli pressure and nearly crumbled completely.

Internal Palestinian weaknesses also played a part in the disintegration. The divisions and competition from within – between the leadership that developed locally and the leadership that returned with the P.L.O. from Tunis, between the younger and older generations, between Jerusalemites and others, between the Hamas and Fatah – made it difficult for the Palestinians to function in Jerusalem; lacking efficient institutions, the Palestinian public in East Jerusalem became politically passive. This passivity also stemmed from other factors: the ever-existing tension between ties to Palestinian nationalism and the reality of life under Israeli control and the benefits that includes; the recognition of Israel's overwhelming strength; the weakness of the Palestinian authority and its defects in terms of corruption and human rights. All of these contributed to the hesitations of many Jerusalemite Palestinians to join in the struggle to bring the city into the control of the Palestinian Authority.

One of the signs of the Palestinian political collapse in the city is the unwillingness to participate in the political arena. For years the Palestinians have boycotted municipal elections as part of their refusal to recognize Israeli control over the city, but in the last

The Rise and Fall of Arab Jerusalem, 1967-2007

Hillel Cohen

This publication was made possible by funds granted by
The Gass Foundation and The Charles H. Revson Foundation

The views expressed in this book are solely the author's

© 2007 The Jerusalem Institute for Israel Studies

The Hay Elyashar House
20 Radak St. Jerusalem 92186
www.jiis.org.il
E-mail: machon@jiis.org.il

With
Ivrit - Hebrew Publishing House

The Jerusalem Institute for Israel Studies
Founded by the Charles H. Revson Foundation

The Rise and Fall of Arab Jerusalem, 1967-2007

Hillel Cohen

2007